

1912 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ - ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 2012, Ε.Γ.Ε.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΒΑΛΚΑΝΙΑ 1913-2011

Εκατό Χρόνια Θύελλες και Χίμαιρες

Ν. ΜΕΡΤΖΟΣ
Σ. ΣΦΕΤΑΣ
Ι. ΖΟΥΚΑΣ

Μ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ
Σ. ΔΟΡΔΑΝΑΣ
Η. ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

ΣΕΡΒΙΑ ΚΑΙ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ – ΕΛΛΑΔΑ

Ως εθνικά κράτη η Ελλάδα και η Σερβία, μετά το συνέδριο του Βερολίνου (1878), είχαν βασικό στόχο της εξωτερικής τους πολιτικής την αποκατάσταση κοινών συνόρων και συμφωνούσαν κατά βάση λύση στη λύση του Μακεδονικού με τη διανομή του ευρύτερου μακεδονικού χώρου. Η ελληνοσερβική προσέγγιση στηριζόταν σε έναν αντιβουλγαρικό άξονα. Συνέπιπτε η ελληνική και η σερβική άποψη για τα όρια της ιστορικής Μακεδονίας. Για τους Σέρβους ως Μακεδονία θεωρούνταν το βιλαέτι του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης, ενώ το βιλαέτι του Κοσόβου συμπεριλαμβανόταν στην Παλαιά Σερβία. Για παράδειγμα, τα Σκόπια ήταν τμήμα της Παλαιάς Σερβίας. Η Ελλάδα αναγνώριζε τα δίκαια της Σερβίας στη βόρεια ζώνη, ενώ η Σερβία τα δίκαια της Ελλάδας στη νότια ζώνη. Υπήρχε, ωστόσο, διαφωνία για τη μεσαία ζώνη, κάθε πλευρά διεκδικούσε, για παράδειγμα, τη Στρώμνιτσα, το Μοναστήρι, το Κρούσοβο και την Αχρίδα. Οικουμενικό Πατριαρχείο και σερβική Εκκλησία συνεργάζονταν για την καταπολέμηση της δράσης της βουλγαρικής Εξαρχίας.

Ελλάδα και Σερβία θα αποκτήσουν κοινά σύνορα με τους Βαλκανικούς Πολέμους και η ελληνοσερβική συμμαχία του 1913 αποτέλεσε τον άξονα της ελληνικής βαλκανικής πολιτικής μετά τη δοκιμασία της ελληνοσερβικής φιλίας κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η δημιουργία του εκτενούς Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων (1918), της Γιουγκοσλαβίας (1929), ανέτρεψε την ενδοβαλκανική ισορροπία, αλλά οι συμμαχικοί δεσμοί συνεχίστηκαν μετά το 1918. Χάρη της διατήρησης του ελληνοσερβικού άξονα, η Ελλάδα στην ουσία θυσιάσε τον Ελληνισμό της Πελαγονίας, ο οποίος μετά το 1913 υπέστη μια πολιτική εκσερβισμού. Η Ελλάδα είχε δεσμευτεί, με βάση μια συμφωνία της 14ης Μαΐου 1914, να εκχωρήσει στη Σερβία μια ελεύθερη ζώνη στη Θεσσαλονίκη. Αυτό ήταν το κύριο ζήτημα στις σχέσεις του Βασιλείου Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων με την Ελλάδα.

Προσωρινά το θέμα είχε παγώσει λόγω της εμπλοκής της Ελλάδας στη Μικρά Ασία και της απασχόλησης του Βελιγραδίου με τα εσωτερικά θέματα του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. Κατά τη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου (1920-1922) το Βελιγράδι δεν τήρησε εχθρική στάση έναντι της Αθήνας, παρά την επιστροφή του «μισητού» στους Σέρβους βασιλέως Κωνσταντίνου, και δεν ανταποκρίθηκε στις εκκλήσεις του Βούλγαρου πρωθυπουρ-

γού, Αλεξάνταρ Σταμπολίνσκυ, για κοινό νοτιοσλαβικό μέτωπο κατά της Ελλάδας. Τον Σεπτέμβριο του 1922 ο Πάσιτς τάχθηκε επίσης κατά της επιστροφής των Τούρκων στην Ευρώπη και ήταν πρόθυμος να συμμετάσχει σε μια εκστρατεία για την αποτροπή της εισόδου των Τούρκων στην Ανατολική Θράκη. Το Βελιγράδι φοβόταν τη δυνητική επιρροή του Κεμάλ Ατατούρκ στους Μουσουλμάνους του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. Αλλά τελικά ο Πάσιτς ευθυγραμμίστηκε με τη γαλλική πολιτική σχετικά με την Ανατολική Θράκη. Για την εξασφάλιση της γιουγκοσλαβικής υποστήριξης σχετικά με το ζήτημα της Δυτικής Θράκης (της λεγόμενης εδαφικής διεξόδου της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, πράγμα που επηρέαζε τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις στη διάρκεια του Μεσοπολέμου) ο Σταμπολίνσκυ, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, παραιτήθηκε των βουλγαρικών διεκδικήσεων επί της σερβικής Μακεδονίας και έλαβε μέτρα κατά της VMRO. Ωστόσο, η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση δεν μετέβαλε ριζικά την πολιτική της έναντι της Βουλγαρίας, αμφισβητώντας την ειλικρίνεια των Βουλγάρων. Η πραξικοπηματική ανατροπή του Σταμπολίνσκυ, στις 9 Ιουνίου 1923, από την ομάδα των αξιωματικών της «Στρατιωτικής Λίγκας» και τη VMRO έδειξε πόσο ανέτοιμη ήταν ακόμα η Βουλγαρία για ένα τέτοιο αποφασιστικό βήμα.

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, για να αποτρέψει το ενδεχόμενο μιας νοτιοσλαβικής προσέγγισης και για να εξασφαλίσει τη γιουγκοσλαβική υποστήριξη σχετικά με την παραμονή της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα, ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών, Νικόλαος Πολίτης, επισκέφθηκε εσπευσμένα το Βελιγράδι, στις αρχές Νοεμβρίου 1922. Εξέφρασε την ετοιμότητα της Ελλάδας να επικυρώσει και να θέσει σε ισχύ την ελληνοσερβική συνθήκη της 10ης Μαΐου 1914. Στις 10 Μαΐου 1923 η Ελλάδα παραχώρησε την ελεύθερη σερβική ζώνη της Θεσσαλονίκης. Η ζώνη αποτέλεσε αναπόσπαστο τμήμα του ελληνικού εδάφους, διοικούνταν όμως από σερβικές τελωνειακές αρχές. Στο ζήτημα της Δυτικής Θράκης το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων στήριξε την Ελλάδα στη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης.

Αλλά μετά την αποκοπή του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων από τα λιμάνια της Αδριατικής (Φιούμε, Ζάνταρ) το ζήτημα της ελεύθερης ζώνης της Θεσσαλονίκης προσέλαβε νέες διαστάσεις, εφόσον η Θεσσαλονίκη αποτελούσε πλέον την κύρια εμπορική διέξοδο της Σερβίας προς τη θάλασσα. Το Βελιγράδι απαιτούσε ελεύθερη πρόσβαση στη Θεσσαλονίκη. Με αφορμή το ζήτημα του ελληνοβουλγαρικού Πρωτοκόλλου Πολίτη-Καλφώφ, με το οποίο η Ελλάδα αναγνώριζε την ύπαρξη βουλγαρικής μειονότητας στην ελληνική Μακεδονία, το Βελιγράδι κατήγγειλε τη συμμαχία του 1913 και έθεσε στην Ελλάδα

μια σειρά ζητημάτων: ουσιαστικό έλεγχο της σιδηροδρομικής γραμμής Γευγελή – Θεσσαλονίκης, επαύξηση των σερβικών αρμοδιοτήτων στη ζώνη και επέκταση της ζώνης, διαμετακομιστικό εμπόριο μέσω Θεσσαλονίκης όχι μόνο προς τη Σερβία, αλλά και σε άλλες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, μεταφορά πολεμικού υλικού μέσω Θεσσαλονίκης (πράγμα που θα μπορούσε να εμπλέξει την Ελλάδα σε έναν ανεπιθύμητο πόλεμο), αναγνώριση σερβικής μειονότητας στη Δυτική Μακεδονία (ώστε να ενισχυθεί η πολιτική εκσερβισμού στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία), αναγνώριση γιουγκοσλαβικής υπηκοότητας σε 500 οικογένειες που στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου κατέφυγαν στην ελληνική Μακεδονία από τη σερβική Μακεδονία, δικαίωμα ελέγχου της Γιουγκοσλαβίας επί των προνομίων της μονής Χιλανδαρίου. Λόγω της σκληρής στάσης του Βελιγραδίου (και των ιταλικών πιέσεων) απέβησαν άκαρπες οι ελληνογιουγκοσλαβικές διαπραγματεύσεις που διεξήχθησαν στο πρώτο εξάμηνο του 1925. Στις 17 Αυγούστου του 1926 το δικτατορικό καθεστώς του Θεόδωρου Παγκάλου, προκειμένου να εξασφαλίσει την ουδετερότητα της Γιουγκοσλαβίας στη σχεδιαζόμενη πολεμική εκστρατεία της Ελλάδας κατά της Τουρκίας, υποχώρησε στα σερβικά αιτήματα. Προκλήθηκε οξεία αντίδραση του ελληνικού πολιτικού κόσμου και του στρατού, πράγμα που επιτάχυνε την πτώση του Παγκάλου στις 22 Αυγούστου 1926 με πραξικόπημα του στρατηγού Γεώργιου Κονδύλη. Η οικονομική κυβέρνηση του Αλέξανδρου Ζαΐμη, που συγκροτήθηκε μετά τις εκλογές της 7ης Νοεμβρίου 1926, ακύρωσε τις συμφωνίες με τη Γιουγκοσλαβία. Όταν ο Βενιζέλος ανήλθε ξανά στην εξουσία, τον Αύγουστο του 1928, προσπάθησε να εξομαλύνει τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία, χωρίς να θιγεί η ελληνική κυριαρχία. Άσκησε πίεση επί της Γιουγκοσλαβίας, υπογράφοντας στη Ρώμη στις 23 Σεπτεμβρίου 1928 σύμφωνο «φιλίας, συνδιαλλαγής και δικαστικού διακανονισμού» με την Ιταλία. Φοβούμενη μήπως και η Ελλάδα εμπλακεί στην «πολιτική περικύκλωσης» που προωθούσε η Ιταλία, η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση υποχώρησε. Στις 11 Οκτωβρίου 1928 υπογράφηκε στο Βελιγράδι ελληνοσερβικό πρωτόκολλο που ρύθμιζε το καθεστώς λειτουργίας της ζώνης. Επρόκειτο στην ουσία για αναβίωση της συμφωνίας της 10ης Μαΐου 1923. Η ζώνη διοικούνταν από Γιουγκοσλάβους τελωνειακούς, χωρίς να θιγεί η ελληνική κυριαρχία ούτε στη ζώνη ούτε στη σιδηροδρομική γραμμή Γευγελή – Θεσσαλονίκης. Σε περίπτωση διαφωνιών σχετικά με τη διαχείριση της σιδηροδρομικής γραμμής προβλεπόταν προσφυγή σε διεθνή διαιτησία. Μειονοτικά ζητήματα, μεταφορά πολεμικού υλικού μέσω Θεσσαλονίκης κτλ. εξοβελίστηκαν. Σχετικά με τη μεταφορά πολεμικού υλικού ο Βενιζέλος δήλωσε ότι, αν η Γιουγκοσλαβία ήταν επιτιθέμενη χώρα, η Ελλάδα δεν θα επέτρεπε τη μεταφορά πολεμικού υλικού μέσω

Θεσσαλονίκης προς τη Γιουγκοσλαβία, αν όμως δεχόταν επίθεση θα εξέταζε ευνοϊκά το ζήτημα. Έτσι, εξομαλύνθηκαν οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις και στις 27 Μαρτίου 1929 υπογράφηκε και σύμφωνο φιλίας (όχι νέα συνθήκη συμμαχίας, για να μη δυσαρεστηθεί η Ιταλία).

Η ελληνογιουγκοσλαβική φιλία δοκιμάστηκε πάλι με την υπόθεση του Βαλκανικού Συμφώνου. Οι βαλκανικές διασκέψεις (1930-1933), ενώ άρχισαν ως προσπάθεια ενδοβαλκανικής συνεργασίας, τελικά κατέληξαν σε μια συμμαχία, στρεφόμενη κατά κράτους, που θα απειλούσε το εδαφικό status-quo. Μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, η Γαλλία προώθησε την ιδέα ενός συστήματος συλλογικής ασφάλειας και στη Νοτιανατολική Ευρώπη. Το Παρίσι ευνόησε την υπογραφή ενός Βαλκανικού Συμφώνου για τη διασφάλιση του status quo από εξωτερική επιβουλή. Τη σχετική γαλλική πρωτοβουλία ανέλαβε να υλοποιήσει ο υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας Νικολάε Τιτουλέσκου. Το κυριότερο εμπόδιο αποτελούσε η Βουλγαρία ως αναθεωρητική δύναμη. Η Βουλγαρία υπερτόνιζε την ειρηνική της πολιτική, επικαλούμενη το άρθρο 19 του καταστατικού της Κοινωνίας των Εθνών που προέβλεπε επανεξέταση των συνθηκών ειρήνης, αν παρέμειναν ανεφάρμοστες. Η βουλγαρική κυβέρνηση του Δημοκρατικού Συνασπισμού του *Νικόλα Μουσάνωφ* (1931-1934) έθεσε όρους για την υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου: *άρση των περιοριστικών διατάξεων για τον επανεξοπλισμό της Βουλγαρίας, εδαφική διέξοδο στο Αιγαίο και κυρίως προστασία των βουλγαρικών μειονοτήτων*. Ήταν φυσικό ότι τα βουλγαρικά αιτήματα δεν μπορούσαν να ικανοποιηθούν από τα άλλα βαλκανικά κράτη. Η Βουλγαρία, αντί για ένα πολυμελές Βαλκανικό Σύμφωνο, πρότεινε την υπογραφή διμερών συμφωνιών μη επίθεσης, χωρίς να διευκρινίζεται ο όρος του επιτιθέμενου κράτους. Από την άλλη πλευρά η Αλβανία, άμεσα εξαρτημένη από την Ιταλία, δεν μπορούσε να προσχωρήσει σε έναν φιλογαλλικό συνασπισμό. Έτσι, το Βαλκανικό Σύμφωνο υπογράφηκε πανηγυρικά στις 9 Φεβρουαρίου 1934, στην Ακαδημία Αθηνών, από τους υπουργούς Εξωτερικών της Ελλάδας (Δημήτριο Μάξιμο), Τουρκίας (Ρουσδή Αράς ή Ρούστου Μπέη-Rustu Bey), Γιουγκοσλαβίας (Μπόγκολιουμπ Γιέφτιτς) και Ρουμανίας (Νικολάε Τιτουλέσκου). Την ώρα της υπογραφής στρατιωτική μπάντα παιάνιζε τους εθνικούς ύμνους των τεσσάρων κρατών, οι καμπάνες της Αττικής χτυπούσαν χαρμόσινα και οι κανονιοβολισμοί από την Ακρόπολη προσέδιδαν ιδιαίτερη επισημότητα στη τελετή της υπογραφής. Το σύμφωνο διακήρυττε τη διατήρηση του εδαφικού status quo στη Βαλκανική με αμοιβαίες εγγυήσεις για την ασφάλεια των ενδοβαλκανικών συνόρων (Ρουμανίας – Βουλγαρίας, Ρουμανίας – Γιουγκοσλαβίας, Αλβανίας – Γιουγκοσλαβίας, Αλβανίας – Ελλάδα, Γιουγκοσλαβίας – Ελλάδα, Ελλάδα – Βουλγα-

ρίας, Ελλάδας – Τουρκίας και Τουρκίας – Βουλγαρίας). Δεν προβλέπονταν εγγυήσεις ασφαλείας για τα εξωβαλκανικά σύνορα (για παράδειγμα, για τα σύνορα Ιταλίας – Γιουγκοσλαβίας ή Τουρκίας – Σοβιετικής Ένωσης). Απαγορευόταν κάθε πολιτική πρωτοβουλία απέναντι σε βαλκανικό κράτος που δεν είχε υπογράψει το σύμφωνο, όπως και κάθε πολιτική δέσμευση, χωρίς την έγκριση των συμβαλλομένων μερών. Προβλεπόταν και η υπογραφή στρατιωτικών συμβάσεων.

Στην Αθήνα υπογράφηκε και ένα μυστικό συμπληρωματικό πρωτόκολλο. Καθόριζε την έννοια του επιτιθέμενου κατά το πνεύμα των Πρωτοκόλλων του Λονδίνου και περιείχε την εξής ρήτρα που προκάλεσε οξείες συζητήσεις: «*αν κάποιο από τα συμβαλλόμενα κράτη απέβαινε θύμα επίθεσης κάποιας μη βαλκανικής δύναμης και αν μια βαλκανική δύναμη είτε ταυτόχρονα είτε αργότερα συνέδραμε την εξωβαλκανική δύναμη στην επίθεσή της, το σύμφωνο θα ίσχυε ολοκληρωτικά εναντίον του βαλκανικού κράτους*». Υπήρχε όμως ο κίνδυνος τα βαλκανικά κράτη να εμπλακούν σε πολεμική σύγκρουση με κάποια εξωβαλκανική δύναμη, προφανώς την Ιταλία ή τη Σοβιετική Ένωση, για χάρη της ασφάλειας ενός βαλκανικού κράτους που θα δεχόταν επίθεση. Έτσι, το Βαλκανικό Σύμφωνο παρείχε πλεονεκτήματα κυρίως στη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία που αντιμετώπιζαν το ενδεχόμενο επίθεσης από την Ιταλία και τη Σοβιετική Ένωση αντίστοιχα. Το Βαλκανικό Σύμφωνο ήταν ατελές λόγω της μη υπογραφής του από τη Βουλγαρία και την Αλβανία. Έτσι, στην Αθήνα το Βαλκανικό Σύμφωνο επέσυρε την οξεία κριτική του Βενιζέλου, του Παπαναστασίου και όλων σχεδόν των ηγετών της αντιπολίτευσης. Ο Βενιζέλος επέσεισε τον κίνδυνο πολεμικής εμπλοκής της Ελλάδας με την Ιταλία. Στη Γερουσία η αντιπολίτευση είχε την πλειοψηφία και έτσι η επικύρωση του πρωτοκόλλου ήταν προβληματική. Η κυβέρνηση Παναγή Τσαλδάρη βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Υπό τα πυρά της αντιπολίτευσης ο υπουργός Εξωτερικών, Δημήτριος Μάξιμος, δήλωσε δεσμευτικά ότι η Ελλάδα δεν θα οδηγηθεί σε πόλεμο με μια Μεγάλη Δύναμη για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που αναλάμβανε από το Βαλκανικό Σύμφωνο. Μόνο έτσι το Βαλκανικό Σύμφωνο επικυρώθηκε από τη Βουλή στα μέσα Μαρτίου και κατόπιν από τη Γερουσία στις αρχές Απριλίου 1934. Και η Τουρκία επικύρωσε το Βαλκανικό Σύμφωνο στις 6 Μαρτίου, αλλά είχε επισημάνει ότι δεν θα οδηγηθεί σε πόλεμο με τη Σοβιετική Ένωση. Η στάση της Ελλάδας δυσαρέστησε τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία, διότι η Αθήνα δεν θα αναλάμβανε εξωβαλκανικές δεσμεύσεις, δεν θα στήριζε δηλαδή τη Γιουγκοσλαβία σε περίπτωση ιταλογιουγκοσλαβικού πολέμου και τη Ρουμανία σε περίπτωση ρουμανοσοβιετικού πολέμου. Στο Βελιγράδι διαμορφώθηκε ένα κλίμα κατά της Ελλάδας και προ-

σωπικά κατά του Βενιζέλου. Ο Τιτουλέσκου και ο Γιέφτιτς ζήτησαν εξηγήσεις από την Αθήνα. Επισκεπτόμενος την Αγκυρα στις 5 Μαΐου 1934 ο στρατηγός Κονδύλης διευκρίνισε ότι οι δηλώσεις του Μάξιμου οφείλονταν σε λόγους «εσωτερικής πολιτικής κατανάλωσης» και κάλεσε την Τουρκία να αναλάβει διαμεσολαβητικό ρόλο. Ταυτόχρονα, στις αρχές Μαΐου 1934, με επιστολή του προς τους Γιέφτιτς, Τιτουλέσκου και Ρουσδή Αράς ο Μάξιμος παρείχε διαβεβαιώσεις ότι οι ερμηνευτικές του δηλώσεις σε καμιά περίπτωση δεν μεταβάλλουν το πνεύμα του Βαλκανικού Συμφώνου ούτε του συμπληρωματικού πρωτοκόλλου. Όταν ο Ρουσδή Αράς διαβεβαίωσε τον Γιέφτιτς ότι σε περίπτωση ιταλογιουγκοσλαβικού πολέμου η Τουρκία με όλες της τις δυνάμεις θα συνδράμει τη Γιουγκοσλαβία και η Ελλάδα θα τηρήσει μια ευμενή ουδετερότητα, υπερασπιζόμενη τη Θεσσαλονίκη, ήρθαν οι ενστάσεις της Γιουγκοσλαβίας. Ενόψει και της υπογραφής των στρατιωτικών συμβάσεων, στις 16 Ιουνίου 1934 η Γιουγκοσλαβία και η Ρουμανία επικύρωσαν το Βαλκανικό Σύμφωνο. Το σύμφωνο αποδείχτηκε θνησιγενές. Τα εκτελεστικά όργανα της Βαλκανικής Συνεννόησης ήταν το Μόνιμο Συμβούλιο των υπουργών Εξωτερικών των 4 χωρών που έπρεπε να συνέρχεται τουλάχιστον δύο φορές το έτος και το Οικονομικό Συμβούλιο. Μετά την υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου το σχέδιο του Λουίς Μπαρτού, του νέου υπουργού Εξωτερικών της Γαλλίας, προέβλεπε μια συμμαχία Γαλλίας – Σοβιετικής Ένωσης, ένα «Ανατολικό Λοκάρνο»: Η Γαλλία να εγγυηθεί τα σύνορα της Ανατολικής Ευρώπης και η Σοβιετική Ένωση τα σύνορα της Γαλλίας έναντι της Γερμανίας. Στο Βελιγράδι, ωστόσο, διαμορφώθηκε ανθελληνικό κλίμα και ο Βενιζέλος θεωρούνταν φορέας της ιταλικής πολιτικής. Έτσι εξηγείται η εμπλοκή της Γιουγκοσλαβίας στην κατάπιξη του πραξικοπήματος του Βενιζέλου τον Μάρτιο του 1935.

Η Ελλάδα διέβλεπε τη σημασία του Βαλκανικού Συμφώνου κυρίως στη δυνατότητα αποτροπής μιας βουλγαρο-γιουγκοσλαβικής προσέγγισης που θα στρεφόταν εναντίον της. Στα τέλη του 1933, μετά από γαλλική παρότρυνση, υπήρξαν συναντήσεις του Βόριδος Γ΄ με τον Αλέξανδρο Καραγιώργη στο Βελιγράδι και στο Ευξείνωφγκρατ. Η γιουγκοσλαβική πλευρά βολιδοσκοπήσε τη Σόφια σχετικά με την προοπτική ένταξης της Βουλγαρίας στην κυοφορούμενη Βαλκανική Συνεννόηση. Ο βασιλιάς Βόρις Γ΄ και ο πρωθυπουργός Μουσάνωφ απέκλεισαν το ενδεχόμενο αυτό, όσο τα γειτονικά βαλκανικά κράτη επέμεναν στη διατήρηση των υπαρκτών συνόρων, και ως εγγύηση ασφάλειας πρότειναν την υπογραφή διμερούς συμφώνου μη επίθεσης. Τα αποτελέσματα των διμερών βουλγαρο-γιουγκοσλαβικών επαφών υπήρξαν ισχνά. Εξετάστηκε απλά η υπογραφή εμπορικής σύμβασης, κτηνιατρικής σύμβασης και η απλοποίηση της

γραφειοκρατίας για τις επισκέψεις Βουλγάρων πολιτών στη Γιουγκοσλαβία και Γιουγκοσλάβων στη Βουλγαρία. Ωστόσο, η Ελλάδα ανησύχησε από τις συναντήσεις του Βόριδος Γ΄ και του Αλέξανδρου Καραγιώργη. Για τη Γιουγκοσλαβία η σημασία του Βαλκανικού Συμφώνου ήταν κυρίως η προοπτική μείωσης της ιταλικής επιρροής στην Ελλάδα.

Η αντίδραση του Μουσουλίνι στο Βαλκανικό Σύμφωνο εκφράστηκε με την υπογραφή των «Πρωτοκόλλων της Ρώμης» από την Ιταλία, την Αυστρία και την Ουγγαρία τον Μάρτιο του 1934. Προέβλεπαν στενή πολιτική και οικονομική συνεργασία μεταξύ των τριών κρατών.

Με την αποχή της από τη Βαλκανική Συνεννόηση, η Βουλγαρία του πρωθυπουργού Νικόλα Μουσάνωφ βρέθηκε απομονωμένη και με το στίγμα της εν δυνάμει επιτιθέμενης χώρας. Στις 19 Μαΐου 1934 μια ομάδα των αξιωματικών της «Στρατιωτικής Λίγκας» (Κίμων Γκεοργκίεφ και Δαμιάν Ντέλτσεφ), που ιδεολογικά συγγένευε με την πολιτική οργάνωση «Ζβενό», ανέτρεψε πραξικοπηματικά την κυβέρνηση Μουσάνωφ, η οποία λόγω του πολυκομματικού της χαρακτήρα δυσλειτούργουσε. Οι πραξικοπηματίες διέλυσαν τα πολιτικά κόμματα και έθεσαν ως άμεσους στόχους της εξωτερικής πολιτικής την έξοδο της Βουλγαρίας από την απομόνωση (αποκλείοντας ωστόσο την προσχώρηση της Βουλγαρίας στη Βαλκανική Συνεννόηση), την αναγνώριση της Σοβιετικής Ένωσης, που σταδιακά αποκτούσε βαρύτητα στη διεθνή σκηνή (η Βουλγαρία αναγνώρισε τη Σοβιετική Ένωση το 1934), και τη βελτίωση των σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία. Η κυβέρνηση Γκεοργκίεφ αντιλήφθηκε ότι η κριτική που υφίστατο το Βαλκανικό Σύμφωνο στην Ελλάδα δυσαρεστούσε τη Γιουγκοσλαβία. Μια σταθερή βουλγαρο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση προϋπέθετε τη διάλυση της VMRO. Η διάλυση των βουλγαρομακεδονικών οργανώσεων και της θρακικής οργάνωσης θα εξάλειφε από τη Βουλγαρία την ετικέτα του επιτιθέμενου κράτους. Η VMRO, που ήδη σπαρασσόταν από εσωτερικές εμφύλιες διαμάχες (Πρωτοκερωφικοί – Μιχαηλωφικοί), είχε εξελιχθεί σε μια συμμορία τρομοκρατών, δεν είχε πλέον την οικονομική υποστήριξη της Ιταλίας ούτε τα ερείσματα της δεκαετίας του '20 στο βουλγαρικό στρατό. Από τις αρχές της δεκαετίας του '30 η VMRO εγκατέλειψε την πολιτική γραμμή της αυτονομίας της σερβικής και ελληνικής Μακεδονίας και προπαγάνδιζε ως νέο πολιτικό σύνθημα την «Ενιαία και Ανεξάρτητη Μακεδονία», στην οποία θα συμπεριλαμβανόταν και το βουλγαρικό τμήμα της Μακεδονίας. Θεωρούσε την εθνική ταυτότητα του «Βούλγαρου» απόλυτα συμβίβαστη με την πολιτική ετικέτα του «Μακεδόνα». Η ανεξάρτητη Μακεδονία θα αποτελούσε ένα δεύτερο βουλγαρικό κράτος. Από τις αρχές του 1933 η VMRO του Μιχαήλωφ άρχισε να επιζητεί την πολιτική αυτονομία του βουλγα-

ρικού τμήματος της Μακεδονίας. Στο βουλγαρικό τμήμα της Μακεδονίας ο Μιχαήλωφ είχε ιδρύσει ένα «κράτος εν κράτει». Ο πληθυσμός υπάκουε στις εντολές της οργάνωσης και πλήρωνε φόρους, ενώ τα βουλγαρικά κρατικά όργανα είχαν μονάχα συμβολικό χαρακτήρα. Η εκμετάλλευση του καπνού της βουλγαρικής Μακεδονίας ήταν υπόθεση μόνο της VMRO για την κάλυψη των αναγκών της. Όταν, λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929, έπεσε η τιμή του βουλγαρικού καπνού στη διεθνή αγορά, ο Μιχαήλωφ δεν δίστασε να προβεί σε *χασισοκαλλιέργειες*. Η *de jure* απόσχιση του βουλγαρικού τμήματος της Μακεδονίας από τη σύσταση του βουλγαρικού κράτους δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή από τη Σόφια. Τον Ιούνιο του 1934 μονάδες του βουλγαρικού στρατού εισέβαλαν στο βουλγαρικό τμήμα της Μακεδονίας και διέλυσαν την οργάνωση. Ο Μιχαήλωφ κατέφυγε στην Τουρκία και αργότερα στην Πολωνία. Έτσι, εξαλείφθηκε ένα εμπόδιο στην εξέλιξη των βουλγαρο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων. Τον Σεπτέμβριο του 1934 ο Αλέξανδρος επισκέφθηκε τη Σόφια και συζήτησε με τον βασιλιά της Βουλγαρίας Βόρι Γ΄ τη χορήγηση περισσότερων διευκολύνσεων στη μεθοριακή επικοινωνία μεταξύ των δύο χωρών. Μετά τη Σόφια ο Αλέξανδρος επρόκειτο να επισκεφθεί τη Γαλλία για να ενισχύσει τη γαλλογιουγκοσλαβική συμμαχία και να συζητήσει τον ρόλο της Γιουγκοσλαβίας στη Μεσόγειο μετά την άνοδο του Χίτλερ. Αλλά μόλις έφθασε στη Μασσαλία δολοφονήθηκε μαζί με τον Μπαρτού από τον πράκτορα της VMRO Βλάντο Τσερνοζέμσκυ. Η δολοφονία οργανώθηκε από τη VMRO και τους Ουστάσε με την ενεργό ανάμιξη της Ιταλίας και της Ουγγαρίας. Η δολοφονία του Αλέξανδρου δεν έχει ακόμα διαλευκανθεί πλήρως. Προκαλεί έκπληξη η ολιγωρία των γαλλικών αρχών, οι οποίες είχαν ενημερωθεί για ενδεχόμενη δολοφονική απόπειρα κατά του Αλέξανδρου, αλλά δεν έλαβαν τα απαραίτητα μέτρα, αφήνοντας τον δολοφόνο να πλησιάσει τον Αλέξανδρο για χειραγρία. Σκοπός της δολοφονίας ήταν η εξασθένιση της γαλλο-γιουγκοσλαβικής συμμαχίας και η αποσταθεροποίηση της Γιουγκοσλαβίας. Η Γιουγκοσλαβία κατήγγειλε τη δολοφονία στην Κοινωνία των Εθνών, χωρίς να ενοχοποιήσει δημόσια την Ιταλία, αλλά μονάχα την Ουγγαρία. Η Ιταλία αρνήθηκε να εκδώσει τον Πάβελιτς τον οποίο γαλλικό δικαστήριο καταδίκασε ερήμην σε θάνατο.

Ο Αλέξανδρος ήταν περισσότερο στρατιωτικός παρά πολιτικός ηγέτης. Αργά αντιλήφθηκε τα εσωτερικά προβλήματα της Γιουγκοσλαβίας και τη χρεοκοπία της ιδεολογίας του ολοκληρωτικού γιουγκοσλαβισμού. Στάθηκε αδύναμος να λάβει γενναίες αποφάσεις. Υπάρχουν πληροφορίες ότι το καλοκαίρι του 1934, μετά από εισηγήσεις συμβούλων του, συνειδητοποίησε τελικά την ανάγκη επίλυσης του Κροατικού ζητήματος στη βάση της ισοτιμίας Σέρβων και Κροα-

τών και της ομοσπονδοποίησης της Γιουγκοσλαβίας. Με τα θέματα αυτά σκόπευε να ασχοληθεί σοβαρά μετά την επιστροφή του από τη Γαλλία. Αλλά η δολοφονία του στη Μασσαλία ματαίωσε τα σχέδιά του.

Η δολοφονία του Αλέξανδρου δεν προκάλεσε βαθιά εσωτερική κρίση στη Γιουγκοσλαβία. Καθώς ο διάδοχος του θρόνου, ο γιος του Αλέξανδρου, ο Πέτρος ο Β΄, ήταν ανήλικος, ως Αντιβασιλέας ορίστηκε ο ξάδερφος του Αλέξανδρου, ο Παύλος, άτομο με αγγλική κουλτούρα. Το καθεστώς φιλελευθεροποιήθηκε, επιτράπηκε η λειτουργία κομματικών σχηματισμών, αλλά δεν αναθεωρήθηκε ούτε το σύνταγμα του 1931 ούτε και ο εκλογικός νόμος. Στην ουσία επρόκειτο για δύο κομματικούς σχηματισμούς, έναν σερβοκεντρικό –αυλικό– και την Ενωμένη Αντιπολίτευση με πυρήνα το Κροατικό Αγροτικό Κόμμα του Μάτσεκ. Οι κομματικές αντιπαραθέσεις ήταν στην ουσία μια εθνική σερβοκροατική διένεξη. Στις εκλογές του Μαΐου 1935 ο σερβοκεντρικός κομματικός σχηματισμός «*Γιουγκοσλαβικό Λαϊκό Κόμμα*» του Μπόγκολιουμπ Γιέφτιτς έλαβε 1.747.000 ψήφους και 303 έδρες στη Βουλή, ενώ η αντιπολίτευση υπό τον Μάτσεκ 1.076.000 ψήφους και μονάχα 67 έδρες». Από αντίδραση το Αγροτικό Κροατικό Κόμμα απείχε από τις εργασίες της Βουλής. Ξέσπασε ένας νέος φραστικός πόλεμος μεταξύ Σέρβων και Κροατών βουλευτών που υπό τον αντίκτυπο και της δολοφονίας του Αλέξανδρου προσέλαβε οξύτητα. Ο πρωθυπουργός Γιέφτιτς και οι Σέρβοι βουλευτές αποκάλεσαν του Κροάτες «προδότες και υπονομευτές του κράτους». Και οι Κροάτες από την πλευρά τους στιγματίζαν τους Σέρβους ως «βαρβάρους». Ο Άντε Τρούμπιτς, άλλοτε μέλος της γιουγκοσλαβικής επιτροπής και υπουργός, σε συνομιλία του το 1935 με τον Γάλλο συγγραφέα, Χένρυ Ποζύ, επισήμανε το πολιτιστικό χάσμα Σέρβων και Κροατών και προδίκασε τη μελλοντική σύγκρουσή τους

«Δεν θα συγκρίνετε, ελπίζω, τους Κροάτες, τους Σλοβένους, τους Δαλματίτες, οι οποίοι λόγω της αιώνιας επικοινωνίας τους με την Αυστρία, Ιταλία και Ουγγαρία έχουν πλήρως δυτικοποιηθεί, με τους ημιπολιτισμένους Σέρβους, ένα βαλκανικό υβρίδιο Σλάβων και Τούρκων. Είναι βάρβαροι, ακόμα και η δυτική κουλτούρα των ηγετών τους περιορίζεται στα λόγια και στα ρούχα. Ανάμεσα σε μας και στην πανσερβική κλίκα που κυβερνά σήμερα τη Γιουγκοσλαβία δεν τίθεται ζήτημα συσχετισμού δυνάμεων, εφόσον αυτοί είναι οι ισχυρότεροι. Είναι ζήτημα χρόνου, ζήτημα υπομονής, μέχρι να έρθει η ημέρα που θα ξεκαθαριστούν οι λογαριασμοί».

Για την αποτροπή μιας κλιμάκωσης της έντασης, ο Παύλος εξανάγκασε την κυβέρνηση Γιέφτιτς σε παραίτηση και έδωσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Μίλαν Στογιαντίνοβιτς (24.6.1935).

Στην εξωτερική πολιτική ο Στογιαντίνοβιτς εγκαίνιασε τη σταδιακή αποδέσμευση της Γιουγκοσλαβίας από τη Γαλλία και την προσέγγιση με τη Γερμανία, την Ιταλία και τη Βουλγαρία. Βλέποντας την εξασθένηση του συστήματος των Βερσαλλιών μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία (αποχώρηση της Γερμανίας από την Κοινωνία των Εθνών, επανεξοπλισμός της Γερμανίας χωρίς δυναμική αντίδραση της Αγγλίας – Γαλλίας – Ιταλίας, αγγλογερμανική συμφωνία για τους ναυτικούς εξοπλισμούς, ιταλική επίθεση στην Αιθιοπία και αναποτελεσματικότητα των οικονομικών κυρώσεων κατά της Ιταλίας, είσοδος των γερμανικών στρατευμάτων στη Ρηνανία, άξονας Ρώμης – Βερολίνου το 1937) και την αδυναμία της Γαλλίας να προασπίσει τα δικά της εθνικά συμφέροντα, πόσο μάλλον τα συμφέροντα της Γιουγκοσλαβίας, ο Στογιαντίνοβιτς αύξησε τις εμπορικές συναλλαγές της Γιουγκοσλαβίας με τη Γερμανία (γεωργικά προϊόντα, ξυλεία) εκτιμώντας ότι η Γερμανία θα μπορούσε έτσι να αποτρέψει επίθεση της Ιταλίας εναντίον της Γιουγκοσλαβίας. Η Γερμανία το 1936 απορροφούσε το 36% των εξαγωγών και κάλυπτε το 32% των εισαγωγών της Γιουγκοσλαβίας. Η οικονομική διείδυση της Γερμανίας στα Βαλκάνια με το γνωστό σύστημα *κλίρικ* (συμψηφισμός), δηλαδή εισαγωγή βαλκανικών αγροτικών προϊόντων έναντι γερμανικού οπλισμού και βιομηχανικών γερμανικών προϊόντων, ήταν ιδιαίτερα επωφελής για τα βαλκανικά κράτη, διότι οι τιμές των εξαγωγίμων βαλκανικών αγροτικών προϊόντων είχαν πέσει στην ευρωπαϊκή αγορά μετά την κρίση του 1929 και οι εισαγωγές από την Ευρώπη μειώθηκαν. Ο Στογιαντίνοβιτς προώθησε την εκβιομηχάνιση της Γιουγκοσλαβίας, ιδίως στον τομέα της μεταλλουργίας. Αλλά, κρατώντας τις ισορροπίες με τους παραδοσιακούς συμμάχους της Γιουγκοσλαβίας, δεν ευνόησε γερμανικές επενδύσεις. Στη μεταλλουργία κυριαρχούσαν αγγλικές και γαλλικές επενδύσεις (90%). Επίσης, λόγω των αντιγερμανικών αισθημάτων του σερβικού στρατού, ο Στογιαντίνοβιτς απέφυγε την αγορά πολεμικού υλικού από την Γερμανία και στράφηκε προς την Τσεχοσλοβακία.

Το Βαλκανικό Σύμφωνο του 1934 ατόνησε σημαντικά μετά την κριτική που υπέστη στην Ελλάδα και τις διευκρινίσεις του Μεταξά τον Μάιο του 1936, κατά τη σύνοδο του Μόνιμου Συμβουλίου της Βαλκανικής Συνεννόησης στο Βελιγράδι: *Η Ελλάδα αναλάμβανε την υποχρέωση να εισέλθει στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων της, σε περίπτωση που η Βουλγαρία και η Αλβανία προέβαιναν σε επίθεση είτε μόνες τους είτε σε συνεργασία με την Ουγγαρία. Αλλά, αν η Ιταλία συμμετείχε στον πόλεμο στο πλευρό της Βουλγαρίας, η Ελλάδα είχε την υποχρέωση να τηρήσει ουδετερότητα, υπερασπιζόμενη τη Θεσσαλονίκη. Η Ελλάδα θα εμπλεκόταν στρατιωτικά εναντίον της Ιταλίας, μόνο αν η Αγγλία και η Γαλλία στή-*

ρίζαν στρατιωτικά τη βαλκανική χώρα που θα δεχόταν επίθεση από την Ιταλία.

Παρόλο που μετά τη σύνοδο του Μαΐου του 1936 υπογράφηκαν μεταξύ των Γενικών Επιτελείων των χωρών - μελών της Βαλκανικής Συνεννόησης στρατιωτικές συμβάσεις αμυντικού χαρακτήρα κατά της Βουλγαρίας και Ουγγαρίας, ο Στογιαντίνοβιτς, προσαρμοζόμενος στα νέα δεδομένα, επιδίωξε στενή προσέγγιση της Γιουγκοσλαβίας με τη Βουλγαρία. Η διάλυση της VMRO είχε ήδη προλειάνει το έδαφος, καθώς στη σερβική Μακεδονία επικρατούσε πλέον ηρεμία και το Βελιγράδι συνέχιζε, με αργούς, αλλά αισθητούς ρυθμούς, την πολιτική του εκσερβισμού των Σλαβομακεδόνων. Στις 24 Ιανουαρίου 1937 υπογράφηκε στο Βελιγράδι το βουλγαρο-γιουγκοσλαβικό σύμφωνο αιώνιας φιλίας από τον Στογιαντίνοβιτς και τον Βούλγαρο πρωθυπουργό Κιοσειβάνωφ. Το σύμφωνο ήταν λιτό και επιγραμματικό, αλλά, όπως προκύπτει από τις παρασηνιακές διαβουλεύσεις, η βάση του ήταν ανθελληνική. Η Βουλγαρία παραιτήθηκε των διεκδικήσεών της επί της σερβικής Μακεδονίας και η Γιουγκοσλαβία σε αντάλλαγμα υποστήριζε την εδαφική διέξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο. Η ίδια η Γιουγκοσλαβία δεν έκρυβε πλέον τις βλέψεις της στη Θεσσαλονίκη. Η παλιά ελληνογιουγκοσλαβική φιλία έχασε το περιεχόμενό της στις νέες συνθήκες. Το βουλγαρο-γιουγκοσλαβικό σύμφωνο ήταν ένα ισχυρό πλήγμα στη Βαλκανική Συνεννόηση. Όταν τον Φεβρουάριο του 1937 συνήλθε στην Αθήνα το Μόνιμο Συμβούλιο της Βαλκανικής Συνεννόησης, ο Μεταξάς ζήτησε εξηγήσεις από τον Στογιαντίνοβιτς. Ο πρωθυπουργός της Γιουγκοσλαβίας απάντησε ότι στόχος του ήταν η προσχώρηση της Βουλγαρίας στη Βαλκανική Συνεννόηση. Μετά από έντονες συζητήσεις ο Στογιαντίνοβιτς υπέγραψε ένα μυστικό πρωτόκολλο, δεσμευόμενος ότι το βουλγαρο-γιουγκοσλαβικό σύμφωνο αιώνιας φιλίας είναι μέσο ειρήνης και δεν θίγει τις υποχρεώσεις της Γιουγκοσλαβίας που απέρρεαν από το Βαλκανικό Σύμφωνο. Αλλά ήταν μια παραπλανητική γραπτή δήλωση του Στογιαντίνοβιτς για να καθησυχάσει τους Βαλκάνιους εταίρους. Στις 25 Μαρτίου 1937 η Γιουγκοσλαβία υπέγραψε με την Ιταλία σύμφωνο φιλίας και διαιτησίας: *Η Γιουγκοσλαβία αναγνώριζε πλέον την Αλβανία ως σφαίρα ιταλικής επιρροής και σε αντάλλαγμα η Ιταλία έπαψε να υποστηρίζει το αποσχιστικό κίνημα των Ουστάσε.*

Για τη Γιουγκοσλαβία η σημασία του βουλγαρο-γιουγκοσλαβικού συμφώνου αιώνιας φιλίας συνίστατο κυρίως στην κατοχύρωση της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Στογιαντίνοβιτς και Κιοσειβάνωφ δεν συμφώνησαν σε ένα χρονοδιάγραμμα για την «επιχείρηση κατά της Ελλάδας», αυτό τέθηκε σε άμεση συνάρτηση με την ταχύτητα των εξελίξεων στην Ευρώπη. Ωστόσο, ο Αντιβασιλέας Παύλος και ο γιουγκοσλαβικός στρατός, αποτελούμενος στην πλειοψηφία

από Σέρβους αξιωματικούς, τάχθηκαν κατά της στενής προσέγγισης της Βουλγαρίας με τη Γιουγκοσλαβία. Για τη Βουλγαρία τα κέρδη ήταν πολύπλευρα. Εκτός από την τυπική συγκατάθεση του Στογιαντίνοβιτς στην εδαφική διέξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο και στην επιστροφή της Νοτίου Δοβρουτσάς στη Βουλγαρία, μέσω Γιουγκοσλαβίας διακινούνταν τα βουλγαρικά προϊόντα προς την Ευρώπη και, το σπουδαιότερο, μέσω Γιουγκοσλαβίας μεταφερόταν πολεμικό υλικό κυρίως από τη Γερμανία προς τη Βουλγαρία. Βουλγαρο-γιουγκοσλαβικοί πολιτιστικοί σύλλογοι διοργάνωναν εκδηλώσεις νοτιοσλαβικής αλληλεγγύης. Με τυπικές διαδικασίες Βούλγαροι πολίτες επισκέπτονταν τη Γιουγκοσλαβία και Γιουγκοσλάβοι πολίτες τη Βουλγαρία. Βουλγαρικές εφημερίδες κυκλοφορούσαν στη Γιουγκοσλαβία και γιουγκοσλαβικές στη Βουλγαρία. Ο Στογιαντίνοβιτς οραματιζόταν μια βουλγαρο-γιουγκοσλαβική τελωνειακή ένωση. Η βουλγαρο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση ανταποκρινόταν τώρα στα γερμανικά συμφέροντα. Σκοπός του Χίτλερ ήταν η εξασθένιση της γαλλικής επιρροής στη Γιουγκοσλαβία, η αποδυνάμωση της Μικρής Αντάντ και η απονέκρωση του Βαλκανικού Συμφώνου. Ο Στογιαντίνοβιτς αντιτάχθηκε στην υπογραφή ενός συμφώνου αμοιβαίας βοήθειας μεταξύ της Μικρής Αντάντ και της Γαλλίας. Μετά την ένωση της Αυστρίας με τη Γερμανία (Μάρτιος 1938) η Γιουγκοσλαβία συνόρευε με το Τρίτο Ράιχ. Η ένωση της Αυστρίας με τη Γερμανία ήταν για τον Στογιαντίνοβιτς μια εσωτερική γερμανική υπόθεση που δεν απειλούσε την εδαφική ακεραιότητα της Γιουγκοσλαβίας. Και ο Χίτλερ από την πλευρά του διαβεβαίωνε τον Στογιαντίνοβιτς ότι η Γερμανία επιθυμούσε μια ισχυρή και ενιαία Γιουγκοσλαβία και ότι στα Βαλκάνια επιδίωκε να διατηρηθεί μια ανοικτή πόρτα για την οικονομία της. Στις αρχές Φεβρουαρίου 1939 ο αγγλόφιλος αντιβασιλέας Παύλος προκάλεσε την πτώση της κυβέρνησης Στογιαντίνοβιτς και έδωσε την εντολή σχηματισμού νέας κυβέρνησης στον άχρωμο πολιτικά Ντραγκίσα Τσβέτκοβιτς.

Η πτώση του Στογιαντίνοβιτς ήταν αποτέλεσμα των διαφωνιών του Παύλου τόσο σχετικά με την εξωτερική του όσο και με τη εσωτερική του πολιτική. *Η ενδοτικότητα του Στογιαντίνοβιτς έναντι της Ιταλίας και της Γερμανίας, η πρόθεσή του να παραχωρήσει στη Βουλγαρία τις δυτικές επαρχίες (Τσάριμπροτ, Μποσίλεφγρατ), αν παρέμεινε ουδέτερη, η αδυναμία του να καταλήξει σε έναν έντιμο συμβιβασμό με τους Κροάτες, αλλά και ο αυταρχικός τρόπος άσκησης της εξουσίας με φασιστικούς μηχανισμούς προπαγάνδας προκάλεσαν φόβο στον Αντιβασιλέα για παραγκωνισμό της θέσης του από τον δυναμικό πρωθυπουργό. Ωστόσο, ο Στογιαντίνοβιτς ήταν ένας πραγματιστής. Πρόθεσή του ήταν η διατήρηση της ουδετερότητας και, στο μέτρο του εφικτού, της εδαφικής ακεραιότητας της Γιου-*

γκοσλαβίας. Εφόσον η Αγγλία και η Γαλλία δεν μπορούσαν να παράσχουν ουσιαστικές εγγυήσεις στη Γιουγκοσλαβία, η δυναμική του γερμανικού και του ιταλικού παράγοντα δεν μπορούσε να αγνοηθεί. Τον Ιανουάριο του 1939, λίγες ημέρες πριν από την κυβερνητική κρίση, ο Τσιάνο επισκέφθηκε το Βελιγράδι και πρότεινε στον Στογιαντίνοβιτς τον διαμελισμό της Αλβανίας μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Ιταλίας. Ο Στογιαντίνοβιτς δέχτηκε την πρόταση με το επιχείρημα ότι η εξουδετέρωση του αλβανικού κράτους θα διευκόλυνε την αφομοίωση των Αλβανών του Κοσόβου και θα εξασφάλιζε στη Γιουγκοσλαβία νέα διέξοδο στην Αδριατική. Αντίθετα, ο Παύλος εκτιμούσε ότι η εδραίωση της Ιταλίας στη βαλκανική ενδοχώρα θα απειλούσε μακροπρόθεσμα τη Γιουγκοσλαβία, ενώ επιπρόσθετοι αλβανικοί πληθυσμοί θα επιδείνωναν την κατάσταση στο Κόσοβο. Η διαφωνία αυτή μεταξύ Αντιβασιλέα και πρωθυπουργού σε ένα τόσο σημαντικό ζήτημα επιτάχυνε την πτώση του δευτέρου. Μετά το ταξίδι του στο Βελιγράδι ο Τσιάνο ήταν βέβαιος ότι η Γιουγκοσλαβία δεν θα αντιδρούσε, αν η Ιταλία προσαρτούσε την Αλβανία.

Βασική αποστολή της κυβέρνησης Τσβέτκοβιτς – Μάτσεκ ήταν η λύση του Κροατικού ζητήματος, ιδιαίτερα μετά τον διαμελισμό της Τσεχοσλοβακίας και την προσάρτηση της Αλβανίας στην Ιταλία. *Μετά από μακρές διαπραγματεύσεις υπογράφηκε τελικά στις 26 Αυγούστου 1939 η συμφωνία των Τσβέτκοβιτς – Μάτσεκ: Η Savska και η Primorska Banovina ενώθηκαν ως αυτόνομη Horvatska Banovina-Μπανοβίνα της Κροατίας (Δαλματία, κυρίως Κροατία, Σλαβονία) στην οποία συμπεριλήφθηκε ένα μέρος της Βοσνίας (μέχρι το Μόσταρ) και ένα μέρος της Συρμίας. Καθορίστηκαν τα διοικητικά σύνορα της αυτόνομης Κροατίας η οποία αποτελούνταν από τη Δαλματία, κυρίως Κροατία, Σλαβονία, μέρος της Βοσνίας (μέχρι το Μόσταρ) και μέρος της Βοϊβοδίνας. Η αυτονομία δεν επεκτάθηκε σε θέματα κρατικής ασφάλειας, εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και εξωτερικού εμπορίου. Οι Κροάτες απέκτησαν πρόσβαση στη διοίκηση του κράτους και ο Μάτσεκ προσχώρησε στην κυβέρνηση. Ωστόσο, δεν ρυθμίστηκε το καθεστώς των Σέρβων (800.000) στην αυτόνομη Κροατία, πράγμα που πυροδότησε σερβικές αντιδράσεις, ιδιαίτερα στους κόλπους της ορθόδοξης Εκκλησίας. Ο νέος μπάνος της Κροατίας, Ίβαν Σούμπασιτς, άρχισε αμέσως να προβαίνει σε απομάκρυνση των Σέρβων από τις διάφορες κρατικές θέσεις. Από την άλλη πλευρά η μερική λύση του Κροατικού ζητήματος στις νέες διεθνείς συγκυρίες δεν ικανοποίησε σημαντικό τμήμα των Κροατών. Αυτό που οι Σέρβοι θεώρησαν ως μεγάλη παραχώρηση ήταν για τους Κροάτες ελάχιστο κέρδος.*

Η χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της κυβέρνησης των Τσβέτκοβιτς – Μάτσεκ ήταν στην ουσία έργο του Παύλου Καραγιώργη και του υπουργού Εξω-

τερικών, Αλεξάνταρ Τσίντσαρ- Μάρκοβιτς. Επρόκειτο για μια ισορροπημένη πολιτική έναντι της Αγγλίας και της Γερμανίας. Ο Τσίντσαρ-Μάρκοβιτς είχε ως άξονα της πολιτικής του την αποφυγή κάθε ενέργειας που θα μπορούσε να εκληφθεί από τη Γερμανία ως δυνητική απειλή των συμφερόντων της. Για παράδειγμα, όταν διαμελίστηκε η Τσεχοσλοβακία και η Μικρή Αντάντ έπαυσε να υφίσταται, με παρακίνηση κυρίως του Μάρκοβιτς η Ρουμανία υπέγραψε τον Μάρτιο του 1939 εμπορική συμφωνία με τη Γερμανία. Όπως είναι γνωστό, μετά τον διαμελισμό της Τσεχοσλοβακίας και την προσάρτηση της Αλβανίας στην Ιταλία, η αγγλική πολιτική του κατευνασμού της Γερμανίας εγκαταλείφθηκε και ο υπουργός Εξωτερικών, Έδουαρτ Χάλιφαξ, υιοθέτησε την *πολιτική της ανάσχεσης της Γερμανίας και της Ιταλίας*. Η πολιτική αυτή της Αγγλίας εκφράστηκε είτε μέσω παροχής «εγγυήσεων» προς κράτη απειλούμενα από τη Γερμανία ή την Ιταλία είτε μέσω συμμαχιών (αγγλο-γαλλο-τουρκική συνθήκη της Άγκυρας). Όταν η Τουρκία στις 12 Μαΐου 1939 υπέγραψε με την Αγγλία δηλώσεις κοινής εγγύησης της ειρήνης, ο Τσίντσαρ-Μάρκοβιτς επιφόρτισε τον Γκρηγκόρε Γκαφένκου, υπουργό Εξωτερικών της Ρουμανίας και πρόεδρο της Βαλκανικής Συνεννόησης το 1939, να αναλάβει διπλωματική αποστολή στην Άγκυρα ώστε να αποτρέψει κάθε πρωτοβουλία της Τουρκίας για ένταξη των Βαλκανίων σε μια πιθανή αγγλική πολιτική των εγγυήσεων της ανεξαρτησίας των βαλκανικών κρατών. Όπως είναι γνωστό, η Αγγλία και Γαλλία, μετά την προσάρτηση της Αλβανίας στην Ιταλία, είχαν προβεί στις 12 Απριλίου 1939 στην πλατωνική δήλωση της εγγύησης της ανεξαρτησίας της Ελλάδας και Ρουμανίας. Το Βερολίνο διεμήνυε ότι οι αγγλικές εγγυήσεις ήταν ψευδείς και για λόγους προπαγάνδας χαρακτήριζε την αγγλική πολιτική των εγγυήσεων ως προσπάθεια «περικύκλωσης» της Γερμανίας. Η παρεμπόδιση της Τουρκίας να προωθήσει την αγγλική πολιτική των κοινών εγγυήσεων στα Βαλκάνια, δηλαδή να μην υπογραφούν κοινές δηλώσεις εγγύησης της ειρήνης κατά το αγγλοτουρκικό πρότυπο μεταξύ της Αγγλίας και βαλκανικών κρατών, ήταν ένας στόχος της επίσκεψης του Γκαφένκου στην Άγκυρα και την Αθήνα (μέσα Ιουνίου 1939). Ο Ισμέτ Ινονού και ο Μεταξάς ανταποκρίθηκαν θετικά στο ρουμανικό αίτημα. Οι σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας με την Κοινωνία των Εθνών περιορίστηκαν σε τεχνικό επίπεδο, ενώ οι εμπορικές συναλλαγές Γερμανίας – Γιουγκοσλαβίας γνώριζαν άνθιση. Αλλά ο αγγλόφιλος Παύλος εξισοροπούσε την πολιτική του Τσίντσαρ Μάρκοβιτς. Η βουλγαρο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση της εποχής του Στογιαντίνοβιτς απώλεσε τώρα τη δυναμική της και μεταξύ Βελιγραδίου και Σόφιας επικρατούσε πνεύμα δυσπιστίας, παρόλο που από τυπική άποψη οι διμερείς σχέσεις παρέμειναν φιλικές. Ο Κιοσειβάνωφ φοβόταν την επιρροή σερβικών στρατιωτικών κύκλων στον

αντιβασιλέα Παύλο. Σε αντίθεση με τον Στογιαντίνοβιτς, ο αγγλόφιλος Παύλος ήταν ριζικά αντίθετος σε μια εδαφική διέξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο ως αντάλλαγμα για την ουδετερότητά της. Η Ιταλία θα αποκτούσε έτσι μια νέα ναυτική βάση, εκτιμούσε ο αντιβασιλέας Παύλος. Κατά την επίσκεψη του Μεταξά στο Βελιγράδι, στις 18 Φεβρουαρίου 1939, ο Παύλος διαβεβαίωσε τον Έλληνα πρωθυπουργό ότι η Γιουγκοσλαβία θα παρέμενε πιστή στη Βαλκανική Συνεννόηση και αποκάλυψε ότι οι Στογιαντίνοβιτς και Κιοσειβάνωφ είχαν συναποφασίσει τον διαιρισμό της Βορείου Ελλάδας, χωρίς να τον ενημερώσουν. Επισκεπτόμενος το Λονδίνο τον Ιούλιο του 1939 ο Παύλος επισήμανε στον υπουργό Εξωτερικών Χάλιφαξ ότι το Βελιγράδι αντιτίθεται στην εδαφική διέξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, επιδεικνύει κατανόηση μόνο για τη Νότιο Δοβρουτσά, όμως, αν η Βουλγαρία επιχειρήσει να ικανοποιήσει με τη βία τις επιδιώξεις της, η Γιουγκοσλαβία θα επωμισθεί όλες τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το Βαλκανικό Σύμφωνο. Τον Ιούνιο του 1940 η Γιουγκοσλαβία αναγνώρισε τη Σοβιετική Ένωση. Αλλά μετά την αποτυχία της ιταλικής επίθεσης εναντίον της Ελλάδας και ενόψει των προετοιμασιών της Γερμανίας για επίθεση εναντίον της Ελλάδας και της Σοβιετικής Ένωσης τα περιθώρια των γιουγκοσλαβικών ελιγμών (η ισορροπημένη στάση έναντι της Αγγλίας και της Γερμανίας) στένεψαν.

Για τη Γιουγκοσλαβία το λιμάνι της Θεσσαλονίκης ήταν ζωτικής σημασίας. Το Βελιγράδι ήταν ικανοποιημένο με τη λειτουργία της σερβικής ελεύθερης ζώνης όσο η Θεσσαλονίκη παρέμενε υπό ελληνική κυριαρχία, αλλά είχε κάθε λόγο να ανησυχεί, αν η Θεσσαλονίκη περιερχόταν σε ιταλικό, γερμανικό ή βουλγαρικό έλεγχο. Μετά την έναρξη της ιταλικής επίθεσης (28.10.1940) η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση, με πρόταση των στρατιωτικών, σχεδίαζε μια επιχείρηση κατάληψης του λιμανιού της Θεσσαλονίκης ώστε αυτό να μην περιέλθει σε ιταλικά χέρια. Στην ουσία μια τέτοια κίνηση θα σήμαινε πόλεμο της Γιουγκοσλαβίας με την Ιταλία. Έγκαιρα ενημερωμένη η ιταλική κυβέρνηση διέταξε ως μια αποτρεπτική κίνηση τον βομβαρδισμό του Μοναστηρίου. Στις 5 Νοεμβρίου 1940 ιταλικά αεροπλάνα βομβάρδισαν κατά τη διάρκεια της ημέρας το Μοναστήρι, προκαλώντας σοβαρές υλικές ζημιές και ανθρώπινες απώλειες. Ήταν ένα σαφές ιταλικό μήνυμα προς το Βελιγράδι να εγκαταλείψει κάθε απόπειρα κατάληψης της Θεσσαλονίκης. Ωστόσο, ο γιουγκοσλαβικός στρατός μέσω σερβικής Μακεδονίας βοηθούσε τον μαχόμενο στο αλβανικό μέτωπο ελληνικό στρατό. Μετά την αποτυχία της ιταλικής επίθεσης κατά της Ελλάδας και ενόψει της γερμανικής επιχείρησης *Barbarossa* (εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης) και *Marita* (εναντίον της Ελλάδας) η Γερμανία ενέτεινε τις προσπάθειές της για προσχώρηση της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας στον Άξονα, φοβούμενη τις δολοπλοκίες των Άγγλων στη Γι-

ουγκοσλαβία. Ο Χίτλερ απέρριψε την πρόταση του πρωθυπουργού Τσβέτκοβιτς και του υπουργού Εξωτερικών Τσίντσαρ-Μάρκοβιτς για την υπογραφή ενός συμφώνου μη επίθεσης και απαίτησε τελεσιγραφικά την άμεση προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στον Άξονα, θέλοντας να αποφύγει τα λάθη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Παύλος επισήμαινε ότι η Γιουγκοσλαβία δεν ακολουθούσε αντιγερμανική πολιτική, αλλά μια επίσημη προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στον Άξονα θα προκαλούσε αναταράξεις στη χώρα λόγω των αντιταλικών αισθημάτων των πολιτών. Η διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Γιουγκοσλαβίας και μια ευνοϊκή για τη Γιουγκοσλαβία διευθέτηση του ζητήματος της Θεσσαλονίκης εξαρτώνταν από την προσχώρησή της στον Άξονα, διεμήνυσε ο Χίτλερ στο Βελιγράδι. Στις 25 Μαρτίου 1941, μετά από αόριστες γερμανικές πιέσεις, η Γιουγκοσλαβία προσχώρησε στον Άξονα με ευνοϊκούς όρους: *Η χώρα de facto θα παρέμενε ουδέτερη, εξασφαλιζόταν η εδαφική της ακεραιότητα, δεν θα συμμετείχε σε πολεμικές επιχειρήσεις στο πλευρό του Άξονα, μεταπολεμικά θα προσαρτούσε τη Θεσσαλονίκη. Μόνο πολεμικό υλικό μέσω Γιουγκοσλαβίας θα μετέφερε η Γερμανία.*

Αντίδραση στην προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στον Άξονα εξέφρασαν κύκλοι της σερβικής κοινής γνώμης και το Γενικό Επιτελείο που αποτελούταν κυρίως από Σέρβους αξιωματικούς και είχε επαφές με τις αγγλικές μυστικές υπηρεσίες. Οι νωπές μηνύες από τις θηριωδίες των Αυστριακών κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο καθιστούσαν τον σερβικό στρατό απρόθυμο να συμπαραταχθεί με τους Γερμανούς. Η Αγγλία επιδίωκε την εμπλοκή της Γιουγκοσλαβίας στον πόλεμο. Στρατιωτικό πραξικόπημα στις 27 Μαρτίου 1941 ανέτρεψε την κυβέρνηση των Τσβέτκοβιτς – Μάτσεκ. Ο Παύλος εγκατέλειψε τη χώρα και ο ηλικίας 17 ετών γιος του Αλέξανδρου, Πέτρος Καραγιώργης, κηρύχτηκε πρόωρα ενήλικος και διόρισε πρωθυπουργό τον στρατηγό Ντούσαν Σίμοβιτς. Η νέα κυβέρνηση αποτελούταν από στρατιωτικά και πολιτικά πρόσωπα, αλλά δεν είχε ωστόσο μια συγκεκριμένη στρατηγική για τη μελλοντική της πορεία. Σε κάθε περίπτωση οι πραξικοπηματίες θεωρούσαν πιθανή μια γερμανική επίθεση και προσπάθησαν να ενεργοποιήσουν τους μηχανισμούς άμυνας. Ανέμεναν βοήθεια από την Αγγλία και τη Σοβιετική Ένωση. Στις 5 Απριλίου 1941 η κυβέρνηση του στρατηγού Σίμοβιτς υπέγραψε σύμφωνο φιλίας με τη Σοβιετική Ένωση, ενώ παράλληλα διαβεβαίωσε τον Χίτλερ ότι το πραξικόπημα ήταν μια εσωτερική υπόθεση της Γιουγκοσλαβίας που δεν έθιγε τις δεσμεύσεις της Γιουγκοσλαβίας έναντι του Άξονα. Το πραξικόπημα προκάλεσε ενθουσιασμό στη Σερβία (bolje grob nego rob, bolje rat nego pakt –καλύτερα στον τάφο παρά στη δουλειά, καλύτερα πόλεμος παρά σύμφωνο, ήταν το κεντρικό σύνθημα στις διαδηλώσεις

του Βελιγραδίου) και σκεπτικισμό στην Κροατία, ενώ ο Χίτλερ, πνέοντας τα μένεα κατά των Σέρβων και μην αμφιβάλλοντας για τις αντιγερμανικές προθέσεις των πραξικοπηματιών, διέταξε την επίθεση κατά της Γιουγκοσλαβίας, ταυτόχρονα με την επίθεση κατά της Ελλάδας στις 6 Απριλίου 1941. Θεωρώντας τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ως συνέχεια του Πρώτου, ο Χίτλερ δικαιολόγησε την επίθεση κατά της Γιουγκοσλαβίας ως εκδικητική πράξη για τη δολοφονία στο Σαράγιεβο.

Η κατάρρευση της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας το 1941 και η αδυναμία των βαλκανικών κρατών να συγκροτήσουν ένα μέτωπο κατά μιας εξωβαλκανικής δύναμης κατέστησαν επιτακτική την ανάγκη της συγκρότησης βαλκανικού μετώπου στρεφόμενου κατά μιας εξωβαλκανικής δύναμης. Το φθινόπωρο του 1941 η εξόριστη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση του Λονδίνου ανέλαβε πρωτοβουλία για τη συγκρότηση μιας βαλκανικής συνομοσπονδίας στην οποία θα επιλύονταν τα βαλκανικά θέματα. Η βαλκανική αυτή συνομοσπονδία, με βάση την πείρα του παρελθόντος, θα έπρεπε να στρέφεται εναντίον κάθε εξωβαλκανικής δύναμης που θα απειλούσε την ασφάλεια των Βαλκανίων, στη συγκεκριμένη περίπτωση εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης. Η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση νωρίς διέγινωσε τον κομμουνιστικό κίνδυνο για τα Βαλκάνια. Η εμφάνιση του αντιστασιακού κινήματος του Τίτο το καλοκαίρι του 1941, η πανσλαβιστική προπαγάνδα της Μόσχας, η ρίψη σοβιετικών αλεξιπτωτιστών στη Βουλγαρία, η εξέγερση της Δράμας, εκτιμήθηκαν από τον υπουργό Εξωτερικών, Μόμτσιλο Νίντσιτς, ως σοβιετικές δολοπλοκίες στα Βαλκάνια. Η γιουγκοσλαβική πρωτοβουλία υποστηρίχθηκε από τον Άγγλο υπουργό Εξωτερικών, Άντων Ηντεν, μετά την επίσκεψή του στη Μόσχα τον Δεκέμβριο του 1941, όπου ενημερώθηκε για τα σοβιετικά μεταπολεμικά επεκτατικά σχέδια. Έτσι, η Αγγλία ενθάρρυνε την προσέγγιση Ελλάδας - Γιουγκοσλαβίας. Στις 15 Ιανουαρίου του 1942 στο Φόρεϊν Όφισ, με την παρουσία του Άντων Ηντεν, των Βασιλέων Ελλάδας Γεωργίου Β΄ και Γιουγκοσλαβίας Πέτρου, υπογράφηκε το σύμφωνο Βαλκανικής Ένωσης από τον πρωθυπουργό της Ελλάδας Εμμανουήλ Τσουδερό και από τον πρωθυπουργό της Γιουγκοσλαβίας Σλόμπονταν Γιοβάνοβιτς. Το σύμφωνο προέβλεπε στενή συνεργασία των βαλκανικών κρατών, ιδιαίτερα σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και οικονομίας.

Η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση εκτιμούσε ότι την άνοιξη του 1942 θα πραγματοποιούνταν συμμαχική απόβαση στα Βαλκάνια και έτσι θα προωθούνταν η υλοποίηση του συμφώνου. Αλλά συμμαχική απόβαση στα Βαλκάνια δεν έγινε στη διάρκεια του πολέμου. Επιπλέον, ήταν αμφίβολο αν η Γιουγκοσλαβία μεταπολεμικά θα παρέμεινε ενωμένη, καθώς οι Κροάτες επιδίωκαν την ανεξαρτησία.

Στη Γιουγκοσλαβία ο Τίτο σταδιακά υπερτερούσε έναντι του Μιχαήλοβιτς. Ο Τίτο θεώρησε άκυρες όλες τις συμφωνίες που υπέγραψε η εξόριστη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση. Ήταν επίσης αμφίβολο κατά πόσο τα άλλα βαλκανικά κράτη θα προσχωρούσαν στο σύμφωνο. Κατά τον Τσουδερό, η Βουλγαρία θα προσχωρούσε, αφού πρώτα επέστρεφε στα σύνορα του 1939, αφοπλιζόταν και πλήρωνε πολεμική αποζημίωση. Αλλά Έλληνες πολιτικοί δεν απέκλειαν το ενδεχόμενο η Βουλγαρία να μεταπηδήσει στο σοβιετικό στρατόπεδο, σε περίπτωση ήττας της Γερμανίας. Για την Αλβανία η θέση της κυβέρνησης Τσουδερού ήταν ότι ή θα έπρεπε αποτελέσει αγγλικό προτεκτοράτο ή να διαμελιστεί μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας. Τον Δεκέμβριο του 1942 η Αγγλία, για να παρακινήσει τους Αλβανούς σε αντίσταση, τάχθηκε υπέρ της ανεξαρτησίας της Αλβανίας, άφησε όμως ανοικτό το ζήτημα των μελλοντικών συνόρων της Αλβανίας, όπως και του μεταπολεμικού καθεστώτος της Αλβανίας. Δεν δεσμεύτηκε υπέρ της Ελλάδας στο ζήτημα της Βορείου Ηπείρου, προκαλώντας έντονες ελληνικές αντιδράσεις. Με την ανάπτυξη αντιστασιακών κινήματων το 1943/44 στα Βαλκάνια υπό κομμουνιστικό έλεγχο και την αναγνώριση από την Αγγλία του γεγονότος ότι δεν μπορούσε να επιβληθεί μεταπολεμική τάξη στα Βαλκάνια χωρίς τη συγκατάθεση της Σοβιετικής Ένωσης, το σύμφωνο Βαλκανικής Ένωσης έχασε τη σημασία του και παρέμεινε νεκρό γράμμα.

Με την επικράτηση του Τίτο στη νέα κομμουνιστική Γιουγκοσλαβία και την ανάδυση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας οι σχέσεις της Ελλάδας και της Βουλγαρίας με τη Γιουγκοσλαβία τέθηκαν σε άλλη βάση και επηρεάζονταν από το Μακεδονικό που ετίθετο από τη Γιουγκοσλαβία ως ζήτημα αναγνώρισης «μακεδονικού έθνους και μακεδονικής μειονότητας», αλλά την περίοδο 1943-1949 και ως εδαφική επέκταση.

Ο απεσταλμένος του Τίτο στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, Σφέτοζαρ Βουκμάνοβιτς-Τέμπο, κατόρθωσε στις αρχές του 1943 να ιδρύσει Κομμουνιστικό Κόμμα «Μακεδονίας» και Γενικό Στρατηγείο, αλλά μόλις μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας και τη διαφαινόμενη ήττα της Γερμανίας άρχισε η οργάνωση αντίστασης. Δύο πολιτικά προγράμματα υπήρχαν στο αντιστασιακό κίνημα της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Το πρόγραμμα που εκπροσωπούσε ο Τέμπο και το νεοϊδρυθέν ΚΚ έδινε προτεραιότητα στην καταπολέμηση κάθε έκδηλου ή λανθάνοντος φιλοβουλγαρισμού στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία και στην ένταξη της περιοχής στη γιουγκοσλαβική ομοσπονδία. Το ζήτημα της συνένωσης των τριών τμημάτων της Μακεδονίας και της ενσωμάτωσής τους στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία θεωρούνταν στη διάρκεια του πολέμου ως δευτερεύον ζήτημα. Βετεράνοι της μεσοπολεμικής VMRO, που στη διάρκεια του Β΄ Παγκο-

σμού Πολέμου αποδέχτηκαν τον σλαβομακεδονισμό ως εθνική επιλογή, έθεταν ως κύριο ζήτημα στη διάρκεια του πολέμου τη συνένωση των τριών τμημάτων της Μακεδονίας σε ένα ενιαίο κράτος, το μεταπολεμικό μέλλον του οποίου δεν θα έπρεπε να ήταν αναγκαστικά η ένταξη σε μια γιουγκοσλαβική ομοσπονδία, στην οποία διέβλεπαν μια νέα μορφή σερβικής κυριαρχίας, αλλά σε μια βαλκανική ομοσπονδία, ή ακόμα και η ανεξαρτησία υπό την προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων. Το πρόγραμμα αυτό υποστήριζαν κυρίως ο Μετόντιγα Αντώνωφ-Τσέντο και ο Κίρο Γκλιγκόρωφ. Η ομάδα αυτή εκτιμούσε ότι, αν το μελλοντικό «μακεδονικό κράτος» περιοριζόταν απλά στα όρια της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, δεν θα επιβίωνε. Προείχε η συνένωση και των τριών τμημάτων της Μακεδονίας ώστε το νέο κράτος να είναι βιώσιμο. Και οι δύο πλευρές ωστόσο, ανεξάρτητα από την προτεραιότητα που έδιναν, αναγνώριζαν το δικαίωμα του σλαβομακεδονικού λαού για συνένωση.

Έτσι, ο Τέμπο σε συνάντησή του με τον Ανδρέα Τζήμα, εκπρόσωπο του ΚΚΕ, το καλοκαίρι του 1943, έθεσε το ζήτημα της συνένωσης της ελληνικής Μακεδονίας με τη γιουγκοσλαβική εντός μιας μελλοντικής γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας. Ο Τζήμας αρνήθηκε να συζητήσει το θέμα. Οι γιουγκοσλαβικές διεκδικήσεις ήταν ένας σημαντικός λόγος για τον οποίο ο Γεώργιος Σιάντος, γενικός γραμματέας του ΚΚΕ, απέρριψε τις προτάσεις του Τέμπο για την ίδρυση ενός Βαλκανικού Στρατηγείου ως συντονιστικού οργάνου των βαλκανικών αντιστασιακών κινημάτων, προφασιζόμενος ότι ένα Βαλκανικό Στρατηγείο θα έδινε την εντύπωση ότι μετά τη διάλυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς (Μάρτιος του 1943) δημιουργήθηκε ένα νέο κέντρο εξάρτησης των Κομμουνιστικών Κομμάτων. Συμφωνήθηκε όμως η ίδρυση σλαβομακεδονικών ενόπλων τμημάτων στο πλαίσιο του ΕΛΑΣ, η καλλιέργεια του σλαβομακεδονικού ιδιώματος και η έκδοση σλαβομακεδονικής εφημερίδας. Το ΚΚΕ, σύμφωνα με τη σχετική απόφαση της Κομμουνιστικής Διεθνούς του 1934, αναγνώριζε την ύπαρξη «σλαβομακεδονικού» έθνους, αλλά από το 1935 είχε εγκαταλείψει την παλιά θέση για «Ενιαία και Ανεξάρτητη Μακεδονία» και υποστήριζε την ισοτιμία των μειονοτήτων εντός του ελληνικού κράτους. Συγκατατέθηκε στην ίδρυση του ΣΝΟΦ (Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο), τον Οκτώβριο - Νοέμβριο του 1943 στην Καστοριά και Φλώρινα, εκτιμώντας ότι έτσι θα προσελκύνονταν στην αντίσταση οι Σλαβόφωνοι που είχαν παρασυρθεί από τη βουλγαρική προπαγάνδα και είχαν προσχωρήσει στη βουλγαρική οργάνωση Οχράνα. Άμεσοι στόχοι του ΣΝΟΦ ήταν ο αφοπλισμός των Σλαβόφωνων χωρικών που είχαν εξοπλιστεί από τους Βούλγαρους, η ένταξή τους στο ΣΝΟΦ και η καλλιέργεια σλαβομακεδονικής εθνικής συνείδησης με καταπολέμηση του φιλοβουλγαρισμού και του γραικομανισμού.

Η ίδρυση του ΣΝΟΦ συνέπιπτε χρονικά με τη Δεύτερη Σύνοδο της Αντιφασιστικής Συνέλευσης της «Λαϊκής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας» (29 Νοεμβρίου 1943 στο Γιάϊτσε της Βοσνίας), όπου αποφασίστηκε η ομοσπονδολογία της Γιουγκοσλαβίας και η ένταξη της Μακεδονίας σ' αυτή. Τα όρια όμως της Μακεδονίας του Τίτο δεν περιελάμβαναν μονάχα το γιουγκοσλαβικό τμήμα. Η Αντιφασιστική Συνέλευση είχε ορίσει τον Δημήτρη Βλάχωφ ως εκπρόσωπο της ελληνικής Μακεδονίας και τον Βλαντιμίρ Ποπτόμοφ ως εκπρόσωπο της βουλγαρικής Μακεδονίας. Αμέσως μετά τη σύνοδο του Γιάϊτσε στρατιωτικοί σύνδεσμοι από τη γιουγκοσλαβική Μακεδονία εισέδυσαν στην ελληνική Μακεδονία και προπαγάνδιζαν ότι «μακεδονικός λαός» στην Ελλάδα δεν πρέπει να αγωνιστεί για ισοτιμία, αλλά για αυτοδιάθεση και συνένωση, για μια «Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας» κατά το γιουγκοσλαβικό πρότυπο, και ότι πρέπει να επιζητεί την ίδρυση ξεχωριστού Γενικού Στρατηγείου και ξεχωριστών ενόπλων τμημάτων. Η γιουγκοσλαβική προπαγάνδα έβρισκε πρόσφορο έδαφος κυρίως στην περιφερειακή επιτροπή του ΣΝΟΦ Καστοριάς, όπου δραστηριοποιήθηκε ο Πασχάλης Μητρόπουλος (Paskal Mitrevski), απόφοιτος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Με ενέργειές του τα σλαβόφωνα τμήματα της ΙΧ Μεραρχίας του ΕΛΑΣ μετονομάστηκαν τον Μάρτιο του 1944 σε Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό. Οι Σλαβόφωνοι εμποδίστηκαν από τους γιουγκοσλάβους πράκτορες να λάβουν μέρος στις εκλογές για την ανάδειξη εκπροσώπων της ΠΕΕΑ. Η απροκάλυπτη εθνικιστική και αυτονομιστική προπαγάνδα ηγετικών στελεχών του ΣΝΟΦ και η εξάρτηση της οργάνωσης σε σημαντικό βαθμό από το Γενικό Στρατηγείο της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας προκάλεσαν ανησυχία στο Μακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ και στην ομάδα Μεραρχιών Μακεδονίας με αποτέλεσμα τον Μάιο του 1944 να αποφασιστεί η διάλυση του ΣΝΟΦ. Περίπου 60 Σλαβόφωνοι κατέφυγαν στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, κατηγορώντας τον ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ για λαθεμένη πολιτική απέναντι στους Σλαβομακεδόνες.

Μετά από διαπραγματεύσεις μεταξύ του ΚΚΕ και του ΚΚΓ η ηγεσία του ΚΚΕ αποφάσισε τελικά να προχωρήσει στην ίδρυση χωριστών σλαβομακεδονικών ταγμάτων. Στην απόφαση αυτή εξωθήθηκε η ΚΕ του ΚΚΕ λόγω της ανάγκης για μια στενότερη συνεργασία με τον Τίτο ως ασφαλιστική δικλίδα μετά την κρίση που αντιμετώπιζε το κόμμα λόγω της υπογραφής της συμφωνίας του Λιβάνου. Ο Σιάντος ήλπιζε ότι ο Τίτο ήταν σε θέση να ελέγχει μελλοντικές διασπαστικές κινήσεις των Σλαβοφώνων.

Η ανάδυση όμως του κράτους των Σκοπίων, της «Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας», κατά την πρώτη σύνοδο του «Αντιφασιστικού Συμβουλίου της Λα-

ικής *Απελευθέρωσης της Μακεδονίας (ASNOM)*», στις 2 Αυγούστου 1944 στο μοναστήρι Πρόχορ Πτσίνσκυ, αποτελούσε μια νέα παράμετρο στο Μακεδονικό Ζήτημα. Στο Προεδρείο του ASNOM υπερίσχυσαν τα στοιχεία εκείνα που ούτε διακρίνονταν για φιλογιουγκοσλαβικές τάσεις ούτε εμφορούνταν από κομμουνιστικές ιδέες. Επιδίωκαν την κατοχύρωση του μέγιστου βαθμού ανεξαρτησίας της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας από τον Τίτο και έδιναν προτεραιότητα στη συνένωση των τριών τμημάτων της Μακεδονίας. Πρόεδρος εξελέγη ο Μετόντιγια-Αντώνωφ Τσέντο, έμπορος από το Πρίλεπ, και αντιπρόεδροι ο Πάνκο Μπρασνάρωφ, μέλος της VMRO (Ενωμένης), και ο Εμμανουήλ Τσούτσκωφ, άλλοτε μέλος της νεολαίας της VMRO. Στο σχετικό μανιφέστο που εξεδόθη τονίζόταν χαρακτηριστικά:

«Έχοντας υπόψη τα προαιώνια ιδανικά του λαού της Μακεδονίας, το πρώτο Μακεδονικό εθνικό συμβούλιο διακηρύσσει σε ολόκληρο τον κόσμο το δίκαιο και σταθερό του πόθο για την ενοποίηση όλου του μακεδονικού λαού στη βάση του δικαιώματος για αυτοδιάθεση. Αυτό θα έθετε τέλος στην καταπίεση του λαού της Μακεδονίας σε όλα τα τμήματά της και θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για γνήσια αλληλεγγύη και ειρήνη μεταξύ των βαλκανικών λαών».

Οι εξελίξεις στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία επέδρασαν και στην ελληνική Μακεδονία. Τον Ιούνιο του 1944 ιδρύθηκε το σλαβόφωνο τάγμα Αριδαίας – Έδεσσας και τον Οκτώβριο του 1944 το σλαβόφωνο τάγμα Φλώρινας – Καστοριάς στο πλαίσιο του ΕΛΑΣ. Αλλά πάλι στρατιωτικοί σύνδεσμοι από τη γιουγκοσλαβική Μακεδονία μετέβαιναν στην ελληνική Μακεδονία και προπαγάνδιζαν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης και συνένωσης του «μακεδονικού» λαού. Σύντομα εκδηλώθηκαν αποσχιστικές τάσεις. Τα τάγματα έλαβαν εντολή από τη γιουγκοσλαβική Μακεδονία να επιστρατεύσουν όσο το δυνατόν περισσότερους Σλαβομακεδόνες, να καταφύγουν στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία όπου θα ενισχύονταν στρατιωτικά και κατόπιν θα κατέρχονταν πάλι στην ελληνική Μακεδονία για την απελευθέρωση πόλεων. Έτσι, τα τάγματα ουσιαστικά δρούσαν ανεξάρτητα από τον ΕΛΑΣ και τον Οκτώβριο του 1944 αποσχίστηκαν και κατέφυγαν στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία. *Σήμερα είναι γνωστό ότι η απόσχιση συνδέεται με τη γνωστοποίηση στη Γιουγκοσλαβία των ρωσικών σχεδίων για κατάληψη της Θεσσαλονίκης (Σεπτέμβριος 1944 - αρχές Οκτωβρίου 1944).* Τον Σεπτέμβριο του 1944, όταν ακόμα παρέμενε ο βουλγαρικός στρατός στην Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη, Σοβιετικοί αξιωματικοί από τη Βουλγαρία μετέβησαν εκεί για βολιδοσκόπηση της κατάστασης. Τα τάγματα θα κατέρχονταν ως επικουρικές δυνάμεις του σοβιετικού στρατού. Από τη συγχώνευση των δύο ταγμάτων συγκροτήθηκε τον Νοέμβριο του 1944 η «Αιγαιακή Ταξιαρ-

χία Κρούσης» στο Μοναστήρι με κύριο σκοπό την απελευθέρωση της «Μακεδονίας του Αιγαίου». Αλλά τα ρωσικά σχέδια ματαιώθηκαν, ο βουλγαρικός στρατός αποχώρησε από την Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη μετά από αγγλικές πιέσεις προς τους Σοβιετικούς (Οκτώβριος του 1944) και ο Τίτο, ύστερα πάλι από αγγλικές πιέσεις, απαγόρευσε στην «Αιγαιακή Ταξιαρχία Κρούσης» να κατέλθει στην Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944. Με μια πολιτική ηγεσία στα Σκόπια (τα Σκόπια απελευθερώθηκαν στις 13 Νοεμβρίου 1944) που δεν ενδιαφερόταν τόσο για την ένταξη της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας στη γιουγκοσλαβική ομοσπονδία όσο για την απόσχιση και την ίδρυση μια Ενιαίας και Ανεξάρτητης Μακεδονίας, στο βαθμό που η Γιουγκοσλαβία δεν είχε ακόμα απελευθερωθεί και προτεραιότητα για τη γιουγκοσλαβική πολιτική είχε το ζήτημα της Τεργέστης, ο Τίτο, ακολουθώντας μια πολιτική λεπτών ισορροπιών, θεώρησε πρόωρο το ζήτημα της Θεσσαλονίκης και δεν ήθελε μια σύγκρουση με τους Άγγλους. Προς μεγάλη της δυσарέσκεια, η «Αιγαιακή Ταξιαρχία Κρούσης» διατάχθηκε να πολεμήσει εναντίον Αλβανών του Μπάλι Κόμπεταρ στο Γκόστιβαρ. Τον Μάιο του 1945 η «Αιγαιακή Ταξιαρχία Κρούσης» εντάχθηκε στον γιουγκοσλαβικό στρατό και σταδιακά ο Τίτο άρχισε να αποκτά τον έλεγχο στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, ενισχύοντας τη φιλογιουγκοσλαβική πτέρυγα (Κολισέφσκυ) εναντίον της «αντιγιουγκοσλαβικής» (Τσέντο, Δημήταρ Βλάχωφ, Κίρο Γκλιγκόρωφ). Ο Τσέντο, ο πρώτος Πρόεδρος του ASNOM, συνελήφθη το 1946 και φυλακίστηκε με την κατηγορία ότι επιδίωκε την απόσχιση της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας από τη Γιουγκοσλαβία και τη μετατροπή της σε αμερικανικό προτεκτοράτο, οι Βλάχωφ και Γκλιγκόρωφ στάλθηκαν στο Βελιγράδι για «πολιτική νουθεσία» και έκαναν πολιτική καριέρα μακριά από τα Σκόπια.

Στα Σκόπια άρχισε η διαδικασία της «σλαβομακεδονικής εθνογένεσης» σε αντιβουλγαρική κυρίως βάση: Εξαρθρώθηκαν οι καθαρώς βουλγαρικές οργανώσεις που θεωρούσαν τεχνητό το «μακεδονικό έθνος», οι καταλήξεις των ονομάτων άλλαξαν σε onski ή envski από on (Ρορον-Ρορονski), δημιουργήθηκε λόγια γλώσσα με βάση τις κεντρικές διαλέκτους, με προσανατολισμό προς το σερβικό αλφάβητο και με αποστασιοποίηση από το βουλγαρικό (εξοβελίστηκε το βουλγαρικό ъ, διατηρήθηκαν τα σερβικά γραφήματα lj, nj, dž) και εισήχθησαν πολλές σερβικές λέξεις για αφηρημένες κυρίως έννοιες. Προπαγανδίστηκε η «ιστορική συνέχεια του μακεδονικού λαού από το μεσαιωνικό κράτος του Σαμουήλ». Στους αγώνες του «μακεδονικού λαού» ο όρος Βούλγαρος χαρακτηρίστηκε όχι ως εθνώνυμο, αλλά ως ξένη ετικέτα λόγω της αφομοιωτικής πολιτικής των βουλγαρικών παραγόντων στη Μακεδονία, ως εξωτερική μορφή. Το «μακεδονικό έθνος» παρουσιάστηκε ως ιστορικό έθνος με μεσαιωνικό παρελθόν, που

αφυπνίστηκε τον 19ο αιώνα, αντιστάθηκε στις ξένες προπαγάνδες και επιρροές, αναγνωρίστηκε από τις προοδευτικές δυνάμεις στον Μεσοπόλεμο, ωρίμασε στις συνθήκες του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και καταξιώθηκε το 1944. Η ίδρυση του κράτους, στις 2 Αυγούστου 1944, παρουσιάστηκε ως το επιστέγασμα των αγώνων του «μακεδονικού λαού» για κρατική αποκατάσταση από την εξέγερση του Ίλιντεν (2 Αυγούστου 1903). Δημοτικά επικά τραγούδια, αναφερόμενα στους αγώνες των κομιτατζήδων, διατήρησαν το παλιό φόντο, αλλά προσαρμόστηκαν τα νέα δεδομένα, τη θέση των Οθωμανών πήραν οι Βούλγαροι ή οι φασίστες και τη θέση των κομιτατζήδων οι «Μακεδόνες» ή η παρτιζάνοι. Το 1946 ιδρύθηκε μια αυτόνομη «Μακεδονική Ορθόδοξη Εκκλησία», εντός των κόλπων του Πατριαρχείου Σερβίας, με σκοπό την ενίσχυση της «εθνογένεσης» Εθνικό θέατρο, όπερα, κινηματογράφος, ραδιοφωνικός σταθμός και κυρίως το εκπαιδευτικό σύστημα εντάχθηκαν στην εκστρατεία της εθνογένεσης. Προβλήθηκε η «μακεδονική» Μεγάλη Ιδέα, η ένωση ολόκληρης της Μακεδονίας με αφετηρία τη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία ως το Πεδεμόντιο της μακεδονικής ενοποίησης. Ο Τίτο δεν είχε απεμπολήσει το ενδιαφέρον του για την ελληνική και τη βουλγαρική Μακεδονία, αλλά δεν θα διακινδύνευε πόλεμο.

Το Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας είχε την άποψη ότι έπρεπε να παίζει καθοριστικό ρόλο στη λύση του Μακεδονικού. Τον Δεκέμβριο του 1943 το *Πατριωτικό Μέτωπο* της Βουλγαρίας απέρριψε στην απόφαση του Γιαίτσε για λύση του Μακεδονικού στα πλαίσια της Γιουγκοσλαβίας και επανέλαβε την παλαιά βουλγαρική θέση για «ενιαία, ελεύθερη και κυρίαρχη Μακεδονία». Ο Τίτο αντέδρασε έντονα και απευθύνθηκε στον Δημητρώφ που βρισκόταν στη Μόσχα. Μετά από την ανταλλαγή αλληλογραφίας οι Τίτο και Δημητρώφ, με σοβιετική παρότρυνση, συμφώνησαν να μην ανακινούνται στη διάρκεια του πολέμου ζητήματα σχετικά με τα σύνορα και ότι το *Μακεδονικό θα λυθεί στα πλαίσια μιας ομοσπονδίας των Νοτίων Σλάβων*.

Μετά την είσοδο σοβιετικού στρατού στη Βουλγαρία (9 Σεπτεμβρίου 1944) και την επικράτηση του Πατριωτικού Μετώπου, που ελεγχόταν από τους Βούλγαρους κομμουνιστές, Γιουγκοσλαβική αντιπροσωπεία μετέβη στη Σόφια και έθεσε ζήτημα ένταξης της βουλγαρικής Μακεδονίας στη Γιουγκοσλαβική. Η νέα βουλγαρική ηγεσία υπήρξε ιδιαίτερα επιφυλακτική στο ζήτημα των εδαφικών παραχωρήσεων. Η Βουλγαρία βέβαια σε καμιά περίπτωση δεν ήγειρε εδαφικές διεκδικήσεις στη «Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας». Με επιστολή του ο Δημητρώφ από τη Μόσχα (28 Σεπτεμβρίου 1944) προς την Κεντρική Επιτροπή του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος καταδίκασε τη μεγαλοβουλγαρική εθνική ιδεολογία ως πηγή των δεινών της Βουλγαρίας.

«Σήμερα δεν είναι για κανέναν από εμάς μυστικό, ότι μια από τις βασικότερες αιτίες όλων των εθνικών ατυχιών και καταστροφών, που έζησε τις τελευταίες δεκαετίες ο λαός μας, πρέπει να αναζητηθεί στον μεγαλοβουλγαρικό σοβινισμό, στη μεγαλοβουλγαρική ιδεολογία της κυριαρχίας επί των γειτονικών λαών. Οι φορείς αυτής της θανατηφόρας μόλυνσης πρέπει να καταστούν ακίνδυνοι. Χωρίς την εκρίζωση του μεγαλοβουλγαρικού σοβινισμού δεν είναι δυνατή η ανοικοδόμηση της ξαναγεννημένης, νέας Βουλγαρίας. Ταυτόχρονα, πρέπει να διεξαχθεί μια ιδεολογική εκστρατεία ανάμεσα στον λαό και στη διανόησή του για την εξάλειψη και του τελευταίου ίχνους της μεγαλοβουλγαρικής ιδεολογίας και της τυχοδιωκτικής πολιτικής...».

Αλλά στο ζήτημα των εδαφικών παραχωρήσεων, με εντολή του ίδιου του Δημητρώφ, η ελεγχόμενη από τους Κομμουνιστές κυβέρνηση Γκεοργκίεφ εφάρμοσε μια παρελκυστική τακτική και έθεσε όρους: (1) αποσαφήνιση του χαρακτήρα της Νοτιοσλαβίας, εντός της οποίας θα επιλυόταν το Μακεδονικό. Η Γιουγκοσλαβία πρότεινε στη Βουλγαρία να ενταχθεί ως έβδομη Δημοκρατία στη Γιουγκοσλαβική ομοσπονδία με τα ίδια δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των άλλων Δημοκρατιών, πράγμα που θα σήμαινε την απορρόφηση της Βουλγαρίας από τη Γιουγκοσλαβία. Η Βουλγαρία, αντίθετα, δεν ήθελε να απολέσει την κρατική της κυριαρχία και αντιπρότεινε ένα είδος συνομοσπονδίας σε ισότιμη βάση. (2) Επιστροφή των «δυτικών επαρχιών», των πόλεων Τσάριμπροντ και Μπασίλεγραντ, που προσάρτησαν οι Σέρβοι από τη Βουλγαρία το 1920 για στρατηγικούς λόγους, για να ελέγχουν τη Σόφια.

Οι βουλγαρο-γιουγκοσλαβικές διαφωνίες σχετικά με τον χαρακτήρα της νοτιοσλαβικής ένωσης και οι αγγλικές αντιδράσεις στο ενδεχόμενο νοτιοσλαβικής ομοσπονδίας (οι Άγγλοι επέδωσαν σχετικό υπόμνημα στους Σοβιετικούς τον Ιανουάριο του 1945) που θα συνιστούσε απειλή για την Ελλάδα είχαν ως αποτέλεσμα την προσωρινή παύση των βουλγαρο-γιουγκοσλαβικών διαπραγματεύσεων.

Όπως αναφέρθηκε, ο Τίτο δεν είχε απεμπολήσει το ενδιαφέρον του για την ελληνική Μακεδονία. Τον Απρίλιο του 1945 ιδρύθηκε το ΝΟΦ (Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο) ως συνέχεια του ΣΝΟΦ και δρούσε ανεξέλεγκτα στην ελληνική Μακεδονία, προπαγανδίζοντας τη συνένωση των τριών τμημάτων της Μακεδονίας εντός της Γιουγκοσλαβίας. Με την έναρξη του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα το 1946, το ΚΚΕ είχε να αντιμετωπίσει την ολοένα και αυξανόμενη αλυτρωτική δραστηριότητα του ΝΟΦ. Η εξάρτηση του ΚΚΕ από τη βοήθεια της Γιουγκοσλαβίας απαιτούσε και μια εξομάλυνση των σχέσεων με το ΝΟΦ. Μετά από διαπραγματεύσεις υπογράφηκε στις 14 Οκτωβρίου 1946 μεταξύ του ΚΚΕ

και του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας ειδική συμφωνία που προέβλεπε την ένταξη των Σλαβοφώνων στα αντάρτικα τμήματα του Δημοκρατικού Στρατού και στους κομματικούς μηχανισμούς του ΚΚΕ. Θέση του κόμματος παρέμεινε η ισοτιμία στις μειονότητες, ωστόσο η γιουγκοσλαβική ηγεσία φαινόταν να αναμένει ότι, ως αποτέλεσμα της νίκης του Δημοκρατικού Στρατού, το ΚΚΕ θα ικανοποιούσε τις γιουγκοσλαβικές βλέψεις επί τμημάτων της Δυτικής Μακεδονίας. Η υλοποίηση της συμφωνίας αποδείχτηκε δύσκολη. Μέσα στους κόλπους του ΝΟΦ κυριαρχούσε μια άτυπη διάσπαση μεταξύ αυτών που ήταν υπό την επιρροή του ΚΚΕ και εκείνων που προσανατολιζόνταν προς το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας (Μιχάλης Κεραμιτζής, Ηλίας Δημάκης, Βαγγέλης Αγιάνης). Η φιλογιουγκοσλαβική αυτή πτέρυγα ελεγχόταν από τα Σκόπια και προπαγάνδιζε ότι λύση του Μακεδονικού Ζητήματος μπορεί να υπάρξει μονάχα όταν η ελληνική Μακεδονία ενωθεί με τη γιουγκοσλαβική Μακεδονία στο πλαίσιο της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας. *Η ομάδα αυτή κατέβαλλε επίσης πολλές προσπάθειες για τη διαμόρφωση σλαβομακεδονικής εθνικής συνείδησης στους Σλαβόφωνους της ελληνικής Μακεδονίας με την καταπολέμηση του γραιοκομανισμού και του φιλοβουλγαρισμού. Ταυτόχρονα, ολοένα και εντονότερα εκφραζόταν το αίτημα για επαρκή εκπροσώπηση των Σλαβοφώνων στα κομματικά όργανα και στις στρατιωτικές διοικήσεις.*

Το ζήτημα της διαμόρφωσης μιας συλλογικής σλαβομακεδονικής συνείδησης με την εκρίζωση των επιδράσεων του παρελθόντος (της ελληνικής και της βουλγαρικής) στους Σλαβόφωνους και την κινητοποίησή τους στο ΝΟΦ και τον Δημοκρατικό Στρατό έθιξε με πολύ παραστατικό τρόπο ο Μιχάλης Κεραμιτζής κατά την πανοφίτικη σύσκεψη (20.5.1947) στο Καϊμακτσάλαν.

«10% σλαβομακεδόνες είτε είναι γραιοκομάνηδες, είτε πρώην οπαδοί του Κάλτσεφ, είτε μεγάλοι τομαριστές και συμφεροντολόγοι, είναι σήμερα με το μέρος της αντίδρασης. Κατακτητές και μοναρχοφασίστες τους χρησιμοποιούν ή με τη μορφή του ένοπλου αγώνα εναντίά μας ή με τη μορφή του πράκτορα, κατασκόπου, σαμπταριστή κτλ.

20% σλαβομακεδόνες αδρανούν, δεν συμμετέχουν ενεργά σε κάθε ανάγκη του αγώνα μας. Οι παραπάνω είναι όχι μαχητικοί, φοβητσιάρηδες, αδικαιολόγητοι ειρηνόφιλοι, συμφεροντολόγοι, αγαπάνε το δημοκρατικό κίνημα, αγαπάνε το ΝΟΦ και επηρεάζονται από αυτό, δεν είναι χαφιέδες και δεν εντάσσονται ενεργητικά στους σκοπούς της αντίδρασης. Αν λευτερωθούν τα χωριά και οι πόλεις όπου μένουν, θα γίνουν όλοι δικοί μας, μα υπάρχει και κίνδυνος κάτω απ' την επιρροή της πίεσης ένα μέρος απ' αυτούς να πάει με την αντίδραση. Οι παραπάνω αγαπάνε τον Ελληνικό λαό.

30% σλ-Μακεδόνες συμπαθούν πολύ το κίνημα, το ΝΟΦ, τον Ελληνικό λαό, συμμετέχουν κι εφαρμόζουν στην πράξη κάθε τι που συνδυάζεται με το συμφέρον του αγώνα, παίρνουν μέρος και καλή θέληση, γύρω απ' τον αγώνα μας, μισούν τους καταχτητές, μιλούν και ανεπιφύλακτα ακόμα ενάντια τους και τα όργανά τους. Μα δεν είναι πέρα για πέρα επαναστάτες. Φοβούνται τις μεγάλες δοκιμασίες. Φοβούνται για την τύχη της φαμίλιας τους. Δουλεύουν όλη τη μέρα για να ανταπεξέλθουν στο οικονομικό αδιέξοδο και να μην πεινάσουν τα παιδιά τους...

40% σλ-Μακεδόνες απ' τους οποίους 37% αγρότες (χωρικοί) και 3% εργάτες είναι η μαχητική πρωτοπορία μας. Είναι το καλύτερο μέρος του λαού μας. Δεν συμμετέχουν μαχητικά όλοι τους στον αγώνα. Μα είναι έτοιμοι να πειθαρχήσουν και να εκτελέσουν κάθε τι χωρίς να λογαριάζουν τα επακόλουθα.

Κατά 85% σήμερα ο σλ-Μακεδόνικος λαός έχει ξεκαθαρίσει με την Εθνική του συνείδηση. Όλοι οι παραπάνω πιστεύουν πως είναι Μακεδόνες (Σλαύοι)».

Τα δεδομένα του Κεραμιτζή για την εθνική συνείδηση των Σλαβοφώνων είναι επισφαλής. Προφανώς ήθελε να επισημάνει ότι το ΝΟΦ ήλεγχε το 85% των Σλαβόφωνων, στους οποίους προσπαθούσε να εμφυσήσει με τη βία σλαβομακεδονική συνείδηση.

«Είπαμε παραπάνω πως το ΝΟΦ σήμερα επιδρά κι επηρεάζει κατά 85% Σλ-Μακεδόνες. Επίσης τονίσαμε πως υπάρχει διστακτικότητα στη βάση (σ' ένα ποσοστό του λαού μας) να εντάσσονται στις γραμμές μας ... Στις Σλ-Μακεδόνικες Περιφέρειες, υπάρχουν ολόκληρες δεκάδες Σλαβομακεδόνικα χωριά που μέχρι τώρα πίστευαν και εξακολουθούν να πιστεύουν πως είναι Έλληνες. Όλοι αυτοί οι Σλ-Μακεδόνες είναι αντιφασίστες (Καστανοχώρια κτλ.), αλλά ακόμα δεν κατόρθωσαν να ριζώσουν μέσα τους Μακεδονική συνείδηση».

Το ΚΚΕ προσπαθούσε να διατηρήσει τον έλεγχο του ΝΟΦ, στρέφοντας τη μια ομάδα εναντίον της άλλης. Αλλά, επειγόμενο να στρατολογήσει όσο το δυνατόν περισσότερους Σλαβόφωνους στο Δημοκρατικό Στρατό, αποδείχτηκε αδύναμο να αναχαιτίσει την αλυτρωτική και προπαγανδιστική δραστηριότητα που ασκούσαν τα φιλογιουγκοσλαβικά στοιχεία του ΝΟΦ στους Σλαβόφωνους. Χρόνιο πρόβλημα του Δημοκρατικού Στρατού ήταν το ζήτημα των εφεδρειών. Στη σκιά της αμερικανικής ανάμιξης στην Ελλάδα, η Τρίτη Ολομέλεια του ΚΚΕ, που συνήλθε τον Σεπτέμβριο του 1947 στο Βελιγράδι, αποφάσισε την αύξηση του αριθμού των ανταρτών από τις 25.000 σε 60.000 με σκοπό την κατάληψη της Θεσσαλονίκης και την «απελευθέρωση» της Βορείου Ελλάδας (Σχέδιο Λίμνες). Αμέσως μετά την Τρίτη Ολομέλεια συγκροτήθηκε η «Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση» (ΠΔΚ) των ανταρτών και αναλήφθηκε η αποτυχημένη επιχείρηση κατάληψης της Κόνιτσας, όπου επρόκειτο να εγκατασταθεί η ΠΔΚ.

Τότε τέθηκε το ΚΚΕ εκτός νόμου. Στο πλαίσιο της πολιτικής του ΚΚΕ για αύξηση της δύναμης των ανταρτών σε 60.000 εντάσσεται και το λεγόμενο «παιδομάζωμα». Προκειμένου να απαλλαγούν οι γονείς από τη φροντίδα των παιδιών και έτσι να διευκολυνθεί η στρατολόγησή τους στον Δημοκρατικό Στρατό, τα παιδιά στέλνονταν στις ανατολικές χώρες. Η στράτευση των γυναικών ήταν επίσης επιβεβλημένη. Οι γυναίκες θα επωμίζονταν την κατασκευή καταφυγίων και χαρακωμάτων, θα μετέφεραν πυρομαχικά, θα διακόμιζαν και θα περιέθαλπαν τους τραυματίες. Οι ανθρωπιστικοί λόγοι, η διασφάλιση δηλαδή της ζωής των παιδιών από τις συγκρούσεις ανταρτών και κυβερνητικού στρατού και τις αεροπορικές επιδρομές, ήταν δευτερεύοντες. Το ΚΚΕ ανέμενε μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις του κυβερνητικού στρατού το 1948. Καθώς το ΚΚΕ δεν κατόρθωσε να πετύχει τον στόχο του, να αυξήσει δηλαδή τη δύναμη των ανταρτών σε 60.000, και αντιμετώπιζε το χρόνιο ζήτημα των εφεδρειών, τα παιδιά (ελληνόπουλα και σλαβομακεδονόπουλα, κατά την ορολογία της εποχής) αποτελούσαν και ένα μελλοντικό ανθρώπινο δυναμικό για το μέτωπο. Σύμφωνα με νεότερες έρευνες ιστορικών των Σκοπίων και της Πολωνίας, η οποία είχε φιλοξενήσει έναν μεγάλο αριθμό παιδιών, το 1948-1949 2.000 παιδιά στάλθηκαν από τις ανατολικές χώρες στο μέτωπο του Δημοκρατικού Στρατού. Το ΚΚΕ δεν έγινε δεκτό στην ΚΟΜΙΝΦΟΡΜ (συνέχεια της Κομμουνιστικής Διεθνούς – Σεπτέμβριος 1947) ούτε έτυχε αναγνώρισης η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση των ανταρτών (Δεκέμβριος 1947) από τα κομμουνιστικά κράτη. Φάνηκε, επίσης, η αδυναμία του Δημοκρατικού Στρατού να εξελιχτεί σε τακτικό στρατό και να καταλάβει πόλεις, όπως έδειξε η αποτυχία στην μάχη της Κόνιτσας (Δεκέμβριος 1947). Έτσι, ο Βαφειάδης υποστήριξε ότι ο Δημοκρατικός Στρατός έπρεπε να περιοριστεί απλά σε ανταρτοπόλεμο και να αναμένει εξωτερική βοήθεια. Αυτή ήταν η κύρια αιτία της διένεξης Ζαχαριάδη – Βαφειάδη.

Τον Ιούνιο του 1946, ενόψει της Συνδιάσκεψης της Ειρήνης των Παρισίων, ο Στάλιν παρενέβη στη βουλγαρογιουγκοσλαβική διαμάχη για το Μακεδονικό. Παρότρυνε τους Βούλγαρους κομμουνιστές να παραχωρήσουν πολιτιστική αυτονομία στο σλαβικό πληθυσμό της βουλγαρικής Μακεδονίας με σκοπό τη «μακεδονοποίηση» του, αλλά να μην επιδείξουν βιασύνη στο ζήτημα της ένωσης της βουλγαρικής Μακεδονίας με τη γιουγκοσλαβική, παρά μονάχα όταν τεθεί ζήτημα επιστροφής των δυτικών επαρχιών (Γσάριμπροντ, Μπوسίλεφραντ) στη Βουλγαρία.

«Πρέπει να δοθεί πολιτιστική αυτονομία στη Μακεδονία του Πιρίν στα πλαίσια της Βουλγαρίας. Ο Τίτο φάνηκε πιο ευέλικτος από εσάς – ίσως γιατί ζει σε πολυεθνικό κράτος και έπρεπε να παράσχει ίσα δικαιώματα στους διάφορους

λαούς. Η αυτονομία θα είναι το πρώτο βήμα για την ενοποίηση της Μακεδονίας, αλλά, λαμβάνοντας υπόψη τη σημερινή κατάσταση, δεν θα πρέπει να υπάρξει βιασύνη στο θέμα αυτό. Διαφορετικά, στα μάτια του βουλγαρικού λαού η υπόθεση της επίτευξης της αυτονομίας για τη Μακεδονία θα μείνει στα χέρια του Τίτο και σεις θα εισπράξετε την κριτική. Φαίνεται να φοβάστε τον Κίμωνα Γκεοργκίεφ, έχετε συγχρωτισθεί υπερβολικά μαζί του και δεν θέλετε να δώσετε αυτονομία στη Μακεδονία του Πιρίν. Το ότι δεν έχει ακόμα αναπτυχθεί μακεδονική συνείδηση στον πληθυσμό δεν σημαίνει τίποτα. Ούτε και στη Λευκορωσία υπήρχε τέτοια συνείδηση, όταν την ανακηρύξαμε σε σοβιετική δημοκρατία. Αργότερα, όμως, αποδείχτηκε ότι πράγματι υπήρχε λευκορωσικός λαός... Οι Σέρβοι πήραν τις δυτικές επαρχίες (Γσάριμπροντ, Μποσίλφγκραντ, ΣτΣ) , για στρατηγικούς λόγους. Εμείς συμφωνούμε ότι η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού είναι Βούλγαροι. Ωστόσο, για πολιτικούς λόγους, μας είναι απολύτως αδύνατο να επιστρέψουμε αυτές τις περιοχές στους Βούλγαρους. Ο σερβικός λαός θα το εκλάβει ως έπαθλο για τη Βουλγαρία, παρόλο που η χώρα αυτή κατέλαβε και λεηλάτησε σερβικά εδάφη. Αν, όμως, η Μακεδονία του Πιρίν ενταχθεί στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, τότε ο σερβικός λαός θα συμφωνήσει να επιστρέψει τις βουλγαρικές επαρχίες. Κατά συνέπεια, το ζήτημα της Μακεδονίας του Πιρίν δεν μπορεί να τεθεί ξεχωριστά από το ζήτημα των δυτικών επαρχιών...».

Ο Στάλιν είχε ως αφετηρία τη γνωστή του θέση για το εθνικό ζήτημα, ότι από απροσδιόριστες εθνοτικές ομάδες μπορούν να προκύψουν σοσιαλιστικά έθνη, χωρίς να διέλθουν από το στάδιο των αστικών εθνών, αν οι ομάδες αυτές αποκτήσουν κρατική υπόσταση και αναπτύξουν τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά. Έτσι, για παράδειγμα διαμορφώθηκε το λευκορωσικό έθνος, το молдавικό έθνος μετά την «εκ των άνω» συγκρότηση της σοβιετικής δημοκρατίας της Λευκορωσίας, της Μολδαβίας. Παρόμοια και οι Σλαβομακεδόνες με την απόκτηση κράτους θα διαμορφώσουν εθνική ταυτότητα, άσχετα αν στο παρελθόν οι Βούλγαροι τους θεωρούσαν ως Βούλγαρους και οι Σέρβοι ως Σέρβους.

Στην εισήγησή του στη Δέκατη Ευρεία Ολομέλεια του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος (9-10 Αυγούστου 1946) ο Δημητρώφ κινήθηκε στο πνεύμα των οδηγιών του Στάλιν

«... Δεν είναι αρκετό να αναγνωρίζεται ως θέμα αρχής ότι οι Μακεδόνες είναι ιδιαίτερος λαός, ότι οι Μακεδόνες δεν είναι ούτε Βούλγαροι, ούτε Σέρβοι, αλλά Μακεδόνες. Αυτό είναι απαραίτητο, αλλά δεν είναι αρκετό. Εννοείται ότι πρέπει να αναγνωρίζουμε αυτό, όμως θα πρέπει να εργαζόμαστε προς την κατεύθυνση αυτή. Ο μακεδονικός πληθυσμός του Πιρίν πρέπει να προετοιμαστεί ήδη από τώ-

ρα. Πρέπει να εργαστούμε και για έναν πολιτιστικό συγχρωτισμό του πληθυσμού αυτού με τον πληθυσμό της ομόσπονδης Μακεδονίας. Είναι απαραίτητη μια ευρεία πολιτιστική επαφή μεταξύ των Μακεδόνων του Πιρίν και των Μακεδόνων της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Είναι απαραίτητη η υιοθέτηση της μακεδονικής γλώσσας και η χρήση της μακεδονικής λογοτεχνίας. Είναι απαραίτητο για τους Μακεδόνες του Πιρίν να γνωρίζουν την ιστορία του μακεδονικού λαού...».

Στην απόφασή της η Δέκατη Ευρεία Ολομέλεια αναγνώρισε επίσημα την ύπαρξη «μακεδονικού έθνους», θεώρησε τη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία ως το Πεδεμόντιο της ενοποίησης της Μακεδονίας στο πλαίσιο της Γιουγκοσλαβίας, αλλά έθεσε τη διαδικασία αυτή σε συνάρτηση με τη σύναψη συμμαχίας μεταξύ Βουλγαρίας-Γιουγκοσλαβίας και με την επιστροφή των δυτικών επαρχιών.

«Το Βουλγαρικό Εργατικό Κόμμα (Κομμουνιστικό) θεωρεί ότι το μεγαλύτερο τμήμα του μακεδονικού λαού διαθέτει το δικό του οργανωμένο κράτος και έθνος στο πλαίσιο της Ομόσπονδης Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Η συνένωση των υπολοίπων τμημάτων του μακεδονικού λαού πρέπει να πραγματοποιηθεί στη βάση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας εντός του πλαισίου της Ομόσπονδης Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας... Το Βουλγαρικό Εργατικό Κόμμα θεωρεί ότι η συνένωση της περιοχής του Πιρίν με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας θα πρέπει να βασιστεί σε μια συμφωνία συμμαχίας μεταξύ Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας, η οποία θα καθορίσει τα ακριβή σύνορα της περιοχής του Πιρίν, λαμβάνοντας υπόψη τη θέληση και τα συμφέροντα του μακεδονικού λαού, καθώς και το δικαίωμα επιλογής της βουλγαρικής υπηκοότητας για όλους τους κατοίκους της περιοχής του Πιρίν που επιθυμούν να ασκήσουν αυτό το δικαίωμα. Αυτή η συμφωνία θα ρυθμίσει την επιστροφή των δυτικών επαρχιών στη Βουλγαρία, οι οποίες τώρα βρίσκονται στη Γιουγκοσλαβία».

Αν και απόφαση της Δέκατης Ευρείας Ολομέλειας δεν συνιστούσε πλήρη συνθηκολόγηση του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος, αποτελούσε ωστόσο μια απόδειξη της αδύναμης διαπραγματευτικής του θέσης. Είναι προφανές ότι η πολιτική του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος στο Μακεδονικό διαμορφωνόταν κάτω από εξωτερική πίεση. Η Βουλγαρία προσήγαγε σε δίκη τη VMRO, διέλυσε τις μακεδονικές αδελφότητες, τους συλλόγους δηλαδή των βουλγαρομακεδονικών προσφύγων, παρέδωσε τα λείψανα του μέχρι τότε εθνικού ήρωα για τους Βούλγαρους της Μακεδονίας, Γκότσε Ντέλτσεφ, στα Σκόπια και κατήργησε το Μακεδονικό Επιστημονικό Ινστιτούτο (1947) που ασχολούνταν με την ιστορία των Βουλγάρων της Μακεδονίας. Στην απογραφή του πληθυσμού το 1946 πάνω από 160.000 άτομα στο βουλγαρικό τμήμα της Μακεδο-

νίας δηλώθηκαν «ως Μακεδόνες» μετά από κομματική εντολή. Οι υποχωρήσεις αυτές της κομμουνιστικής Βουλγαρίας συνιστούσαν πλήρη ρήξη με την παραδοσιακή βουλγαρική πολιτική στο Μακεδονικό. Στην Βουλγαρία εξαλείφθηκαν τα κέντρα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν το αντίπαλο δέος στην εκστρατεία «μακεδονοποίησης» στα Σκόπια. Πολιτιστική αυτονομία ωστόσο δεν παραχωρήθηκε στους επόμενους μήνες στον σλαβικό πληθυσμό της βουλγαρικής Μακεδονίας λόγω της αντίδρασης της (μέχρι τα μέσα του 1947) ανεκτής βουλγαρικής αντιπολίτευσης, ιδίως του Αγροτικού Κόμματος. Χαρακτηριστικό είναι ένα κύριο άρθρο της εφημερίδας «Ζνάμε», οργάνου του Δημοκρατικού Κόμματος, στις 29.10.1945, όπου στιγματίστηκε η εκστρατεία αποβουλγαροποίησης στην ομόσπονδη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας.

Στη Μακεδονία υπό τη γιουγκοσλαβική εξουσία ιδρύθηκε ομόσπονδο μακεδονικό κράτος που εντάχθηκε στο πλαίσιο της ομόσπονδης Τιτοϊκής Γιουγκοσλαβίας. Για τη θέληση των ίδιων των Μακεδόνων κανένας δεν ρώτησε. Την αρχή της ελεύθερης αυτοδιάθεσης κανένας δεν την εφάρμοσε ... Όμως και αυτό δεν είναι αρκετό. Υπάρχει ανάγκη για τη δημιουργία μιας νέας «μακεδονικής εθνότητας». Και επειδή δεν μπορεί να αναχθεί πουθενά, αποφασίστηκε να την προβάλλουν εκείνοι που μέχρι τώρα ονομάζονταν Χριστιανοί Μακεδόνες, Μακεδόνες Σλάβοι, Παλαιοσέρβοι, Νοτιοσέρβοι, Βαρδάριοι, Νότιοι και τώρα Μακεδόνες. Μόνο να μην είναι αυτοί που είναι και αισθάνονται Βούλγαροι. Γι' αυτούς ανοίγουν μακεδονικά «εθνικά» σχολεία. Εκεί πρέπει να διδαχθεί η «μακεδονική» γλώσσα, αποτελούμενη από ένα σωρό σερβικές λέξεις και μερικούς μακεδονικούς επαρχιωτισμούς. Εκεί πρέπει να διδαχθεί και η νέα «μακεδονική ορθογραφία». Εκεί –στα σχολεία αυτά– «σπέρνεται» το μακεδονικό «εθνικό» αίσθημα και η συνείδηση και διδάσκεται ότι είναι Μακεδόνες «εθνικοί» κολοσσοί και δεν έχουν τίποτα τα κοινό με τον βουλγαρισμό: Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος, ο Κλήμης, ο Ναούμ.. Εκεί διδάσκουν το ίδιο πνεύμα και για την εξέγερση του Ίλιντεν, και για τον τσάρο Σαμουήλ προβάλλεται ακόμα ο ισχυρισμός ότι ίδρυσε το «πρώτο μακεδονικό κράτος» που δεν έχει τίποτα τα κοινό με τον βουλγαρισμό...

Σε περισσότερο έντονο ύφος κινήθηκε η «Λαϊκή Δημοκρατική Σημαία», όργανο του Αγροτικού Κόμματος του Πετκώφ, σε κύριο άρθρο στις 4.11.1946. Στιγματίστηκε η εθνική μειοδοτική πολιτική του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος στο Μακεδονικό.

«... Δεν είπατε ούτε μια φορά μετά την 9η Σεπτέμβρη ότι στη Μακεδονία υπάρχουν Βούλγαροι. Εσείς μεταξύ των ονομάτων των διαφωτιστών του έθνους δεν τολμάτε να μνημονεύετε τα ονόματα των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, του αγίου Κλήμη της Αχρίδας και μιας πλειάδας άλλων κολοσσών και άλλων Βουλγά-

ρων που γεννήθηκαν στη Μακεδονία. Στη βουλγαρική ιστορία είδαμε πολλές καταπτώσεις, βλέπουμε τώρα και τη δική σας ... Σας ρωτάμε γιατί ντρέπεστε ή φοβάστε να αναγνωρίσετε ότι στη Μακεδονία υπάρχουν αδέρφια μας Βούλγαροι που μιλούν, τραγουδούν, κλαίνε και γελάνε στα βουλγαρικά ... Εμείς δεν είμαστε μεγαλοβούλγαροι σοβινιστές, αλλά δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι στη Μακεδονία υπάρχουν Βούλγαροι ...».

Στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης (Αύγουστος 1946-Φεβρουάριος 1947) η Γιουγκοσλαβία υποστήριξε τις βουλγαρικές διεκδικήσεις επί της Δυτικής Θράκης και παραιτήθηκε από τις βουλγαρικές πολεμικές επανορθώσεις ως αντάλλαγμα για τη μέχρι τότε πολιτική της Βουλγαρίας στο Μακεδονικό. Αλλά η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης επιδίκασε τη Δυτική Θράκη στην Ελλάδα (10.2.1947), ενώ τον Μάρτιο του 1947 εξαγγέλθηκε η αμερικανική βοήθεια προς την Ελλάδα για την αντιμετώπιση του κομμουνισμού (Δόγμα Τρούμαν). Οι εξελίξεις αυτές κατέστησαν τη Βουλγαρία περισσότερο επιφυλακτική στο Μακεδονικό, εφόσον ήταν πλέον πολύ δύσκολη η εδαφική διέξοδος της Βουλγαρίας στο Αιγαίο. Έτσι, στη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική συνδιάσκεψη του Μπλέντ (27 Ιουλίου - 1 Αυγούστου 1947) η μόνη υποχώρηση της Βουλγαρίας ήταν η ετοιμότητά της να χορηγήσει πολιτιστική αυτονομία στον πληθυσμό της βουλγαρικής Μακεδονίας για τη διαμόρφωση «μακεδονικής» συνείδησης στον πληθυσμό. Η Βουλγαρία εφάρμοσε πάλι μια παρελκυστική τακτική και έθεσε ως όρο τη συγκρότηση της Νοτιοσλαβίας και κατόπιν τη λύση του Μακεδονικού συνολικά. Ωστόσο, οι Τίτο και Δημητρώφ προχώρησαν σε σειρά κινήσεων, χωρίς να ενημερώσουν τον Στάλιν. Μονόγραψαν στο Μπλέντ ένα σύμφωνο φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας. Ο Στάλιν, φοβούμενος αμερικανικά αντίποινα από τη στενή προσέγγιση Βουλγαρίας – Γιουγκοσλαβίας, αντέδρασε και άσκησε κριτική στον Τίτο και τον Δημητρώφ για τη δημοσιοποίηση του συμφώνου, πριν ακόμα τεθεί σε ισχύ η Συνθήκη Ειρήνης και η Βουλγαρία αποκτήσει διεθνή υπόσταση.

«Δεν έπρεπε να δημοσιοποιηθεί η συγκατάθεση για το κείμενο του συμφώνου. Για τη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία μεγαλύτερη βαρύτητα έχει ο εξωτερικός κίνδυνος και όχι ο εσωτερικός. Γενικά είναι εντελώς απαράδεκτο που όλα αυτά έγιναν πριν από την επικύρωση της συνθήκης ειρήνης με τη Βουλγαρία. Οι Άγγλο-Αμερικανοί θα εκμεταλλευτούν το γεγονός αυτό για να αυξήσουν τη στρατιωτική βοήθεια προς την Ελλάδα και την Τουρκία. Η σοβιετική κυβέρνηση είναι υποχρεωμένη να προειδοποιήσει ότι δεν μπορεί να αναλάβει την ευθύνη για συμφωνίες μεγάλης σπουδαιότητας που υπογράφηκαν χωρίς τη συμβουλή της», δήλωσε ο Στάλιν στον Δημητρώφ στις 13 Αυγούστου 1947.

Μόνο μετά την επικύρωση της Συνθήκης Ειρήνης από την αμερικανική Γε-

ρουσία έδωσε ο Στάλιν τη συγκατάθεσή του για την υπογραφή του βουλγαρο-γιουγκοσλαβικού συμφώνου φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας. Το σύμφωνο υπογράφηκε στις 27 Νοεμβρίου 1947 στο Ευξείνωφγκρατ (Βάρνα). Τον Δεκέμβριο του 1947 έφθασαν στη βουλγαρική Μακεδονία από τα Σκόπια 93 δάσκαλοι για τη διδασκαλία της σλαβομακεδονικής γλώσσας, όπως κωδικοποιήθηκε στα Σκόπια. Άνοιξαν βιβλιοπωλεία στο Πετρίτσι και το Σαντάνσκι, άρχισε να λειτουργεί θέατρο στην Άνω Τζουμαγιά με παραστάσεις στη «μακεδονική», ενώ κινητός κινηματογράφος και κινητή βιβλιοθήκη από τα Σκόπια περιόδευσαν στη βουλγαρική Μακεδονία. Το υπουργείο Εξωτερικών της Βουλγαρίας προέβη σε ορισμένες διορθωτικές παρεμβάσεις στο περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων ιστορίας τις οποίες έπρεπε να επισημαίνουν οι ντόπιοι δάσκαλοι κατά τη διδασκαλία της ιστορίας. Για παράδειγμα, το μεσαιωνικό κράτος του Σαμουήλ δεν έπρεπε να ονομάζεται «δυτικό βουλγαρικό κράτος», αλλά κράτος των Μακεδόνων Σλάβων, τυπικό φεουδαρχικό μόρφωμα στο οποίο δεν μπορεί να υπάρχει εθνική συνείδηση. Οι Σλάβοι διανοούμενοι του ευρύτερου μακεδονικού χώρου κατά τον 19ο αι. να μην αναφέρονται ως εκπρόσωποι της βουλγαρικής αναγέννησης, αλλά ως ενσάρκωτες των κοινών αγώνων Βουλγάρων και Μακεδόνων κατά των Φαναριωτών. Το «μακεδονικό κίνημα για την απελευθέρωση της Μακεδονίας» δεν έπρεπε να ερμηνεύεται ως βουλγαρικό εθνικό κίνημα, αλλά ως εκδήλωση συμπάθειας των προοδευτικών κύκλων της Βουλγαρίας προς τους υπόδουλους Μακεδόνες. Ήταν η «πολιτιστική αυτονομία» που παραχώρησε η Βουλγαρία κατόπιν πιέσεων για την «μακεδονοποίηση» του πληθυσμού στη βουλγαρική Μακεδονία.

Μετά την υπογραφή του βουλγαρο-γιουγκοσλαβικού συμφώνου φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας επακολούθησε η υπογραφή παρόμοιων συμφωνιών της Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας με άλλες ανατολικές χώρες. Το ζήτημα της αποστολής γιουγκοσλαβικής μεραρχίας στην Αλβανία με σκοπό τη μελλοντική απορρόφηση της χώρας από τη Γιουγκοσλαβία και η υπερβολική δέσμευση της Γιουγκοσλαβίας στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο (*είχαν διαρρεύσει οι πληροφορίες ότι ο Τίτο σκόπευε να εφοδιάσει τον Δημοκρατικό Στρατό με αεροπλάνα*) δυσαρέστησαν τον Στάλιν. Οι ανεύθυνες δηλώσεις του Δημητρώφ στη Ρουμανία, τον Ιανουάριο του 1948, για μια μελλοντική ομοσπονδία των ανατολικών χωρών στην οποία θα μπορούσε να συμμετάσχει και η «Λαϊκή Δημοκρατία της Ελλάδας!» προκάλεσαν επίσης την οργή του Στάλιν. *«Το ζήτημα της ομοσπονδίας ή της συνομοσπονδίας μάς φαίνεται πρόωρο. Δεν ήταν στην ημερήσια διάταξη και δεν υπήρξε θέμα συζήτησης στις συνδιασκέψεις μας. Όταν το ζήτημα ωριμάσει – πράγμα που αναμφισβήτητα μια μέρα θα συμβεί – θα το λύσουν οι λαοί μας και συγκεκριμένα τα έθνη των Λαϊκών Δημοκρατιών – της Ρουμανίας, της*

Βουλγαρίας, της Γιουγκοσλαβίας, της Αλβανίας, της Τσεχοσλοβακίας, της Πολωνίας, της Ουγγαρίας και της Ελλάδας, σημειώστε επίσης της Ελλάδας ...», ήταν η απάντηση του Δημητρώφ σε ερώτηση δημοσιογράφου για φήμες σχετικά με τη συγκρότηση μιας ομοσπονδίας στην Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη. Ο Στάλιν δεν μπορούσε να ανεχθεί μείωση της σοβιετικής επιρροής στην Ανατολική Ευρώπη και αντιτάχθηκε στην ιδέα της συνομοσπονδίας της Ανατολικής Ευρώπης. Ιδιαίτερα η αναφορά του Δημητρώφ στην Ελλάδα, όπου μαινόταν ο εμφύλιος πόλεμος, μπορούσε να ερμηνευθεί ως τεκμήριο ανάμιξης της Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας. Ο Στάλιν έβλεπε στον γιουγκοσλαβικό ηγεμονισμό μείωση της σοβιετικής επιρροής στα Βαλκάνια και, ενόψει του Ψυχρού Πολέμου, φοβόταν αντιπαράθεση με τους Αμερικανούς, καθόσον οι ενέργειες των Τίτο και Δημητρώφ μπορούσαν να ερμηνευτούν από τους Αμερικανούς ως έχουσες τη συγκατάθεση της Σοβιετικής Ένωσης. Έτσι, στη σοβιετο-βουλγαρο-γιουγκοσλαβική συνάντηση της 10ης Φεβρουαρίου 1948 στο Κρεμλίνο ο Στάλιν άσκησε οξεία κριτική τόσο στη γιουγκοσλαβική όσο και στη βουλγαρική αντιπροσωπεία και απαίτησε τη σοβιετική γνωμοδότηση για διεθνή θέματα που αφορούσαν τις δύο χώρες (Βουλγαρία – Γιουγκοσλαβία).

Από τη βουλγαρική αντιπροσωπεία ο Δημητρώφ παραδέχτηκε το λάθος του για τις δηλώσεις σχετικά με την ομοσπονδία της Ανατολικής Ευρώπης και τόνισε ότι στο Μπλεντ δεν υπέγραψε κανένα σύμφωνο με τον Τίτο, αλλά ότι απλά οι δύο ηγέτες μονόγραψαν το κείμενο του μελλοντικού συμφώνου. Ο Τράιστο Κοστώφ προσπάθησε να καλύψει τον Δημητρώφ.

«Είναι πολύ δύσκολο να είσαι μικρή και υπανάπτυκτη χώρα. Αν θέτουμε το ζήτημα της οικονομικής συνεργασίας μεταξύ των βαλκανικών χωρών, του συντονισμού των προγραμμάτων τους, είναι γιατί έχουμε ανάγκη της αλληλοβοήθειας για να μπορέσουμε να επιταχύνουμε την οικονομική μας ανάπτυξη», σχολίασε ο Κοστώφ.

Ιδιαίτερα επικριτικός στάθηκε ο Στάλιν έναντι της γιουγκοσλαβικής ηγεσίας σχετικά με την πολιτική της για αποστολή μεραρχίας στην Αλβανία, όταν εκκρεμούσε ακόμα η υπόθεση του επεισοδίου της Κέρκυρας και ήταν γνωστή η αγγλοαμερικανική πολιτική έναντι της Αλβανίας.

«Πόσο εύκολα λύνεται το ζήτημα από τους Γιουγκοσλάβους συντρόφους! Κατά τη διάρκεια του πολέμου τα τρία συμμαχικά κράτη ανακήρυξαν την ανεξαρτησία της Αλβανίας και δήλωσαν ότι θα την υποστηρίξουν. Από όλους τους κόμβους της πάλης ανάμεσα στην αντίδραση και τη δημοκρατία ο αλβανικός κόμβος είναι το πιο αδύναμο σημείο. Η Αλβανία δεν είναι ακόμα δεκτή στον

ΟΗΕ, οι Άγγλο-Αμερικανοί δεν την αναγνωρίζουν. Το ζήτημα εκεί παραμένει ανοικτό. Μόνο η Αλβανία από την άποψη του διεθνούς δικαίου είναι ανυπεράσπιστη. Αν ο Τίτο εγκαταστήσει εκεί μια μεραρχία ή μόνο ένα σύνταγμα, αυτό δεν θα διαφύγει της προσοχής της Αμερικής και της Αγγλίας. Θα αρχίσουν να φωνάζουν ότι η Αλβανία έχει καταληφθεί. Μήπως άραγε η Αλβανία απευθύνθηκε δημόσια στη Γιουγκοσλαβία για βοήθεια! Και τότε η Αγγλία και η Αμερική θα εμφανισθούν στον ρόλο των προστατών της αλβανικής ανεξαρτησίας. Ποιος άλλος, εκτός από έναν τρελό, θα καθίσει να συγκροτήσει ένα μέτωπο που είναι ολοφάνερα χωρίς προοπτική; Τώρα πρέπει να ενισχυθεί η οργάνωση του αλβανικού στρατού, να του δοθούν εκπαιδευτές, οπλισμός. Μετά από αυτό, αν η Αλβανία δεχτεί επίθεση, θα πρέπει να απευθυνθεί για βοήθεια στη Γιουγκοσλαβία. Διαφορετικά, η Γιουγκοσλαβία θα εμφανιστεί ως κράτος που καταλαμβάνει ένα ανεξάρτητο κράτος. Και τότε είναι εντελώς δυνατή η στρατιωτική επέμβαση. Τα αμερικανικά πλοία, οι βάσεις, περιμένουν. Αυτή θα είναι η πιο άνετη και η πιο ευνοϊκή θέση για την Αμερική... Πολύ απλά λύνετε αυτά τα ζητήματα, αλλά είναι περίπλοκα».

Ο Στάλιν αμφέβαλλε για τη νίκη του Δημοκρατικού Στρατού στην Ελλάδα, αλλά δεν τάχθηκε υπέρ του άμεσου τερματισμού του εμφύλιου πολέμου στην Ελλάδα. Στράφηκε όμως κατά της υπερβολικής εμπλοκής της Γιουγκοσλαβίας στις ελληνικές υποθέσεις στον βαθμό που θα διαταράσσονταν οι αμερικανοσοβιετικές σχέσεις.

«Ξεκινώ από την ανάλυση των υπαρκτών δυνάμεων των παρτιζάνων και των αντιπάλων τους. Τον τελευταίο καιρό αρχίζω να αμφιβάλω για τη νίκη τους. Αν δεν είστε σίγουροι ότι οι παρτιζάνοι θα νικήσουν, πρέπει να συρρικνωθεί το παρτιζάνικο κίνημα. Οι Αμερικανοί και οι Άγγλοι ενδιαφέρονται πολύ για τη Μεσόγειο. Θέλουν να έχουν βάση στην Ελλάδα και δεν θα καταβάλλουν κάθε μέσο για να διατηρήσουν εκεί μια τέτοια κυβέρνηση που τους εξυπηρετεί. Πρόκειται για ένα μεγάλο διεθνές ζήτημα. Αν συρρικνωθεί το παρτιζάνικο ζήτημα, δεν θα υπάρχει αφορμή να σας επιτίθενται. Δεν είναι τόσο εύκολο να αρχίσει τώρα πόλεμος, αν δεν έχουν αυτοί [οι Αμερικανοί και οι Άγγλοι, ΣτΣ] την αφορμή ότι εσείς οργανώνετε τον εμφύλιο πόλεμο. Αν εσείς είστε πεπεισμένοι ότι οι παρτιζάνοι έχουν προοπτικές για νίκη, αυτό είναι άλλο ζήτημα. Εγώ όμως αμφιβάλω λίγο».

Σχετικά με το ζήτημα της ομοσπονδίας ή της συνομοσπονδίας της Ανατολικής Ευρώπης, ο Στάλιν θεώρησε εφικτή τη συγκρότηση μια ομοσπονδίας Βουλγαρίας – Γιουγκοσλαβίας, Ρουμανίας – Ουγγαρίας και Πολωνίας – Τσεχοσλοβακίας, αλλά μετά από απόφαση των κοινοβουλίων των χωρών αυτών και με βάση την ισο-

τιμία. Απέρριψε τη συγκρότηση συνομοσπονδίας μεταξύ των κρατών αυτών, γιατί έτσι θα μειωνόταν η σοβιετική επιρροή. Στη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική ομοσπονδία θα μπορούσε να ενταχθεί και η Αλβανία, αλλά κατόπιν απόφασης της ίδιας της χώρας και όχι προσάρτησής της στη Γιουγκοσλαβία. Η Αλβανία, κατά τον Στάλιν, θα επωφελούνταν από την προσχώρησή της στη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική ομοσπονδία, διότι θα προσαρτούσε το Κόσοβο. Είναι προφανές ότι σε μια βουλγαρο-γιουγκοσλαβο-αλβανική ομοσπονδία ο Στάλιν θα ήλεγχε καλύτερα τη Γιουγκοσλαβία μέσω Αλβανίας και Βουλγαρίας.

Ο Τίτο δεν παραβρέθηκε στη συνάντηση της 10ης Φεβρουαρίου 1948 στο Κρεμλίνο, προαισθανόμενος την κριτική του Στάλιν. Η τοποθέτηση του Στάλιν ήταν στην ουσία αποδοκιμασία της γιουγκοσλαβικής βαλκανικής πολιτικής. Επιπλέον, ήταν εμφανείς οι προσπάθειες του Στάλιν να ελέγξει τη Γιουγκοσλαβία είτε οικονομικά μέσω της ίδρυσης μικτών οικονομικών σοβιετο-γιουγκοσλαβικών εταιρειών είτε πολιτικά, επιλέγοντας το Βελιγράδι ως έδρα της Κομινφόρμ. Έτσι άρχισε η διένεξη Σοβιετικής Ένωσης – Γιουγκοσλαβίας που αποκορυφώθηκε με την αποπομπή της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ στις 28 Ιουνίου 1948. Κύρια αιτία της ρήξης ήταν η πολιτική ηγεμονισμού του Τίτο στα Βαλκάνια.

Η αποπομπή της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ και ο κίνδυνος σοβιετικής επίθεσης μέσω Βουλγαρίας, Ουγγαρίας και Ρουμανίας ήταν οι βασικοί λόγοι για τους οποίους η Αμερική πίεζε την Ελλάδα να εξομαλύνει τις σχέσεις της με τη Γιουγκοσλαβία, ώστε σε περίπτωση κινδύνου, να παρασχεθεί βοήθεια στη Γιουγκοσλαβία μέσω Θεσσαλονίκης. Το 1951 εξομαλύνθηκαν οι ελληνογιουγκοσλαβικές διπλωματικές σχέσεις και το 1953-1954 συγκροτήθηκε μια νέα Βαλκανική Συμμαχία μεταξύ Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Τουρκίας.

Μετά το 1949 η Γιουγκοσλαβία εγκατέλειψε την επεκτατική πολιτική, αλλά επέμενε στην ύπαρξη «μακεδονικής μειονότητας» στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία. Περίπου 20.000 Σλαβόφωνοι, κυρίως χωρικοί, κατέφυγαν την περίοδο αυτή (1944-1949) από την ελληνική Μακεδονία στη Γιουγκοσλαβία για διάφορους λόγους. Άλλοι επειδή είχαν προσχωρήσει στο ΣΝΟΦ και το ΝΟΦ και φοβούνταν αντίποινα από τις ελληνικές αρχές, άλλοι για λόγους ασφάλειας στις ειδικές συνθήκες που επικρατούσαν στην ελληνική Μακεδονία κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου (αεροπορικοί βομβαρισμοί, νάρκες), άλλοι λόγω της πίεσης και της τρομοκρατίας που ασκούσε η ομάδα του Μιχάλη Κεραμιτζή στους Σλαβόφωνους να μεταναστεύσουν στη Γιουγκοσλαβία μεταξύ τη ρήξη Τίτο – Στάλιν. Οργανωμένο κυβερνητικό ελληνικό σχέδιο για την εκδίωξη των Σλαβόφωνων δεν υπήρξε, σε αντίθεση με ό,τι όπως είχε διαπράξει η Τσεχοσλοβακία με τους Σουδήτες ή η Γιουγκοσλαβία με τους Γερμανούς της Βοϊβοδίνας. Οι περισ-

σότεροι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε διάφορες πόλεις της Ομόσπονδης Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (Σκόπια, Τίτο Βέλες, Μοναστήρι, Πρίλεπ, Κοτσάνι, Στιπ) και, πιστεύοντας στη νίκη του Δημοκρατικού Στρατού, ήλπιζαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα, όπου ζούσαν οι συγγενείς τους. Οι Σλαβόφωνοι που εγκαταστάθηκαν στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία δεν ήταν μια συμπαγής ομάδα ούτε είχαν διαμορφωμένη σλαβομακεδονική συνείδηση. Σλαβομακεδονική συνείδηση είχαν κυρίως όσοι είχαν στρατολογηθεί στον Δημοκρατικό Στρατό και στο ΝΟΦ. Οι περισσότεροι είχαν ρευστή συνείδηση και ήταν πολιτικά αδιάφοροι. Από την άλλη πλευρά τεράστια ήταν και τα προβλήματα της εγκατάστασής τους στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία (κατασκευή οικιών, απασχόληση κτλ.). Η ρήξη του Τίτο με τον Στάλιν προκάλεσε ρήγμα και στους Σλαβόφωνους πρόσφυγες. Ένα τμήμα που πίστευε στην προδοσία του Τίτο ζήτησε να μετεγκατασταθεί στις άλλες ανατολικές χώρες (Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Βουλγαρία). Καθώς το Μακεδονικό ζήτημα επανήλθε στο προσκήνιο της εξωτερικής πολιτικής της Βουλγαρίας μετά τη ρήξη των Τίτο-Στάλιν και η Βουλγαρία έθεσε ζήτημα βουλγαρικής μειονότητας στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία και καταδίκασε την αποβουλγαροποίηση του πληθυσμού στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, η βουλγαρική πρεσβεία στο Βελιγράδι διευκόλυνε τη μετεγκατάσταση «Αιγαιατών» προσφύγων από τη Γιουγκοσλαβία στη Βουλγαρία, θεωρώντας ότι επρόκειτο στην ουσία για βουλγαρικό πληθυσμό. Όταν το 1950/51 επήλθε η εξομάλυνση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων περίπου 3.000 άτομα εξέφρασαν την επιθυμία να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Ωστόσο, οι ελληνικές προξενικές αρχές στα Σκόπια ήταν εξαιρετικά επιφυλακτικές και εξέταζαν τις αιτήσεις κατά περίπτωση. Η Γιουγκοσλαβία, απομονωμένη εντός του σοσιαλιστικού στρατοπέδου μετά τη ρήξη του Τίτο με τον Στάλιν, δεχόταν την επίθεση της Αλβανίας για το ζήτημα του Κοσόβου και της Βουλγαρίας για το Μακεδονικό. Αποτέλεσε έκπληξη για την κυβέρνηση Πλαστήρα, όταν στις 16 Μαΐου 1950, ενώ είχε δρομολογηθεί η εξομάλυνση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, ο υπουργός Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας, Έδουαρτ Καρντέλι, αναφέρθηκε ακροθιγώς στη Βουλή στο ζήτημα του σεβασμού των δικαιωμάτων της μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα, απαντώντας στην ερώτηση του Λάζαρ Μόισωφ. Κατά την πρώτη συνεδρίαση της κοινοβουλευτικής επιτροπής εξωτερικών υποθέσεων της Γιουγκοσλαβίας, ο εκπρόσωπος των Σκοπίων, Λάζαρ Μόισωφ, έθεσε στον Καρντέλι το ζήτημα της «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα ενόψει της συζήτησης για την ομαλοποίηση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων. Ο υπουργός Εξωτερικών παραδέχτηκε ότι υπάρχει ζήτημα «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα που πρέπει να λυθεί. Λόγω των δηλώσεων του Καρ-

ντέλι η διαδικασία εξομάλυνσης των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων προσωρινά ανεστάλη. Για να συνεχιστεί ο ελληνογιουγκοσλαβικός διάλογος, ο Τίτο θεώρησε αναγκαίο να δώσει ορισμένες εξηγήσεις στον Βρετανό πρέσβη στο Βελιγράδι, Charles Peak στις 12 Αυγούστου 1950. Ο Τίτο διευκρίνισε ότι η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση δεν έχει διεκδικήσεις έναντι της Ελλάδας και δεν ενδιαφέρεται να αναμιχθεί στις εσωτερικές της υποθέσεις, όμως οι Έλληνες έπρεπε να καταλάβουν τι ισχυρό όπλο θα είχαν στα χέρια η Κομμουνιστική και οι Βούλγαροι, αν ο Καρντέλι δεν έλεγε τίποτα. Αν η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση δεν απαντούσε στο ερώτημα που έθεσε ο εκπρόσωπος της «Μακεδονίας», οι «Μακεδόνες» της Ελλάδας θα μπορούσαν να στραφούν προς τη Βουλγαρία, τόνισε ο Τίτο. Σε κάθε περίπτωση, κατέληξε ο Τίτο, δεν θα έπρεπε ούτε το ζήτημα της «μακεδονικής» μειονότητας ούτε το ζήτημα των παιδιών (του παιδομαζώματος) να αποτελεί εμπόδιο στην αποκατάσταση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων.

Είναι προφανές ότι με τις δηλώσεις του ο Καρντέλι αποσκοπούσε από τη μια πλευρά να προκαταλάβει τυχόν πρωτοβουλία της Βουλγαρίας για την προστασία των «Μακεδόνων» της Ελλάδας και από την άλλη να εξευμενίσει τους «Αιγαιάτες» πρόσφυγες. Στην προπαγάνδα τους οι Σλαβομακεδόνες που ακολούθησαν την ηγεσία του ΚΚΕ μετά την ήττα του 1949 χαρακτήριζαν τον Τίτο πράκτορα του ιμπεριαλισμού, την ελληνική και τη βουλγαρική Μακεδονία ως υποδουλωμένες περιοχές, ενώ μονάχα τη βουλγαρική Μακεδονία ως ελεύθερο τμήμα.

Οι επεξηγήσεις του Τίτο καθυσήχασαν την ελληνική πλευρά και οι ελληνογιουγκοσλαβικές πολιτικές σχέσεις εξομαλύνθηκαν στα τέλη του 1950 και στις αρχές του 1951. Επίσημο ζήτημα «μακεδονικής μειονότητας» στην Ελλάδα δεν έθεσε στα επόμενα χρόνια η γιουγκοσλαβική ηγεσία. Το Βελιγράδι διαμαρτυρήθηκε για τον ελληνικό νόμο του 1953 που προέβλεπε τον εποικισμό της Βόρειας Ελλάδας με ελληνικό στοιχείο και στην ουσία τη δήμευση της περιουσίας των Σλαβομακεδόνων προσφύγων. Αλλά οι αντιδράσεις της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης υπήρξαν γενικά χλιαρές. Μάλιστα το 1954, όταν ο Τίτο επισκέφθηκε πανηγυρικά την Αθήνα και κατόπιν υπογράφηκε η τελική «συνθήκη συμμαχίας, πολιτικής συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας μεταξύ Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Τουρκίας», η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση διέταξε τη διάλυση του συλλόγου των «Αιγαιατών προσφύγων» στα Σκόπια και την παύση της έκδοσης του περιοδικού τους «*Η φωνή των Αιγαιατών*» που στρεφόταν κατά της Ελλάδας.

Μετά τη σοβιετο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση του 1955-1956 και την εξασθένιση του Βαλκανικού Συμφώνου, πάνω από 3.000 Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες από τις ανατολικές χώρες, οι οποίοι είχαν ακολουθήσει το 1949 την ηγεσία του Δημοκρατικού Στρατού, εγκαταστάθηκαν στη Ομόσπονδη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας και απασχολήθηκαν σε σημαντικές κρατικές θέσεις. Η κυβέρνηση Καραμανλή αντέδρασε στην εγκατάστασή τους στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία με την αιτιολογία ότι τα άτομα αυτά ήταν υποστηρικτές της Ενιαίας και Ανεξάρτητης Μακεδονίας, είχαν αυτονομιστικές τάσεις και ήταν κακοί σύμβουλοι της κυβέρνησης των Σκοπίων. Η γιουγκοσλαβική πλευρά προφασίστηκε ότι δέχτηκε τους πρόσφυγες για ανθρωπιστικούς κυρίως λόγους, διότι επρόκειτο για παιδιά, ηλικιωμένους και χωρισμένα μέλη οικογενειών. Οι ανατολικές χώρες δεν μπορούσαν να τους συντηρήσουν περαιτέρω και η Ελλάδα σε καμιά περίπτωση δεν ήταν διατεθειμένη να τους ανοίξει τα σύνορα. Σχετικά με τη γιουγκοσλαβική εξωτερική πολιτική στο Μακεδονικό, το Βελιγράδι απάντησε ότι αυτή καθοριζόταν από την ομόσπονδη κυβέρνηση. Το θέμα των προσφύγων δεν επηρέασε τις διμερείς σχέσεις. Η ελληνική κυβέρνηση είχε ανάγκη της γιουγκοσλαβικής διπλωματικής υποστήριξης στο Κυπριακό (αυτοδιάθεση της Κύπρου) και απέφυγε μια όξυνση. Αθήνα και Βελιγράδι διευρύναν τη συνεργασία τους και στις 18 Ιουνίου 1959 υπογράφηκαν 12 ελληνογιουγκοσλαβικές συμφωνίες, καρπός των εργασιών μιας Μικτής Ελληνογιουγκοσλαβικής Επιτροπής. Οι συμφωνίες αφορούσαν κυρίως οικονομική και τεχνική συνεργασία. Ιδιαίτερη σημασία είχε ωστόσο η *σύμβαση για τη μεθοριακή επικοινωνία*. Με βάση τη σύμβαση αυτή καθοριζόταν μια ζώνη βάθους 10 περίπου χιλιομέτρων από τις δύο πλευρές των συνόρων, συμπεριλαμβανούσα τις πόλεις Φλώρινα και Μοναστήρι, στην οποία επιτρεπόταν η ελεύθερη κυκλοφορία των κατοίκων. Επιτρεπόταν η ελεύθερη εισαγωγή και πώληση ορισμένων προϊόντων, η ελεύθερη άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος, η καλλιέργεια κτημάτων στην άλλη πλευρά των συνόρων, εφόσον οι δικαιούχοι μπορούσαν να αποδείξουν την κυριότητά τους μέχρι το 1939. Τα συνοριακά δελτία εκδίδονταν στις επίσημες γλώσσες των δύο χωρών, χωρίς όμως αυτές να κατονομάζονται. Πρακτικά αυτό σήμαινε στην ελληνική και σερβοκροατική για τους Έλληνες πολίτες, στην ελληνική, σερβοκροατική και σλαβομακεδονική για τους Γιουγκοσλάβους πολίτες. Από την κατοχή συνοριακών δελτίων εξαιρέθηκαν οι πολιτικοί πρόσφυγες.

Η συμφωνία για τη μεθοριακή επικοινωνία, αν και είχε σκοπό την τόνωση της παραμεθόριας οικονομικής ζωής, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις σε τοπικούς φορείς της Δυτικής Μακεδονίας. Με ενέργειες της τοπικής εξουσίας σε ορισμένα χωριά έγιναν τελετές ορκωμοσίας των κατοίκων ενώπιον Θεού και

ανθρώπων ότι δεν θα ξαναμιλήσουν το σλαβικό γλωσσικό ιδίωμα. Το αντισλαβικό σύνδρομο της μεταξικής, κατοχικής και εμφύλιας περιόδου επιβίωσε και στον Ψυχρό Πόλεμο, όταν υπό την επίδραση ψυχολογικών κυρίως παραγόντων δημιουργούνταν η αίσθηση του εθνικού κινδύνου. Στα όμματα των τοπικών εθνικιστικών κύκλων, που είχαν βιώσει τις εμπειρίες του παρελθόντος, η συμφωνία για τη μεθοριακή επικοινωνία άνοιγε τις πύλες στον εχθρό της αντίπερα όχθης. Ωστόσο, η συμφωνία επικυρώθηκε από τη Βουλή στις 17 Σεπτεμβρίου 1959, παρά τις διαφωνίες της αντιπολίτευσης και του στρατού.

Η συμφωνία της μεθοριακής επικοινωνίας καταστρατηγήθηκε από τη γιουγκοσλαβική πλευρά, καθώς πολίτες της Ομόσπονδης Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, αλλά και Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες μετέβαιναν στην ελληνική Μακεδονία, ασκούσαν κάθε είδους προπαγάνδα και συγκέντρωναν υλικό για την ιστορία των χωριών της Δυτικής Μακεδονίας κατά τη διάρκεια της κατοχής και του εμφυλίου. Οι δηλώσεις της ηγεσίας των Σκοπίων για τα δικαιώματα της «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα με τη συγκάλυψη του Βελιγραδίου προκάλεσαν επιπρόσθετη δυσaréσκεια στην Αθήνα και θεωρήθηκαν ανεξήγητες. Οι δηλώσεις αυτές του Προέδρου της Βουλής των Σκοπίων, Λάζαρ Κολισέφσκυ, στις 5 Οκτωβρίου 1960 αποσκοπούσαν στον εξευμενισμό των Σλαβομακεδόνων προσφύγων και ήταν αντιστάθμισμα στη βουλγαρική πολιτική η οποία αμφισβητούσε την ιστορικότητα του «μακεδονικού έθνους». Βουλγαρομακεδονικές οργανώσεις του εξωτερικού, όπως η «Μακεδονική Πατριωτική Οργάνωση», στρέφονταν κατά των Σκοπίων, ενώ η επίσημη κομμουνιστική Βουλγαρία επιδόθηκε σε μια προσπάθεια προσέλκυσης των Σλαβομακεδόνων προσφύγων στην Πολωνία με σκοπό την εγκατάστασή τους στη Βουλγαρία. Το ζήτημα ανακινήθηκε από την πλευρά των Σκοπίων για λόγους εσωτερικής πολιτικής κατανάλωσης. Στις 14 Νοεμβρίου 1961 ο πρωθυπουργός των Σκοπίων, Αλεξάνταρ Γκρλίτσκωφ, σε δηλώσεις στους δημοσιογράφους μίλησε για μέτρα της ελληνικής κυβέρνησης που είχαν σκοπό τον αφανισμό της «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα. Οι δηλώσεις του Γκρλίτσκωφ έγιναν μια μέρα μετά τις εορταστικές εκδηλώσεις για τη επέτειο της απελευθέρωσης των Σκοπίων (13 Νοεμβρίου), στις οποίες παρέστη και ο Τίτο. Όταν και το υπουργείο Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας παρείχε κάλυψη στον Γκρλίτσκωφ, η κυβέρνηση Καραμανλή ανησύχησε. Καθώς είχε αρχίσει να διαφαίνεται η σοβιετογιουγκοσλαβική προσέγγιση και ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν σε έξαρση, η κυβέρνηση Καραμανλή αμφέβαλλε για την ειλικρίνεια της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης και στα τέλη του 1961 προχώρησε σε μονομερή αναστολή της εφαρμογής της συμφωνίας. Σε όλη τη διάρκεια του 1962 υπήρχε μια ψύχρανση στις σχέσεις

Αθήνας – Βελιγραδίου. Δεν υπήρξαν νέες δηλώσεις των πολιτικών της Γιουγκοσλαβίας για τη «μακεδονική» μειονότητα, αλλά με ιδιαίτερη οξύτητα ο τύπος της Βόρειας Ελλάδας και των Σκοπίων είχε υποκαταστήσει τον ρόλο των πολιτικών, πράγμα που είχε αντίκτυπο στην ψυχολογία των πολιτών της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας. Για την αναθέρμανση των σχέσεων με πρωτοβουλία του υπουργού Εξωτερικών, Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, ο υπουργός των Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας, Κότσα Πόποβιτς, δέχτηκε την υπογραφή μιας κοινής δήλωσης (Δεκέμβριος 1962) που έμεινε γνωστή ως «συμφωνία κυρίων Αβέρωφ – Πόποβιτς». Η συμφωνία προέβλεπε την αποφυγή κάθε δραστηριότητας και εκδήλωσης που θα μπορούσε να διαταράξει τις διμερείς σχέσεις. Είναι επομένως σαφές ότι η ομόσπονδη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση επιδείκνυε ανεκτικότητα έναντι της τοπικής κυβέρνησης των Σκοπίων στην ανακίνηση του Μακεδονικού, όταν το απαιτούσαν οι ανάγκες της διατήρησης της ενδογιουγκοσλαβικής ισορροπίας. *Σε καμία όμως περίπτωση το Βελιγράδι δεν επέτρεπε την εκτράχυνση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων λόγω της υποτιθέμενης «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα.*

Η κρίση ξεπεράστηκε και η διμερής συνεργασία συνεχίστηκε. Το 1964, λόγω της όξυνσης του Κυπριακού, η κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου υποχρεώθηκε να προβεί σε παραχωρήσεις προς τη Γιουγκοσλαβία, ώστε να έχει εξασφαλισμένη τη γιουγκοσλαβική συμπαράσταση. Αποφασίστηκε η συμφωνία για τη μεθοριακή επικοινωνία να τεθεί πάλι σε ισχύ με εξαίρεση τον όρο για τη έγγειο ιδιοκτησία. Δόθηκε η δυνατότητα στα φορτηγά της Γιουγκοσλαβίας να διακινούν τα εμπορεύματα από τη Γευγελή μέχρι τη γιουγκοσλαβική ζώνη εντός του λιμανιού της Θεσσαλονίκης.

Η Γιουγκοσλαβία στήριζε τις ελληνικές θέσεις στο Κυπριακό (ανεξαρτησία, εδαφική ακεραιότητα, δικαίωμα των Κυπρίων να αποφασίσουν για το μέλλον τους). Αλλά το αντίτιμο που έπρεπε να καταβάλει η Ελλάδα ήταν να τηρεί γενικά μια ανεκτική στάση απέναντι σε κάθε είδους δραστηριότητα των Σλαβομακεδόνων που μετέβαιναν στην ελληνική Μακεδονία με βάση τη συμφωνία για τη μεθοριακή επικοινωνία. Ο ταραχώδης εσωτερικός πολιτικός βίος το 1964-1966 και το Κυπριακό αποσπούσαν την προσοχή της Αθήνας από το Μακεδονικό. Μια από τις πρώτες ενέργειες του δικτατορικού καθεστώτος της 21ης Απριλίου 1967 ήταν η καταγγελία της συμφωνίας για τη μεθοριακή επικοινωνία τον Μάιο του 1967 με την αιτιολογία της συστηματικής προπαγάνδας των Σλαβομακεδόνων προσφύγων.

Μετά την ανατροπή του Ράνκοβιτς (1966) οι ομόσπονδες γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες απέκτησαν έναν σημαντικό βαθμό αυτονομίας σε σχέση με την

ομοσπονδιακή κυβέρνηση, πράγμα που οδήγησε σε μια αναβίωση εθνικισμού στις επί μέρους δημοκρατίες. Στα Σκόπια ανακηρύχτηκε η «Αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία» (Ιούλιος 1967), ιδρύθηκε «Μακεδονική Ακαδημία Επιστημών και Τεχνών» και στα τέλη του 1970 άρχισε να λειτουργεί και ο ραδιοφωνικός σταθμός Σκοπίων με ημερήσιες εκπομπές στην ελληνική γλώσσα και με ανθελληνικό περιεχόμενο.

Στην Ελλάδα το δικτατορικό καθεστώς των συνταγματαρχών, λόγω κυρίως του Μακεδονικού, τήρησε αρχικά μια σκληρή στάση έναντι της Γιουγκοσλαβίας. Ο ρόλος της Γιουγκοσλαβίας στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο (1946-1949) και οι εδαφικές της διεκδικήσεις σε βάρος της Ελλάδας επισημαίνονταν από τους πολιτικούς φορείς του καθεστώτος που στηριζόταν σε μια αντικομμουνιστική, αντισλαβική ιδεολογία. Οι Σλαβόφωνοι πρόσφυγες από την ελληνική Μακεδονία, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στην γιουγκοσλαβική Μακεδονία και πολιτογραφηθεί «Μακεδόνες», θεωρήθηκαν ως μια απειλή για τη Ελλάδα. Από όλες τις γειτονικές βαλκανικές χώρες η Γιουγκοσλαβία κρίθηκε η περισσότερο επικίνδυνη.

Το καθεστώς των συνταγματαρχών κατήγγειλε τη συμφωνία της μεθοριακής επικοινωνίας (Μάιος 1967) με το αιτιολογικό της καταστρατήγησής της από τις γιουγκοσλαβικές αρχές και της άσκησης συστηματικής προπαγάνδας από Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες που μετέβαιναν με πλαστά διαβατήρια στην ελληνική Μακεδονία. Τον Ιούλιο του 1967 εξεδόθη από το υπουργικό Συμβούλιο Συντακτική Πράξη που προέβλεπε τη στέρηση της ελληνικής ιθαγένειας και τη δήμευση των περιουσιών των αντεθνικώς δρώντων: *Έλληνες υπήκοοι, που διαμένουν προσωρινά ή μόνιμα στο εξωτερικό και έχουν πολλαπλή ιθαγένεια, που δρουν ή έδρασαν αντεθνικά και προβαίνουν σε πράξεις ασυμβίβαστες με την ιδιότητα του Έλληνα ή αντίθετες με τα συμφέροντα της Ελλάδας, μπορούν να κηρυχθούν έκπτωτοι της ελληνικής ιθαγένειας με απόφαση του υπουργού Εσωτερικών κατά της οποίας δεν επιτρέπεται προσφυγή ούτε αίτηση ακύρωσης.* Ήταν προφανές ότι το μέτρο αυτό της στέρησης της ελληνικής ιθαγένειας και της δήμευσης των περιουσιών αφορούσε πρωτίστως Σλαβομακεδόνες που είχαν δράσει κατά της Ελλάδας ως στρατευθέντες στο ΣΝΟΦ, ΝΟΦ και στον Δημοκρατικό Στρατό και μεταπολεμικά ζούσαν στο εξωτερικό (Γιουγκοσλαβία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Πολωνία) ή πρόσφυγες οι οποίοι πολιτογραφήθηκαν «Μακεδόνες» στα Σκόπια και ανέπτυσαν ανθελληνική εκστρατεία. Τα όρια ωστόσο ενόχων και αθώων παρέμειναν ρευστά.

Η ανακήρυξη της «Αυτοκέφαλης Ορθόδοξης Μακεδονικής Εκκλησίας» από το κομμουνιστικό καθεστώς της Ομόσπονδης Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της

Μακεδονίας (18 Ιουλίου 1967) προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στους εκκλησιαστικούς και θεολογικούς κύκλους της Ελλάδας. Σκοπός της πραξικοπηματικής ίδρυσης της «Αυτοκέφαλης Εκκλησίας» ήταν η συνδρομή της στη σλαβομακεδονική εθνογένεση. Τον Σεπτέμβριο του 1967 η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, σε έκτακτη συνεδρίασή της, αποκήρυξε τη «Μακεδονική Εκκλησία» και τη χαρακτήρισε αντικανονική και άθεσμη. Επισκεπτόμενος τα Πατριαρχεία Σερβίας και Ρουμανίας τον Οκτώβριο του 1967, ο Οικουμενικός πατριάρχης Αθηναγόρας συζήτησε με τον πατριάρχη Σερβίας Γερμανό και Ρουμανίας Ιουστινιανό κυρίως την πραξικοπηματική ανακήρυξη του Αυτοκεφάλου της «Μακεδονικής Ορθόδοξου Εκκλησίας». Ο ορθόδοξος κόσμος δεν αναγνώρισε την «Αυτοκέφαλη Μακεδονική Ορθόδοξη Εκκλησία». Ήταν μια σχισματική Εκκλησία, διότι αποσχίστηκε με πολιτική πράξη από το Σερβικό Πατριαρχείο, εντός του οποίου είχε ένα καθεστώς ευρύτατης αυτονομίας από το 1958, και αυτοανακηρύχθηκε «Αυτοκέφαλη» κατά παράβαση των ιερών εκκλησιαστικών κανόνων.

Στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις παρατηρήθηκε στασιμότητα. Η μικτή ελληνογιουγκοσλαβική επιτροπή που είχε συγκροτηθεί το 1957 δεν διαλύθηκε και οι εμπορικές συναλλαγές δεν είχαν διακοπεί, αλλά δεν υπήρχαν επαφές πολιτικών ανδρών των δύο χωρών για την προώθηση της διμερούς συνεργασίας και οι ελληνικές αρχές δεν χορηγούσαν εύκολα τουριστική βίζα στους Γιουγκοσλάβους πολίτες. Καθώς η Ομόσπονδη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας απέκτησε έναν σημαντικό βαθμό ανεξάρτησης από την κεντρική κυβέρνηση του Βελιγραδίου, η πολιτική ηγεσία των Σκοπίων διακήρυττε ότι οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις διέρχονται μέσω Σκοπίων, δηλαδή μέσω της αναγνώρισης «μακεδονικής μειονότητας» από την Ελλάδα.. Όταν τον Ιανουάριο του 1971 εξερράγη αυτοσχέδια βόμβα στο κτίριο του Γενικού Προξενείου της Ελλάδας στα Σκόπια, ίσως από άτομα του «αιγαιακού λόμπυ», η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε τη λήψη προστατευτικών μέτρων και τη σύλληψη των δραστών.

Οι εκπομπές του ραδιοφωνικού Σκοπίων στην Ελληνική σχολίαζαν πάντοτε ζητήματα «μακεδονικού έθνους, μακεδονικής γλώσσας και μειονότητας», πράγμα που δηλητηρίαζε τις διμερείς ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις. Αναφερόμενος στις εκπομπές του ραδιοφωνικού σταθμού Σκοπίων, ο θεωρητικός της δικτατορίας και υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ, Γεώργιος Γεωργιάδης, δήλωσε σε συνέντευξη τύπου στις 17 Μαρτίου 1971.

«Αι εκπομπαί αυταί, ως μετά λύπης μας πρέπει να διαπιστώνωμεν, αποτελούν ένα αγκάθι εις τα σχέσεις μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Ελλάδας ... Επικαλούνται

κείμενα του παρελθόντος αγνώστων συγγραφέων οι οποίοι υποστηρίζουν ότι υπάρχει δήθεν Μακεδονικό θέμα, μακεδονική γλώσσα κτλ. Το περίεργον όμως είναι ότι όλα αυτά τα λένουν εις την ελληνικήν γλώσσαν και όχι εις την υποστηριζομένην ως υφισταμένην Μακεδονικήν γλώσσαν. Δεν μπορούμεν να παραδεχθώμεν ευκόλως ότι η αποκέντρωσις εις την Γιουγκοσλαβίαν υπό την μορφήν ομόσπονδων δημοκρατιών επιτρέπει εις τα Σκόπια να παίζουν αυτόν τον ρόλον. Διότι δεν μπορούμε να πιστεύσωμεν ότι η αυτονόμησις των μέσων ενημερώσεως εις την Γιουγκοσλαβίαν, οι ραδιοσταθμοί, η τηλεόρασις και αι εφημερίδες επιτρέπουν εις έναν ραδιοφωνικόν σταθμόν να ασκή ιδίαν εξωτερικήν πολιτικήν ...».

Οι διεθνείς εξελίξεις ωστόσο το 1970/71, η ανάδειξη της Κίνας σε πυρηνική δύναμη, η έναρξη της αμερικανοκινεζικής προσέγγισης, το δόγμα Μπρέζνιεφ για την περιορισμένη κυριαρχία των σοσιαλιστών χωρών και η ψύχρανση των σοβιετο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων, μετά την εισβολή χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας στην Τσεχοσλοβακία, επέδρασαν και στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις. Επιδίωξη των Αμερικανών ήταν να στηριχθούν από τη Δύση η Ρουμανία, η Γιουγκοσλαβία και η Αλβανία που είχαν καταδικάσει την εισβολή στην Τσεχοσλοβακία και απορρίψει το δόγμα Μπρέζνιεφ. Τον Μάρτιο του 1971 αποκαταστάθηκαν οι αλβανο-γιουγκοσλαβικές διπλωματικές σχέσεις σε πρεσβευτικό επίπεδο και τον Μάιο του 1971 οι ελληνοαλβανικές διπλωματικές σχέσεις σε επίπεδο πρεσβευτών. Παρά την εχθρική γενικά στάση της Γιουγκοσλαβίας έναντι του δικτατορικού καθεστώτος, το Βελιγράδι δεν μπορούσε να αγνοήσει ότι η Ελλάδα της δικτατορίας των συνταγματαρχών είχε μια αξιοθαύμαστη οικονομική ανάπτυξη στην αγροτική οικονομία, στη βιομηχανία, στη ναυτιλία κτλ. Παρά την ηθική υποστήριξη που παρείχε η Γιουγκοσλαβία σε Έλληνες αντιστασιακούς (επίσκεψη του Ανδρέα Παπανδρέου στο Βελιγράδι τον Δεκέμβριο του 1969, όπου υπό το πρόσχημα πανεπιστημιακής διάλεξης μίλησε κατά της δικτατορίας, συνάντηση του Τίτο με τον Μίκη Θεοδωράκη στο Βελιγράδι το 1970) και την οικονομική βοήθεια που χορηγούσε στο ΚΚΕ (Εσωτερικού), το Βελιγράδι εκτιμούσε ότι τα ελληνικά αντιστασιακά κέντρα ήταν ασυντόνιστα και ο χρόνος της πτώσης του δικτατορικού καθεστώτος απρόβλεπτος. Οι παράγοντες αυτοί συνέβαλαν στην έναρξη του ελληνογιουγκοσλαβικού διαλόγου. Μετά από πρόσκληση του υπουργού Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας, Μίρκο Τεπάβατς, ο υφυπουργός Εξωτερικών, Χρήστος Ξανθόπουλος-Παλαμάς, επισκέφθηκε επίσημα το Βελιγράδι στις 8 και 9 Σεπτεμβρίου 1971. Ήταν η πρώτη και μοναδική επίσκεψη κυβερνητικού μέλους στη Γιουγκοσλαβία κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Στις συνομιλίες Παλαμά – Τεπάβατς θίχτηκαν διεθνή θέματα, όπως ο ρόλος της Κίνας στη διεθνή σκηνή με την επικείμενη έντα-

ξή της στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ως μόνιμου μέλους, και διμερή θέματα, όπως η αξιοποίηση των νερών του Αξιού και από τις δύο χώρες, η κατασκευή του πετρελαιοαγωγού Θεσσαλονίκης – Σκοπίων, η διακίνηση των ελληνικών εμπορευμάτων μέσω Γιουγκοσλαβίας προς την Κεντρική Ευρώπη και των Γιουγκοσλαβικών μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης και του Πειραιώς προς την Εγγύς Ανατολή και σε χώρες της Ανατολικής Μεσογείου. Για την προώθηση της διμερούς συνεργασίας συμφωνήθηκε η επανασυγκρότηση μιας διυπουργικής επιτροπής.

Στις επίσημες συνομιλίες δεν συζητήθηκε το Μακεδονικό όπως ανέμενε η πολιτική ηγεσία των Σκοπίων. Στην πρόταση του Τεπάβατς να αναγνωρίσει η Ελλάδα την ύπαρξη «μακεδονικού έθνους» για τη βελτίωση των διμερών σχέσεων, ο Παλαμάς απάντησε:

«Η Αθήνα εφαρμόζει αυστηρά τις αρχές του διεθνούς δικαίου και θέλει να έχει σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία ως σύνολο και όχι με τις μεμονωμένες δημοκρατίες. Αν κάποτε κάποιο συστατικό τμήμα της Γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας αποκτήσει διεθνή αναγνώριση, τότε η Ελλάδα θα μπορούσε να ασχοληθεί με το ζήτημα που θα προέκυπτε. Στη Βόρεια Ελλάδα υπάρχουν μονάχα Έλληνες, μερικοί από τους οποίους ομιλούν σλαβική διάλεκτο. Κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών, μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, αυτοί οι κάτοικοι της Βόρειας Ελλάδας, οι οποίοι δεν αισθάνονταν Έλληνες, αναχώρησαν για τη Βουλγαρία. Κατά τη διάρκεια της κατοχής και του εμφυλίου πολέμου πραγματοποιήθηκε νέα μετακίνηση του πληθυσμού από τη Βόρεια Ελλάδα και τώρα εκεί παρέμειναν κάτοικοι με ελληνική συνείδηση».

Η Γιουγκοσλαβία είχε απολέσει τον ιδεολογικό πόλεμο της προπαγάνδας με την αυτοπροβολή της ως προτύπου κράτους, όπου δήθεν λύθηκαν τα εθνικά και μειονοτικά ζητήματα. Η αναβίωση των εθνικών ζητημάτων υπό τη μορφή της αποκέντρωσης, μετά την πτώση του Ράνκοβιτς, ήταν μια απόδειξη της εσωτερικής της κρίσης. Το δραματικό τέλος της «κροατικής άνοιξης» τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 1971 προκάλεσε στην Αθήνα αμφιβολίες για τη επιβίωση της Γιουγκοσλαβίας ως ενιαίου κράτους.

Μετά την επίσκεψη του Παλαμά η ελληνογιουγκοσλαβική μικτή διυπουργική επιτροπή συνεργασίας προώθησε τη διμερή συνεργασία σε θέματα εμπορικών ανταλλαγών, βιομηχανικής συνεργασίας, γεωργικής συνεργασίας, τουρισμού και μεταφορών. Δεν επιτεύχθηκε ωστόσο πρόοδος στον τομέα του πολιτισμού. Ματαιώθηκε η υπογραφή ελληνογιουγκοσλαβικής μορφωτικής συμφωνίας, διότι το κείμενό της είχε συνταχθεί, εκτός από τη σερβοκροατική, και στη «μακεδονική» γλώσσα. Η ενέργεια αυτή κρίθηκε απαράδεκτη από την ελληνική

πλευρά με αποτέλεσμα και η συμφωνία να μην υπογραφεί και η ελληνική αντιπροσωπεία να τερματίσει τις συνομιλίες στο Βελιγράδι τον Μάρτιο του 1973. Σχολιάζοντας το καθεστώς ομηρίας της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης από την τοπική κυβέρνηση των Σκοπίων, ο αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών, Φαίδων Αννινος-Καβαλιεράτος, δήλωσε χαρακτηριστικά:

«Μετά της παλαιάς φίλης Γιουγκοσλαβίας θα επιθυμούσαμε να αναπτύξωμεν ταχύτερον τα σχέσεις μας. Λόγω όμως ορισμένων τεχνητών εμποδίων, παρεμβολομένων ουχί βεβαίως από ημετέρας πλευράς, και εξ αιτίας της στάσεως ωρισμένων επαρχιακών στοιχείων, η οποία δημιουργεί αντιζόους αντιδράσεις εις την ελληνικήν κοινήν γνώμην, αι σχέσεις μετά της χώρας ταύτης, ομαλαί βεβαίως και φιλικαί, δεν σημειούν τον υψ'ημών επιθυμητόν ρυθμόν αναπτύξεως. Το επαρχιακόν στοιχείον, το οποίον εννοούσα εγώ, είναι ότι δημιουργείται εν Γιουγκοσλαβία μία τεχνητή εθνότης, περί της οποίας π.χ. προ 50 ετών ουδείς εγένετο λόγος. Και αυτό μεν αν περιωρίζετο εκεί θα ήτο καθαρώς εσωτερικόν θέμα της Γιουγκοσλαβίας, αφ'ής όμως στιγμής η Γιουγκοσλαβία επιμένει να παρεμβάλλη το θέμα εις τας σχέσεις μετά της Ελλάδος, είμεθα υποχρεωμένοι να λάβωμεν απορριπτικήν θέσιν. Τώρα, ως προς το πώς ημπορεί να θεραπευθή αυτή η δυσκολία, ημπορεί ευχερώς να εξαλειφθή, εάν η γιουγκοσλαβική κυβέρνησις παύση να ανακινή αυτό το τεχνητό θέμα εις τας σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών».

Το Μακεδονικό ζήτημα επέφερε πάλι μια οπισθοδρόμηση στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις με αποτέλεσμα να μη σημειωθεί καμία πρόοδος στο ζήτημα της υδροοικονομίας (εκμετάλλευση των υδάτων του Αξιού) και της κατασκευής του πετρελαιαγωγού Θεσσαλονίκης – Σκοπίων. Από γιουγκοσλαβικής πλευράς εκφράστηκαν και ανησυχίες, μήπως η Ελλάδα δεν ανανεώσει και τη συμφωνία για τη λειτουργία της ελεύθερης ζώνης στη Θεσσαλονίκη η οποία έληγε στις 14 Ιουνίου 1974. Από την άλλη πλευρά οι πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα το 1973 και η όξυνση της κυπριακής κρίσης οδήγησαν σε στασιμότητα τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις. Η Γιουγκοσλαβία επέκρινε την Ελλάδα για την ανάμιξή της στις εσωτερικές υποθέσεις της Κύπρου και η Ελλάδα κατηγορούσε τη Γιουγκοσλαβία ότι με την αδέσμευτη πολιτική της ενίσχυε την αδιαλλαξία του Μακαρίου.

Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις αναθερμάνθηκαν μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα (Ιούλιος 1974). Η κυβέρνηση Καραμανλή, επειγόμενη να εξασφαλίσει τη γιουγκοσλαβική συμπαράσταση για το Κυπριακό και τις ελληνοτουρκικές διαφορές, υπέγραψε αμέσως συμφωνίες με το Βελιγράδι για τη διεξαγωγή του διαμετακομιστικού εμπορίου της Γιουγκοσλαβίας μέσω Θεσσαλονίκης και την έναρξη μελετών για την εκμετάλλευση των υδάτων του

Αξίου. Η επίσκεψη του Καραμανλή στη Λιουμπλιάνα (4-5 Ιουνίου 1975) εγκαινίασε μια νέα εποχή στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις. Οι συνομιλίες Καραμανλή – Τίτο επικεντρώθηκαν στο Κυπριακό και τις ελληνοτουρκικές διαφορές. Στο κοινό ανακοινωθέν εκφράστηκε η ανησυχία και των δύο πλευρών για τη μη εφαρμογή των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας και της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ για την Κύπρο, υπογραμμίστηκε η πεποίθησή τους ότι η παράταση της κυπριακής κρίσης μπορεί να απειλήσει τη σταθερότητα της περιοχής και τονίστηκε η ανάγκη για επείγουσα και ειρηνική λύση με βάση τον σεβασμό της κυριαρχίας, της εδαφικής ακεραιότητας, της ανεξαρτησίας και της αδέσμευτης πολιτικής της Δημοκρατίας της Κύπρου. Η επιστροφή των προσφύγων και η αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων θεωρήθηκαν απαραίτητοι όροι για τη λύση του Κυπριακού.

Ο πρωθυπουργός της Γιουγκοσλαβίας, Τζεμάλ Μπίγιεντις, σε ιδιωτική συνάντηση με τον Καραμανλή έθεσε το ζήτημα της «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα. Ο Καραμανλής αρνήθηκε κάθε συζήτηση για θέματα στα οποία δεν υπήρχε προοπτική συναίνεσης. Ο Έλληνας πρωθυπουργός γνώριζε ότι με το Σύνταγμα του 1974 η Γιουγκοσλαβία είχε μετατραπεί σε ένα υβρίδιο μεταξύ ομοσπονδίας και συνομοσπονδίας και ότι οι ομόσπονδες σοσιαλιστικές δημοκρατίες είχαν αποκτήσει ένα σημαντικό βαθμό αυτονομίας σε σχέση με την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, πράγμα που έδινε στην κυβέρνηση των Σκοπίων τη δυνατότητα να ανακινεί το ζήτημα. Επίσης, λόγω της νέας φάσης του Κυπριακού και των ελληνοτουρκικών σχέσεων δεν ήταν απίθανο η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση να εξαρτήσει την υποστήριξή της προς την Ελλάδα με υποχωρήσεις της τελευταίας στο Μακεδονικό. Για τον λόγο αυτό τήρησε από την αρχή σκληρή στάση.

Το 1975 ανανεώθηκε για 20 έτη η συμφωνία για τη γιουγκοσλαβική ελεύθερη ζώνη στη Θεσσαλονίκη και οι διμερείς σχέσεις εξελίχθηκαν ομαλά μέχρι τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Κατά την επίσκεψη του Τίτο στην Ελλάδα (10-13 Μαΐου 1976) οι δύο πλευρές εξέφρασαν την ικανοποίησή τους για την ανάπτυξη εμπορικών συναλλαγών. Ο Τίτο αποδέχτηκε το δίκαιο των ελληνικών θέσεων για το Κυπριακό και την ελληνοτουρκική διαφορά στο Αιγαίο (χωρικά ύδατα, υφαλοκρηπίδα) και υποσχέθηκε να αναλάβει διαμεσολαβητικό ρόλο κατά την επίσκεψή του στην Τουρκία. Ο Τίτο είχε δυσαρεστηθεί από τις προηγούμενες δηλώσεις του Καραμανλή ότι η τουρκική εισβολή στην Κύπρο διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι η Κύπρος ήταν αδέσμευτη χώρα, πράγμα που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως διακύβευση της ανεξαρτησίας και της αδέσμευτης Γιουγκοσλαβίας. Αλλά το ζήτημα αυτό θίχτηκε περιθωριακά. Παρά τις αντιδράσεις της

Ελλάδας, στη γιουγκοσλαβική αντιπροσωπεία η οποία επισκέφθηκε την Αθήνα συμμετείχε και ο πρόεδρος της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της «Μακεδονίας» Μπόρις Ποπόφ. Λόγω της παρουσίας του ο Τίτο έθιξε το ζήτημα της «μακεδονικής μειονότητας» στην Ελλάδα, αλλά πολύ προσεκτικά.

«Θα είμαι ειλικρινής. Το θέμα το Μακεδονικό αποτελεί κάποιο εμπόδιο. Εμείς δεν έχουμε εδαφικές βλέψεις. Στη χώρα μας έχουμε δώσει όλα τα δικαιώματα στις μειονότητες. Το γνωρίζω: δεν πρέπει να σας προσθέσω περισσότερα προβλήματα στα τόσα που έχετε ... Νομίζω όμως ότι με την ενίσχυση του κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης θα λυθούν όλα τα προβλήματα. Γι' αυτό πρέπει να πυκνώσουμε τις επισκέψεις, διακινήσεις κτλ.»

Κατά την ακόλουθη επίσκεψή του στην Άγκυρα (10-13 Ιουνίου 1976) ο Τίτο εξέθεσε τις ελληνικές θέσεις και προσπάθησε να διαχωρίσει το Κυπριακό από τις ελληνοτουρκικές διαφορές, αλλά δεν βρήκε απήχηση στην τουρκική ηγεσία.

Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις εξελίσσονταν ικανοποιητικά. Το 1977 καταργήθηκε το σύστημα κλήρινγκ στις ελληνογιουγκοσλαβικές εμπορικές ανταλλαγές και ο αριθμός των Γιουγκοσλάβων τουριστών συνεχώς αυξανόταν. Από την πλευρά της η Ελλάδα ζητούσε συνεχώς τη χορήγηση περισσότερων αδειών για τα ελληνικά φορτηγά που διακινούνταν μέσω Γιουγκοσλαβίας προς την Κεντρική Ευρώπη. Το ζήτημα αυτό έθιξε το Καραμανλής, κατά την επίσκεψή του στο Βελιγράδι (16-20 Μαρτίου 1979), στον πρωθυπουργό της Γιουγκοσλαβίας Βέσελιν Τζουράνοβιτς. Όταν ο τελευταίος έθεσε διακριτικά πάλι ζήτημα «μακεδονικής μειονότητας», στον απόηχο της όξυνσης των βουλγαρογιουγκοσλαβικών σχέσεων το 1978/79, ο Καραμανλής απάντησε

«Εμείς δεν δεχόμαστε την ύπαρξη μειονότητας. Οι δίγλωσσοι έχουν ελληνική εθνική συνείδηση. Είχαμε εμφύλιο πόλεμο. Ένας μεγάλος αριθμός απ' αυτούς πήγε στα Σκόπια και δημιουργεί κατά καιρούς προβλήματα. Δεν θεωρώ σκόπιμο να τίθεται το θέμα. Προσέχω τόσο πολύ το θέμα της διαφυλάξεως των σχέσεων των δύο χωρών, ώστε, όταν προκαλούμαι από δηλώσεις των Σκοπίων, δεν αντιδρώ δημόσια, γιατί ακριβώς δεν θέλω να έχουμε αρνητικές επιδράσεις στις σχέσεις μας ... Αλλά αυτό το θέμα μπορεί να βλάψει γιατί δημιουργεί αντιδράσεις στην Ελλάδα...»

Το Μακεδονικό εμφιλοχωρούσε σποραδικά και στα επόμενα χρόνια στις ελληνογιουγκοσλαβικές συνομιλίες υψηλού επιπέδου, αλλά περισσότερο ως ζήτημα ακαδημαϊκού χαρακτήρα. Η ανάπτυξη των διμερών ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων δεν εξαρτήθηκε από την αναγνώριση «μακεδονικής» μειονότητας από την Ελλάδα. Είναι προφανές ότι η Ελλάδα δεν επιθυμούσε τη διάλυση της Γιου-

γκοσλαβίας και την ανατροπή των ισορροπιών στη Βαλκανική. Με τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και την ανεξαρτητοποίηση του κράτους των Σκοπίων δημιουργήθηκε μια νέα κατάσταση.

Η γιουγκοσλαβική κρίση το 1991-1995 ανέδειξε το σερβικό ζήτημα. Το μέλλον της Σερβίας και του Κοσόβου είχε ήδη απασχολήσει τη Σερβική Ακαδημία Επιστημών, η οποία το 1986 εξέδωσε σχετικό Υπόμνημα. Το Υπόμνημα είχε γενικά τον χαρακτήρα κριτικής του έργου της Ένωσης Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας. Επικρίθηκε η ηγεσία της Ένωσης Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας για το μονοπώλιο της εξουσίας και για την οικονομική της πολιτική. Στο τελευταίο κεφάλαιο του Υπομνήματος, που ήταν αφιερωμένο στο σερβικό εθνικό ζήτημα, εκφράστηκε η θέση ότι τα έθνη της Γιουγκοσλαβίας δεν ήταν ισότιμα. Οι Σέρβοι, κατά τους συντάκτες του Υπομνήματος, διαμελίστηκαν μεταξύ των διαφόρων γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών. Με το σύνταγμα του 1974 η Σερβία από πολιτικο-νομική άποψη ουσιαστικά χωρίστηκε σε τρία μέρη: στη Δημοκρατία της Σερβίας και στις αυτόνομες περιοχές του Κοσόβου και της Βοϊβοδίνας. Η έξοδος των Σέρβων από το Κόσοβο προσέλαβε μεγάλες διαστάσεις και το ζήτημα του Κοσόβου θεωρήθηκε ζωτικό για τη Σερβία. Η αιτία του κακού αναζητήθηκε στην πολιτική της Κομμουνιστικής Διεθνούς και στην πολιτική των Τίτο και Καρντέλι που επέβαλαν τη λύση «ισχυρή Γιουγκοσλαβία, αδύνατη Σερβία», ευνοώντας τους Κροάτες και τους Σλοβένους σε βάρος των Σέρβων. *Οι συντάκτες του Υπομνήματος, μεταξύ αυτών και ο Ντόμπριτσα Τσόσιτς, ο οποίος είχε εξελιχθεί σε Σέρβο εθνικιστή, απαιτήσαν την πλήρη «εθνική και πολιτιστική ολοκλήρωση του σερβικού λαού, ανεξάρτητα από το αν ζούσε σε δημοκρατίες ή επαρχίες». Η θέση αυτή ήταν το νέο στοιχείο του Υπομνήματος. Οι Σέρβοι για πρώτη φορά από το 1918 δεν πρόβαλλαν πλέον την έννοια του «γιουγκοσλαβισμού» ως μέσου υπεράσπισης τους, αλλά τη σερβική εθνική ιδέα, πράγμα που θα μπορούσε να ερμηνευθεί ότι οι Σέρβοι θα επιδίωκαν τη συνένωσή τους σε ένα κράτος και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας.* Το Υπόμνημα επικρίθηκε από τον Πρόεδρο της Ένωσης Κομμουνιστών Σερβίας, Ίβαν Στάμπολιτς, και από άλλους σερβικούς πολιτικούς παράγοντες. Ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, τότε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής της Ένωσης Κομμουνιστών Σερβίας, τήρησε επιφυλακτική στάση, πράγμα που ικανοποίησε τους Ακαδημαϊκούς. Καθώς το πρόβλημα του Κοσόβου υπήρχε για τη Σερβία και οι Σέρβοι πρόσφυγες διαμαρτύρονταν έξω από το ομοσπονδιακό κοινοβούλιο, ο Μιλόσεβιτς διείδε στην εκμετάλλευση της κατάστασης μια ευκαιρία για την πολιτική του άνοδο. Όταν το 1987 ο Μιλόσεβιτς εκλέχτηκε Πρόεδρος της Ένωσης Κομμουνιστών Σερβίας, άρχισε την εφαρμογή μιας στενόκαρδης, σερβικής, εθνικιστικής πολιτικής, ευνοώντας την επιστροφή στο Κόσοβο των Σέρβων οι οποίοι είχαν εγκαταλείψει την περιοχή

και κινώντας τις διαδικασίες για την αλλαγή του συντάγματος του 1974 προς την κατεύθυνση του συγκεντρωτισμού. Στο αποκεντρωτικό σύνταγμα του 1974 ο Μιλόσεβιτς διείδε την πηγή των δεινών της Γιουγκοσλαβίας. Το πρώτο βήμα του Μιλόσεβιτς ήταν η κατάργηση της ευρύτατης αυτονομίας του Κοσόβου, τον Μάρτιο του 1989, και η επαναφορά του καθεστώτος που ίσχυε πριν από το 1974. Με ιδιαίτερη λαμπρότητα γιορτάστηκαν από τους Σέρβους, στις 28 Ιουνίου 1989, τα 600 χρόνια από τη μάχη του Κοσόβου. Στο μοναστήρι Γκρατσάνιτσα τελέστηκε Θεία Λειτουργία, χοροστατούντος του πατριάρχη των Σέρβων Γερμανού, που για πρώτη φορά στην ιστορία της κομμουνιστικής Γιουγκοσλαβίας μεταδόθηκε από την τηλεόραση και το ραδιόφωνο. Η μεταφορά των λειψάνων του τελευταίου θρυλικού ηγεμόνα των Σέρβων, Λάζαρ Χρεμπελιάνοβιτς, από τον μητροπολιτικό ναό του Βελιγραδιού στο Κόσοβο ήταν μια συμβολική πράξη, με την οποία οι Σέρβοι ήθελαν να καταδείξουν ότι το Κόσοβο αποτελούσε το λίκνο του σερβικού λαού. Μιλώντας στο Γκαζιμεστάν, στις 28 Ιουνίου 1989, επέτειο της μάχης του Κοσόβου (1389), ο Μιλόσεβιτς προσπάθησε να αφυπνίσει τις ιστορικές μνήμες των Σέρβων.

«Αυτή η μεγάλη επέτειος της μάχης του Κοσόβου λαμβάνει χώρα σε μια χρονιά που η Σερβία, μετά από πολλές δεκαετίες, επέστρεψε στην κρατική, εθνική και πνευματική της ολοκλήρωση ... Φαίνεται ως ειρωνεία της ιστορίας και της ζωής ότι η Σερβία ακριβώς το 1989 επέστρεψε στο κράτος της και στην αξιοπρέπειά της. Αυτό που είναι γνωστό στους αιώνες που πέρασαν είναι ότι στο Κόσοβο πριν 600 χρόνια είχαμε διάσπαση. Η μάχη χάθηκε λόγω της διάσπασης της ηγεσίας του σερβικού κράτους ... Έξι αιώνες αργότερα, σήμερα, πάλι είμαστε σε μάχες. Δεν είναι ένοπλες, παρόλο που και τέτοιες μάχες δεν έχουν ακόμα αποκλειστεί».

Οι Αλβανοί αντέδρασαν στην πολιτική του Μιλόσεβιτς με μια σειρά διαδηλώσεων και με την υιοθέτηση από το σύνολο των Αλβανών βουλευτών της τοπικής Βουλής, στις 2 Ιουνίου 1990, της διακήρυξης για την αυτοδιάθεση του Κοσόβου (ανεξαρτησία). Οι σερβικές αρχές απάντησαν αμέσως με τη διάλυση της Βουλής και με την πλήρη ανάληψη της διακυβέρνησης, με αποτέλεσμα το Κόσοβο να μεταβληθεί σε εστία ταραχών. Πολλοί Αλβανοί απολύθηκαν από τις θέσεις εργασίας τους, αλβανικά σχολεία έκλεισαν, ενώ Αλβανοί μεταλλωρύχοι στα ορυχεία της Τρέπτσα κατέρχονταν σε απεργία πείνας. Οι Αλβανοί απέρριψαν τη σερβική κυριαρχία και δημιούργησαν ένα «σκιώδες, παράλληλο κράτος» στο Κόσοβο. Λόγω της πολιτικής του στο Κόσοβο ο Μιλόσεβιτς κατέστη δημοφιλής στη Σερβία. Στις προεδρικές εκλογές του 1990 ο Μιλόσεβιτς απέσπασε το 65,3% των ψήφων και ως Πρόεδρος της Σερβίας συγκρίθηκε με τον πρωθυπουργό Νικόλα Πάσιτς.

Οι Σλοβένοι και οι Κροάτες αναζήτησαν τη διέξοδο από την κρίση στον πολιτικό πλουραλισμό, την οικονομία της αγοράς και την κρατική κυριαρχία. Η Σερβία, όντας απασχολημένη με το Κόσοβο, όπου με την κατάργηση της ευρύτατης αυτονομίας το 1989 η κατάσταση είχε επιδεινωθεί, παρέμεινε γενικά εχθρική σε κάθε πλουραλισμό που τον θεωρούσε ως εφιαλτήριο του σεπαρατισμού. Τον Ιανουάριο του 1990 συνεδρίασε για τελευταία φορά η Ένωση Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας, χωρίς να καταλήξει στη λήψη μιας απόφασης. Η σλοβενική αντιπροσωπεία πρότεινε ως μέσο εξόδου από την κρίση μια χαλαρή ένωση των γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών, η σερβική αντιπροσωπεία υπό τον Μιλόσεβιτς ένα συγκεντρωτικό σύστημα και την επιστροφή στη λενινιστική αρχή του «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού». Παρά την αποχώρηση των Σλοβένων, ο Μιλόσεβιτς δεν κατόρθωσε να επιβληθεί στους υπόλοιπους. Τον Φεβρουάριο του 1990 η Ένωση Κομμουνιστών Σλοβενίας μετονομάστηκε σε Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα. Ήταν η αρχή του τέλους του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας. Με τον σχηματισμό μη κομμουνιστικών κυβερνήσεων στην Κροατία και Σλοβενία το 1990, μετά από ελεύθερες εκλογές, η Ένωση Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών ουσιαστικά απώλεσε τη σημασία της, ενώ τα ομοσπονδιακά όργανα δυσλειτούργουσαν. Η μόνη δύναμη που θα μπορούσε να επέμβει για τη διατήρηση της ενότητας της χώρας ήταν ο γιουγκοσλαβικός στρατός, αποτελούμενος στην πλειοψηφία από Σέρβους αξιωματικούς. Το 1979, πριν εισαχθεί στο νοσοκομείο, ο Τίτο άφησε παρακαταθήκη στον στρατό να καταπνίξει κάθε αποσχιστική κίνηση. Αλλά το 1990/91 ο κόσμος είχε μεταβληθεί, ο κομμουνισμός είχε καταρρεύσει και μια δυναμική επέμβαση του στρατού για τη σύλληψη του νέου Προέδρου της Κροατίας Φράνγιο Τούτζμαν θα προκάλούσε διεθνή κατακραυγή. Δεν επρόκειτο πλέον για ένα εσωτερικό γιουγκοσλαβικό ζήτημα, όπως ήταν κρίση του 1971 ή του 1981, όταν κυριαρχούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα. *Η Σλοβενία και η Κροατία τάχθηκαν υπέρ της μετατροπής της Γιουγκοσλαβίας σε μια χαλαρή ένωση κυρίαρχων κρατών στα υπαρκτά σύνορα. Η Σερβία δεν μπορούσε να αποδεχτεί τα άλλοτε διοικητικά σύνορα των γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών ως εθνικά σύνορα κυρίαρχων κρατών, διότι οι Σέρβοι από ισότιμο έθνος εξέπιπταν σε μειονότητες. Έθεσε ζήτημα καθορισμού του καθεστώτος των Σέρβων της Κράινας και Σλαβονίας πριν την ανεξαρτητοποίηση της Κροατίας.* Αναζωπυρώθηκε ο κροατικός εθνικισμός με την επανεμφάνιση των συμβόλων των Ουστάσε στην Κροατία, την εκδίωξη των Σέρβων από τις δημόσιες υπηρεσίες και τα σχέδια του Προέδρου Τούτζμαν για την προσαρτήση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στην Κροατία, ενώ φόβο στους Σέρβους προκάλεσαν και οι προσπάθειες των Βοσνίων Μουσουλμάνων για την ίδρυση

ισλαμικού κράτους. Ο νέος Πρόεδρος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, Αλία Ιζετμπέκοβιτς, είχε εκδώσει το 1970 την «ισλαμική διακήρυξη» για την ίδρυση ισλαμικού κράτους στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, στο Σαντζάκι του Νόβι Πάζαρ και στο Κόσοβο. Το 1983 είχε καταδικασθεί σε φυλάκιση για τη διασπορά ισλαμικού φουνταμενταλισμού. Στο νέο του έργο «Το Ισλάμ μεταξύ Ανατολής και Δύσης» (1984) είχε ταχθεί κατά της εκκοσμίκευσης του Ισλάμ, εξαιρώντας τα πλεονεκτήματα του ισλαμικού κοινωνικού μοντέλου. Μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας ο Ιζετμπέκοβιτς δήλωσε ότι τα πρότερα δικαιώματα των Σέρβων και Κροατών της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ως συνταγματικών εθνών θα γίνονταν σεβαστά μόνο σε ειδικές περιπτώσεις. Από Πρόεδρος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης εξελέχθηκε σε αποκλειστικό ηγέτη των Βοσνίων-Μουσουλμάνων. Ο Πρόεδρος Τούτζμαν στη Κροατία από παρτιζάνος του Τίτο είχε εξελιχθεί σε Κροάτη εθνικιστή, ήταν βετεράνος της «κροατικής άνοιξης» και τελικά διολίσθησε στις θέσεις των Ουστάσε. Την τύχη της Γιουγκοσλαβίας στις κρίσιμες ώρες του επιθανάτιου ρόγχου της χειρίστηκε η παλιά κομμουνιστική νομενκλατούρα, μεταλλαγμένη τυπικά σε δημοκρατική, αλλά ουσιαστικά σε εθνικιστική. Ο Μιλόσεβιτς στη Σερβία, ο Τούτζμαν στην Κροατία και ο Αλία Ιζετμπέκοβιτς στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη δεν εκπροσωπούσαν μια νέα γενιά διαλλακτικών πολιτικών με ανεκτικότητα. Ορέγονταν να γίνουν Πρόεδροι ανεξαρτήτων κρατών και να μιμηθούν τον Τίτο στις δημόσιες παρελάσεις και στην αίγλη της εξουσίας. Για τον Μιλόσεβιτς ο πόλεμος ήταν δεδομένος, αν η Κροατία κήρυττε την ανεξαρτησία της πριν ρυθμιστεί το καθεστώς των Σέρβων.

Καθώς η διεθνής διπλωματία απέτυχε να συλλάβει την ουσία της γιουγκοσλαβικής κρίσης και να ενεργήσει προληπτικά, μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας και της Κροατίας από τα Κοινοβούλια των δύο χωρών (Ιούνιος 1991) ο πόλεμος κατέστη αναπόφευκτος. Οι πρόωρες αναγνώρισεις της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας και της Κροατίας (Ιανουάριος 1992) και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης (Απρίλιος 1992) από την Ευρωπαϊκή Ένωση, πριν ρυθμιστεί το καθεστώς των Σέρβων στην Κράινα, τη Σλαβονία και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, επιδείνωσαν την κατάσταση. Με τον πόλεμο του 1991-1995 οι Σέρβοι έθεσαν υπό έλεγχο την Κράινα, την Ανατολική και Δυτική Σλαβονία και το 70% της Βοσνίας. Στόχος της Σερβίας ήταν, μετά τις στρατιωτικές επιτυχίες, να διαπραγματευθεί από θέση ισχύος για την επίτευξη ειδικού καθεστώτος για τους Σερβοβόσνιους και τους Σέρβους της Κράινας. Αλλά ο αμερικανικός παράγοντας ήθελε να αποτρέψει την ίδρυση μιας «Μεγάλης Σερβίας» από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Αποδέχτηκε τα άλλοτε εσωτερικά διοικητικά σύνορα των γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών ως διεθνή σύνορα νέων ανεξάρτητων κρατών. Τα αποτελέσματα είναι γνωστά. Εκδίωξη των Σέρβων από την Κράινα και βομβαρ-

δισμοί των Σέρβων της Βοσνίας (1995), πολιτική εκμετάλλευση του ζητήματος του Κοσόβου με έκδηλη μεροληψία υπέρ των Αλβανών για την περαιτέρω συρρίκνωση της Σερβίας (βομβαρδισμοί το 1999, αμερικανική βάση στο Ουρόσεβατς του Κοσόβου).

Στην κρίση του 1991-1995 η Σερβία βρέθηκε απομονωμένη. Μετά την Ένωση της Γερμανίας (3.10.1990), η Σλοβενία και η Κροατία είχαν έναν ισχυρό σύμμαχο που υποστήριζε την ανεξαρτησία τους. Η Σοβιετική Ένωση διαλύθηκε και η Ρωσία του Προέδρου Γιέλτσιν, βρισκόμενη σε οικονομικό και πολιτικό χάος, ήταν ανίσχυρη να στηρίξει τη Σερβία. Αν Γιουγκοσλαβία ιδρύθηκε το 1918 και ανασυγκροτήθηκε το 1945 ως προπύργιο κατά του παγερμανισμού, το 1991 η Ενωμένη και ισχυρή Γερμανία, μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας, μπορούσε «να εκδικηθεί» τη Σερβία. Οι Σλοβένοι και οι Κροάτες είχαν την ιστορική ευκαιρία με τη βοήθεια της Γερμανίας να ιδρύσουν τα ανεξάρτητα εθνικά τους κράτη. Η Σλοβενία για πρώτη φορά στην ιστορία, η Κροατία μετά από 1000 περίπου χρόνια (1102 –1992). Η Γερμανία, προβαίνοντας σε παραχωρήσεις προς τους άλλους Ευρωπαίους στο ζήτημα της νομισματικής ενοποίησης της Ευρώπης, έθεσε υπό ομηρία την Ευρώπη στο ζήτημα της πρόωρης αναγνώρισης της ανεξαρτησίας της Κροατίας και της Σλοβενίας, πριν διευθετηθεί το ζήτημα του νομικού καθεστώτος των Σέρβων της Κράινας και της Σλαβονίας. Η διατήρηση της ενότητας της Γιουγκοσλαβίας ήταν ανέφικτη. Το πείραμα του *Άντε Μάρκοβιτς*, τελευταίου πρωθυπουργού της (ανίσχυρης) ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης (Ιανουάριος 1989 - Δεκέμβριος 1991), να καταργήσει το σύστημα της αυτοδιαχείρισης των εργατών και να προωθήσει τις ιδιωτικοποιήσεις τραπεζών και επιχειρήσεων και την απελευθέρωση των τιμών, ώστε η Γιουγκοσλαβία να ανασυγκροτηθεί ως ενιαίος χώρος της οικονομίας της αγοράς, δεν βρήκε απήχηση ούτε στη Σερβία ούτε στη Κροατία ούτε στη Σλοβενία, παρά τα πρώτα θετικά αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων (μείωση του πληθωρισμού) μετά από αυστηρά μέτρα (ισοτιμία του δηνάριου με το γερμανικό μάρκο, πάγωμα μισθών κτλ.). Στη Γιουγκοσλαβία όμως θα μπορούσε να αποφευχθεί ο πόλεμος, αν η διεθνής κοινότητα κατανοούσε την ουσία της κρίσης και δεν ακολουθούσε την πολιτική «των δύο μέτρων και σταθμών». Ήδη το 1990 οι Κροάτες μέσω Ουγγαρίας εισήγαν μεγάλες ποσότητες οπλισμού, πράγμα που προοιωνιζόταν τα συμβησόμενα. Αλλά τότε η προσοχή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ήταν στραμμένη στη εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ και στον πόλεμο στον Κόλπο.

Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, μετά από έναν αιματηρό πόλεμο, απείλησε με αποσταθεροποίηση τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Νέα μικρά κράτη ως αμερι-

κανικά προτεκτοράτα προέκυψαν από τη συρρίκνωση της Σερβίας, όπως η Βοσνία-Ερζεγοβίνη με το δυσλειτουργικό της σύνταγμα (ομοσπονδία Κροατών-Μουσουλμάνων και συνομοσπονδία με τους Σέρβους, χαλαρή κεντρική εξουσία), το Κόσοβο, όπου κυριαρχεί η μαφία της φατριαστικής αλβανικής κοινωνίας, το Μαυροβούνιο, που ελέγχεται από μια οικονομική μαφία νοτιοαμερικανικού τύπου, και η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας που ως ανεξάρτητο κράτος αντιμετωπίζει προβλήματα αναγνώρισης της εθνικής της ταυτότητας και τις αποσχιστικές τάσεις των Αλβανών.

Η Ελλάδα στήριξε κατά βάση τη Σερβία κατά τη διάρκεια της κρίσης, διότι είχε αντιληφθεί την ουσία του σερβικού ζητήματος, αλλά είχε και την αίσθηση της αδικίας που είχε διαπραχθεί σε βάρος του σερβικού λαού.

Σπυρίδων Σφέτας
Αναπληρωτής Καθηγητής
Βαλκανικής Ιστορίας Α.Π.Θ.